

ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

ΜΗΝΙΑΙΟ
ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ
Δ. Α. ΓΛΗΝΟΣ

ΧΡΟΝΙΑ Β΄

ΣΕΠΤΕΜΒΡΗΣ 1927

ΦΥΛΛΑΔΙΟ 1^ο

ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

Ἡ «*Αναγέννηση*» ἔχει πίσω της ἕνα χρόνο ζωῆ. Εἶναι ἴσως καὶ ὅταν ἔξερει κανεὶς μὲ πόση δυσκολία μποροῦν νὰ κρατηθοῦν στὸν τό μὲ ὠρισμένο σκοπὸ καὶ χωρὶς συμβιβασμούς, ἀντίθετα στὰ γούστα καὶ μίαις πολλῶν, προκαταβολικὰ συκοφαντημένα μέσα σὲ μιὰ κοινωνία, ἢ βίβος, ἢ ἀμάθεια καὶ ἢ προκατάληψη βασιλέβουν καὶ ἢ μοχθηρία τῆς δηλητηριάζει ἀπὸ τὴ ρίζα της κάθε προσπάθεια.

Ἡ ὑποδοχὴ, πού βρῆκε ἡ «*Αναγέννηση*» καὶ μέσα στοῦ διανοούμενο κόσμου καὶ προπάντων μέσα στοὺς δασκάλους ἦταν πολὺ θερμὴ καὶ πολὺ ἐνθαρρυντικὴ. Μὰ καὶ αὐτὸ τὸ περιστατικὸ, κοντὰ στὴν ἐσωτερικὴ ἀνάγκη τῆς αὐτοκρατικῆς, τῆς γεννάει τὴν ὑποχρέωση νὰ ἐξετάσει μὲ αὐστηρὸ μάτι τὸ ἔργο της καὶ νὰ ἰδεῖ, ἂν ἀνταποκρίθηκε καὶ στὶς ἀντικειμενικὰς ἀνάγκες τοῦ ἀγῶνα, πού ἤρθε νὰ ἀναλάβει καὶ στὶς προσδοκίαις, πού στηρίχτηκαν ἀπάνω της.

Ποῖες ἦσαν οἱ ἀντικειμενικὰς ἀνάγκες τοῦ ἀγῶνα;

Ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία βρίσκεται μέσα σὲνα χάος. Οἱ αἰτίαι, πού δημιουργοῦν τὸ χάος αὐτὸ εἶναι διπλές. Μονιμότερες καὶ συγκαιρινές. Οἱ μονιμότερες πηγάζουν ἀπὸ τὴν ἀδυναμία, πού ἔδειξε ὡς τώρα ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία ἀπὸ τὸ 1800 νὰ ποῦμε ὡς σήμερα, νὰ συνειδητοποιεῖ τὰ προβλήματα της καὶ νὰ βροῖκει τὸ δρόμο της. Εἶναι καὶ αὐτὴ μιὰ ἀπὸ τίς πιὸ σημαντικὰς ὀργανωτικὰς ἀδυναμίαις της. Οἱ διανοούμενοι της στάθηκαν πάντα πολὺ μέτριοι. Πάντα μὲ μάτι θολό, ἐπηρεασμένοι ἀπὸ συναισθηματικὰς καταστάσεις, προσαρμοσμένοι ὑπερβολικὰ στὶς ἑξωτερικὰς ἀνάγκες τῆς ζωῆς, ἀνίκανοι νὰ ἀτενίσουν ἀπροκατάληπτα τίς πραγματικότητες. Ψυχολογία μικροαστῶν, πού βολέβονται ὅπως ὅπως μὲ μιὰ προσαρμογὴ στοῦ καθιερωμένου καὶ πού, χωρὶς νὰ μποροῦν νὰ τὸ ἐξηγήσουν καὶ νὰ τὸ αἰτιολογήσουν καὶ αὐτὸ μὲ μιὰ βαθύτερη ἀνάλυση ἢ μὲ μιὰ ὀραματικὴ διαίσθηση, ξεπέφτουν γρήγορα στὴ βροσία καὶ στὴν καταστροφάντησιν τοῦ ἀντίπαλου.

Μέσα στὴν κοινωνία αὐτὴ τὰ πρώτα βήματα μιὰς διανόησης πιὸ ξεκαθαρισμένης, πιὸ ὀργανικῆς νὰ ποῦμε, παρουσίασαν οἱ δημοτικιστὲς τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, καὶ γιὰ νὰ ἀναφέρουμε δυὸ χαρακτηριστικὰ δείγματα, μποροῦμε νὰ ὀνομάσουμε τὸ Δραγούμη ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, τὸ Σκληρὸ ἀπὸ τὴν ἄλλη.

Καὶ ὅμως πρὶν νὰ μεστώσει κανὸν ὀπωσδήποτε ἡ σκέψη καὶ μέσα στοῦ δημοτικισμό, ἤρθε τὸ νέο μεταπολεμικὸ χάος, ἀντίχτυπος τοῦ γενικότερου εὐρωπαϊκοῦ κοινωνικοῦ συγκλονισμοῦ. Μέσα σ'αὐτὸ βρισκόμαστε σήμερα καὶ παλαίβουμε, σέρονοντας μαζί μας ὅλες τίς ἀδυναμίαις τοῦ τύπου μας καὶ τῆς κοινωνικῆς μας σύνθεσης.

Καὶ τὸ χάος δὲν πρέπει νὰ τὸ φανταστοῦμε ἔξω ἀπὸ μᾶς, σὰν μιὰ κακόφωνη συναυλία, ποὺ δημιουργιέται, ἅμα ὁ καθένας παίξει στὸ δικό του ὄργανο τὸ δικό του σκοπό. Τὸ χάος εἶναι μέσα μας καὶ ὁ σκοπὸς τοῦ καθενὸς μας εἶναι χωρὶς ἁρμονία καὶ ἑσωτερικὴ συνοχή.

* *

Σὲ μιὰ τέτια κατάσταση *ἀρετὴ μας θὰ ἦταν ἡ θέληση νὰ βγοῦμε ἀπὸ τὸ χάος*, καὶ ἡ γενναία καὶ τίμια προσπάθεια νὰ φωτίσουμε τὸν ἑαυτό μας, βοηθώντας ἔτσι καὶ τοὺς ἄλλους νὰ βροῦν τὸ δρόμο τους.

Ἀπὸ μιὰ τέτια ἀνάγκη πήγασε ἡ «Ἀναγέννηση».

Στὴν προγραμματικὴ δήλωση, ποὺ δημοσίεψε στὸ πρῶτο της φύλλο, εἶπε: «Τὸ σύμβολο μας δὲν εἶναι *ἐπαγγελία*. Τὸ σύμβολο μας δὲν εἶναι εἰκέτα ἀξίας, ποὺ ἐπιζητοῦμε. Εἶναι *αἴτημα*». Αἴτημα, ποὺ πῆγαζε ἀπὸ μιὰ ἑσωτερικὴ ἀνάγκη νὰ πρῶτα ἐκείνων, ποὺ ἔβγαλαν τὴν «Ἀναγέννηση». Δὲν ἤρθαμε ἠρθαμε ἀγωνιστὲς μᾶς τίμιας προσπάθειας. Δὲν ἤρθαμε ἀποθη- ἴς καὶ τῆς ἀγνότητας νὰ ὀνομάσουμε τοὺς ἄλλους ἀναγνους καὶ ἀνή- με φέρνοντας τὴ λαχτᾶρα γιὰ φῶς, τὸν πόθο τῆς ζωῆς καὶ τῆς δημι- οργικῆς χαρᾶς. Γιὰ τὸν ἀγῶνα μας εἴχαμε ἓνα ὄπλο: τὸ μάτι ποὺ βλέπει, καὶ τὸ οὐ ποὺ ξεδιαλύνει καὶ συνθέτει, *τὴν ὅσο μπορεῖ καθαρότερη ἐπιστημονικὴ ἰδέση*.

* *

Μὲ τὸ ὄπλο αὐτὸ, ποὺ ἐμεῖς τὸ πιστέβουμε ἀληθινὴ ρομφαία, ποὺ σκίζει τὰ σκο- δια καὶ ποὺ ἔφερε τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν σπηλιὴ καὶ τὰ βαλανοφόρα δάση στὸ ημερινὸ πολιτισμὸ, θέλουμε νὰ ἰδοῦμε γύρω μας καὶ νὰ βροῦμε τὴ θέση μας στὴ γῆ, καὶ ν' ἀγωνιστοῦμε μαζὶ μὲ ὅλους ἐκείνους, ποὺ στοχάζονται καὶ πονοῦν καὶ αγωνίζονται καὶ λαχταροῦν, ὅπως καὶ μεῖς, ριζωμένοι στὸν τόπο μας καὶ στὸ χῶμα μας, στὴ γῆ, ποὺ ρούφηξε τὸν ἰδρώτα καὶ τὸ αἷμα τῶν προγόνων μας καὶ ρουφάει τὸν ἰδρώτα καὶ τὸ αἷμα τῶν ἀδελφῶν μας, χωρὶς νὰ δίνουμε σὲ κανένα τὸ δικαίωμα νὰ πιστέβει, πῶς οἱ δικές του ἰδέες καὶ οἱ δικοὶ του ἀγῶνες τὸν δένουν ἀμεσότερα μὲ τὴ γῆ αὐτῆ.

* *

Καὶ ἡ προσπάθεια μας δὲν πῆγε ὡς τώρα χαμένη. Ἡ χρονιά, ποὺ πέρασε, ἦταν ἀπὸ τὴν γονιμότερες στὸ ξεκαθάρισμα αὐτὸ. Ὅταν ἀρχίσαμε, ἡ κατάσταση μέσα στὸν πνευματικὸ μας κόσμον ἦταν τέτια περίπου.

Ὁ μεσαιωνισμὸς, ποὺ, μετὰ τὴν ψευτοαναγέννηση τοῦ 1800, προεχτείνεται στὴ ζωὴ μας ὅλο τὸ δέκατο ἔνατον αἰῶνα καὶ δηλητηριάζει ὅλες τὴς μορφές τῆς πνευμα- τικῆς ζωῆς, μεταβάλλοντας τὴν σὲ ψεύτικη, σὲ μιμητικὴ τῆς κάθε ἑξωτερικῆς μορφῆς καὶ τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ σύγχρονου εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ὁ μεσαιωνισμὸς λοιπὸν ἀισιλεβεῖ ἀκόμη στίς μεγάλες μάζες καὶ τοῦ λαοῦ καὶ τῶν διανοουμένων. Ἡ ἐπίσημη ἀνόηση, ἡ κρατικὴ ἐπιστήμη, ἡ ἐκκλησία στέκονται στερεὰ προσκολλημένες στὸ ἄποδόν τύπο. Ἡ ἑσωτερικὴ ἀδυναμία τους ξεσπάει ὄχι σὲ ἔργα θετικὰ, ποὺ νὰ στηρί- ν καὶ νὰ ὑψώνουν τὰ ἰδανικά τους, παρὰ σὲ ἓνα συστηματικὸ καὶ χυδαῖο, συκο- ντικὸ καὶ ἀνήθικο πόλεμον ἐνάντια σὲ κάθε προσπάθεια γὰ κοιταχοῦν ἀπροκατά-

ληπτα τὰ σύγχρονα δεδομένα τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς, οἱ ἀντικειμενικοὶ ὅροι τῆς κοινωνι- κῆς μας σύνθεσης καὶ νὰ προσαρμοστοῦν οἱ κοινωνικὲς λειτουργίες στοὺς ὅρους αὐ- τούς. Ἔστι ἀπὸ τὴν τυπολατρεία, τὴν ἔλλειψη οὐσίας, τὴν κενὴ μίμηση, τὴν ἔλλειψη δημιουργικότητάς καὶ προσαρμογῆς πάσχουν ὅλα τὰ φανερώματα τῆς ζωῆς μας, πολιτικὴ ὀργάνωση, δίκαιο, παιδεία, ἐπιστήμη, τέχνη, ἠθικότητα, θρησκευτικὴ ζωὴ. Ὁ δημοτικισμὸς, ποὺ ὑψώθηκε σὰν ἓνα κίνημα ζωντάνιας καὶ ἀληθείας ἐνάντια, στὴν καθολικὴ αὐτὴ ψευτιά, βρῆκε τὴν πιὸ λυσασμένη ἀντίδραση. Τὸ ὀρμητικὸ του ξεκίνημα, ἀπὸ τὰ 1880 καὶ ἔπειτα, εἶχε γιὰ ἀποτέλεσμα τὴ νίκη στὴ δημιουργικὴ λογοτεχνία μόνο. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ὅμως, ποὺ ἀρχισε ὁ δημοτικι- σμὸς νὰ στρέφεται στὸ ξεκαθάρισμα καὶ ξαναζωντάνεμα ὀργανικότερων μορφῶν τῆς ζωῆς, βρέθηκε μπροστὰ σὲ τέτια ἐμπόδια, ποὺ ἀρχισε γρήγορα νὰ ξεπέφτει σὲ ἀπλὸ μορφισμὸ καὶ αὐτὸν ὄχι καθολικὸ.

Οἱ δημοτικιστὲς λογοτέχνες στάθηκαν σχεδὸν ἀδιάφοροι ἢ ἀπελλιτικὰ συμ- βιβαστικοὶ γιὰ τὴν καλλιέργεια τῆς δημοτικῆς στὸν περὶ λόγον. Ἡ κίνηση τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Δημοτικισμοῦ, ποὺ ἀρχισε ἀπὸ τὰ 1902 μὲ τὸ βιβλίον τοῦ Φω- τιᾶδη γιὰ τὸ ἐκπαιδευτικὸν μας ζήτημα, καὶ παράλληλα μ' αὐτὴν ἡ κίνηση τοῦ ἔθνικοκοινωνικοῦ δημοτικισμοῦ, ποὺ ἀρχίζει ἐντελῶς ρομαντικὰ μὲ τὸν Περικλῆ Γιαννόπουλον, εἶχε κατορθώσει νὰ συνεπάροι τὰ ζωντανότερα διανοούμενα στοι- χεῖα καὶ εἶχε δοκιμάσει κάποιες γενναῖες προσπάθειες νὰ ἐπηρεάσει τὸν κρατικὸ ὀργανισμὸ τῆς παιδείας μας. Μὰ ὡς καθαρὴ διανόηση ἀπάνω στὰ προβλήματα τῆς ζωῆς μας ἔμενε μέσα στὴ σύγχυση. Ἔτσι κατὰ τὰ 1920 ἡ προσπάθεια αὐτὴ φάνηκε νὰ ξεθυμαίνει μὲ τὴν ἀλλαγὴ τῆς γλώσσας στὰ διδαχτικὰ βιβλία. Κι ἐδῶ ὁ δημο- τικισμὸς κατανοῦσε νὰ εἶναι ἀπλὰ μορφικὸς, ἀπόδειξη, πῶς οἱ βασικὲς μορφές τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ποὺ εἶχαν δημιουργήσει τὰ πνευματικὰ βαλτόνερα δλόκληρου τοῦ 19ου αἰῶνα ἐξακολουθοῦσαν νὰ μένουν οἱ ἴδιες.

* *

Μὰ ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα προετοιμάζεται μιὰ βαθύτερη ἀλλαγὴ. Ἡ οἰκονομικὴ ἐξέλιξις τοῦ τόπου δημιούργησε ἓναν ἀντιθετικὸν πόλον ἀρκετὰ δυνατόν, ὥστε ν' ἀποτελέσει τὸ κέντρο νέας κίνησης κοινωνικῆς καὶ νέας ζύμωσης πνευματικῆς. Ἡ ἐργατικὴ τάξις ἀρχισε νὰ ὀργανώνεται σὲ κόμμα κομμουνιστικόν, καὶ τὸ ὄπλο τῶν πνευματικῶν ἀγῶνων τοῦ προλεταριάτου, ὁ μαρξισμὸς, ἀρχισε νὰ ἀπλώ- νεται στὴν Ἑλλάδα. Ὁ θεωρητικὸς σοσιαλισμὸς δὲν ἦταν πιά ἀπλὴ φιλολογία μιμητικῆς μορφῆς, ὅπως τὴν προηγούμενη εἰκοσαετία. Εἶχε γιὰ βάση του ὄρους ἀντικειμενικοὺς τῆς ζωῆς μας. Καὶ ὅσο κι ἂν βρῖσκεται καὶ σήμερον ἀκόμη σὲ ἓνα στάδιον παραγαλισμοῦ σὲ πολλοὺς διανοούμενους τῆς κομμουνιστικῆς παρτάξις, καὶ ὅσο κι ἂν ἡ ἐφαρμογὴ του στὴ μελέτη τῶν ὄρων τῆς δικῆς μας ζωῆς ἔγινε ὡς τώρα ἀπὸ μερικὸς πολὺ χοντροκομμένα καὶ ἐπιπόλαια καὶ περισσότερο μὲ χαραχτήρα κομματικῆς πολεμικῆς, ὥστε νὰ καταντᾷ ἀπλὴ καρικατοῦρα μαρξιστικῆς φιλοσοφίας καὶ κοινωνιολογίας, ὅμως εἶναι ἀναμφι- σβήτητο, πῶς ἀρχίζει νὰ δημιουργεῖ καὶ σοβαροὺς μελετητῆς, ὅπως φαίνεται ἀπὸ μερικὲς λιγοστὲς καλοσυνεϊδητὲς μεταφράσεις θεωρητικῶν ἔργων καὶ πρω- τότυπες ἐργασίες.

Ἡ δημιουργία τοῦ ἀντιθετικοῦ αὐτοῦ πόλου εἶχε ἀναμφισβήτητα σοβαρὰ ἀποτελέσματα στὴν πνευματικὴν ζωὴν, καὶ ἓνα ἀπ' αὐτὰ, ἴσως τὸ σημαντικότερον

ἀπ' ὅλα ὡς τώρα, εἶναι ἡ ἐφειρενὴ συζήτηση, πού ἔγινε στὸν Ἐκπαιδευτικὸ Ὅμιλο στὴ γενικὴ συνέλευση τοῦ Φλεβάρη καὶ τοῦ Μάρτη, ἡ διάσπαση τοῦ Ὅμιλου πού ἀκολούθησε, καὶ ἡ διακήρυξη τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὅμιλου, πού δημοσιεύθηκε στὸ περασμένο φυλλάδιο τῆς «Ἀναγέννησης». Ὅλα αὐτὰ σημειώνουν χωρὶς ἄλλο τὴν ὀριστικὴ μεταστροφή τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ Δημοτικισμοῦ ἀπὸ τὴν ἄδεια φόρμα στὴν οὐσία. Παιδεία, φιλοσοφία τῆς παιδείας καὶ ἐκπαιδευτικὴ πολιτικὴ χωρὶς ἄμεσο προσανατολισμὸ στὰ κοινωνικὰ καθεστῶτα καὶ τὶς ροπές τους, εἶναι κούφιος λόγος, πού δὲν ἀργεῖ νὰ γίνῃ ψέμα συνειδητὸ ἢ ἀσυνείδητο. Ὁ Πλάτωνας, πού τοποθέτησε ὀλόκληρο τὸ σύστημα τῆς ἀγωγῆς του μέσα στὸ σύστημα τῆς Πολιτείας του καὶ ἔβγαλε ἀπὸ τὴν ἴδια πηγὴ καὶ τὶς ἀρχές τῆς πολιτείας, καθὼς καὶ τὶς ἀρχές τῆς ἀγωγῆς, μᾶς ἔδωσε ἓνα αἰώνιο πρότυπο τῆς ἀλήθειας αὐτῆς.

* *

Τὰ ὅσα ἔγιναν στὸν Ἐκπαιδευτικὸ Ὅμιλο ξεχώρισαν ὀριστικὰ τὸν ἐπιστημονικὸ καὶ φιλοσοφημένο ἐκπαιδευτικὸ δημοτικισμὸ ἀπὸ τὰ συντηρητικὰ στοιχεῖα, πού ἡ καθυστέρηση τους τὰ καταδίκασε σὲναν ρωμαντισμὸ ἀπροσανατόλιστο. Ἀποδείχτηκε πὼς ἐκεῖνο, πού θὰ ἦταν πρὶν ἑκατὸ χρόνια κατεύθυνση ζωῆς, εἶναι σήμερα ἀναδρομικὴ συντήρηση καὶ νοσταλγία χαμένων μορφῶν. Ὁ συντηρητικὸς δημοτικισμὸς εἶναι καταδικασμένος στὴν οὐσία του νὰ συμπέσει μὲ τὸ μεσαιωνισμὸ, πού κατατυραννεῖ τὴν ἑλληνικὴ κοινωνία καὶ τὴ βγάζει ἔξω ἀπὸ τὴν προσαρμογὴ στὴ ζωὴ. Ἡ σημερινὴ ἀντίθεση εἶναι μεσαιωνισμὸς καὶ συντηρητικὸς δημοτικισμὸς ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, σοσιαλιστικὸς ἐκπαιδευτικὸς δημοτικισμὸς ἀπὸ τὴν ἄλλη.

Στὴν ἀντίθεση αὐτὴ ἡ θέση τῆς «Ἀναγέννησης» εἶναι ἀπόλυτα καθορισμένη. Ἡ «Ἀναγέννηση» εἶναι ὄργανο τοῦ σοσιαλιστικοῦ δημοτικισμοῦ. Καὶ λέγοντας σοσιαλιστικὸ ἐκπαιδευτικὸ δημοτικισμὸ εἶναι φανερὸ, πὼς παίρνουμε τὸν ὄρο σοσιαλισμὸς στὴ γενικὴ θεωρητικὴ σημασία του, καὶ ὄχι στὴ σημασία μιᾶς ὀρισμένης πολιτικῆς ταχικῆς, πού ξεχωρίζει τὰ πολιτικὰ κόμματα σὲ σοσιαλιστικὰ ἢ σοσιαλδημοκρατικὰ καὶ κομμουνιστικά.

Αὐτὸν τὸν ξεκαθαρισμένο δρόμο θέλει νὰ βαδίσει ἡ «Ἀναγέννηση», ὅσο μπορεῖ σταθερότερα, σοβαρότερα καὶ ἐπιστημονικότερα. Θέλει νὰ δουλέψῃ εἰλικρινὰ γιὰ τὴν προετοιμασίαν τῆς νέας μορφῆς τῆς ζωῆς, γιὰ τὸν ἀναβαφτισμὸ τῶν ψυχῶν πού τὴν προετοιμάζει.

Καὶ ἔχει τὴν ἀπόλυτη πεποίθησιν, πὼς ἔτσι προσφέρει, ἀνάλογα φυσικὰ μὲ τὴ δύναμη της, καὶ στὸν κύκλο τῆς ἐνέργειάς της, τὴ μεγαλύτερη ὑπηρεσία στὸ σύνολο τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ στὸν ἑλληνικὸ, ὅπως καὶ στὸν ἀνθρώπινο, πολιτισμὸ.

Η ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

ΚΩΣΤΑ ΒΑΡΝΑΛΗ

"ΜΥΣΤΗΡΙΟΝ", ΚΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΟΥ ΚΑΛΟΥ

Ὅπου ὑπάρχει πνευματικὸς ἢ ἠθικὸς ξεπεσμός, ἐκεῖ θὰ πεῖ, πὼς ὑπάρχει εὐτυχία τῶν ὀλίγων καὶ δυστυχία τῶν πολλῶν. Σὲ τέτιες περιστάσεις ὁ ἀμόρφωτος λαὸς ἀντιδρᾷ καταφεύγοντας στὸ μυστικισμὸ, καὶ ἡ «μορφωμένη» ὀλιγαρχία ἀμύνεται μὲ τὴν ὑποκρισία.

Ὁ Μακιαβέλης τὴ συσταίνει μὲ ὅλο του τὸ γερὸ μυαλό. Ἐπειδὴ ἡ ἐπιτυχία εἶναι τὸ πᾶν.

Ἐπὶ τὴν ἀντίρρηση, πὼς αὐτὸ δὲ γίνεται στὴν ἐποχὴ μας; Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος στροφή πρὸς τὸ μυστικισμὸ, ἀπὸ τ' ἄλλο κήρυγμα πίστεως ἀπὸ ἀνθρώπους, πού δὲν πιστέβουν, κήρυγμα δηλαδὴ ὑποκρισίας τῶν «χοντρῶν» (porolo grasso) γιὰ κατανάλωσιν τῶν «ἀδύνατων» (porolo minuto).

Ὁ Μακιαβέλης ἦταν μεγάλος ἄνθρωπος, ἐπειδὴ ἦταν ἄνθρωπος, πού ἔλεγε ὠμὰ τὴν ἀλήθειαν.

Κι ὅμως στὴν παλιά του πατρίδα ὑπῆρχε νόμος, πού ἀπαγόρευε στοὺς γιατροὺς νὰ ἐπισκέφτονται δυὸ φορὲς ἓναν ἄρρωστο, ἂν αὐτός, ὁ ἄρρωστος, δὲν εἶχε ἔξιμολογηθεῖ. Πιστοποιητικὸ τοῦ παπά, πού θὰ πεῖ φορολογία τῶν ἐτοιμοθάνατων ἀπὸ τὴν ἐκκλησία καὶ δέσιμο, μὲ τὴ νομικὴ βία, τῆς συνείδησης στὸ «μυστήριον». Γιατὶ τὸ «μυστήριον» εἶναι ὁ πιὸ σίγουρος τρόπος νὰ κάνεις τὴ μάζαν νὰ πειθαρχεῖ, δηλ. νὰ μὴ βλέπει καὶ νὰ μὴν καταλαβαίνει.

Ὁ νόμος θὰ ἦταν τελειότερος, ἂν ἀπαγόρευε τὴν γιατρικὴ βίβιντα καὶ στοὺς ἀστράτεντους. Θὰ ἦταν βέβαια τελειότερος, μὰ καθόλου πραχτικὸς. Γιατὶ τότε θὰ στρεφόταν πάντα στοὺς ἴδιους τοὺς νομοθέτες!

Γιατὶ ἔκανα ὅλην αὐτὴ τὴν προλογιστικὴ μανούβραν; Γιὰ ν' ἀποδείξω, πὼς, ὅπου ὑπάρχει ξεπεσμός, τὸ «μυστήριον» (=ἡ ὑποκρισία) εἶναι τὸ πιὸ ἀποτελεσματικὸ μέσο κοινωνικῆς «εὐταξίας» καὶ ἡ «πρώτη», «ἀδιαίρετη», «καθολικὴ», «ἀναγκαία», «ἀναμφισβήτητη» καί... «ἐμφυτη» («κατηγορήματα» τοῦ Βραΐλα Ἀρμένη) Ἰδέαν τῆς ἀληθινῆς Φιλοσοφίας!

Τὸ χρέος κάθε φιλοσοφίας, πού παραλογίζεται, εἶναι νὰ ἔχει ἐσωτερικὴ λογικὴ συνέπεια. Ἀπαραίτητο ἡ βάση της νὰ εἶναι ψεύτικη, μὰ τὸ οἰκοδόμημα δὲν πρέπει νὰ ἔχει χάσματα. Ὅσο γιὰ τὶς ἀντίφασες, αὐτὲς παίζουν τὸ συγκολλητικὸ ρόλο τοῦ ἀσβέστη.

Ἔτσι καὶ ἡ Φιλοσοφία τοῦ «Μυστήριου» ἔχει συνέπεια σ' ὅλα της τὰ φανερώματα, Ἐρησκεία, ἠθικὴ, Ἐπιστήμη, Πολιτικὴ—καὶ Τέχνη. Αὐτὴ ἡ τελευταία ἔπαρχία τοῦ «Μυστήριου» θὰ μᾶς ἀπασχολήσει σ' αὐτὸ τὸ ἄρθρο.

* *

Τί εἶναι λοιπὸν ἡ Τέχνη; Μυστήριον! Τί εἶναι ἡ θεωρία τῆς Τέχνης; Κι αὐτὴ Μυστήριον! Βεβαιώνοντας αὐτὸ τὸ μυστήριον, ἀποδείχνεις μαζὶ καὶ πὼς «καταλαβαίνεις». Ἐπὶ τὴν εὐκολότερον ἐπάγγελμα; Ἄν θέλεις ὅμως νὰ ξεπεράσεις τὸ

μυστήριο και να σταθείς στη σφαίρα του αισθητού και να νιώσεις το «φαινόμενο» (αυτό κάνει κάθε επιστήμη), τότε και «ὑψος» δὲν ἔχεις και κοινωνικὸς ταραξίας εἶσαι!

Ἐπάρχει μιὰ ἐπιστήμη, πού, (ὅπως γιὰ κάθε ἐπιστήμη) σκοπὸς της δὲν εἶναι νὰ συγκινήσει ἢ νὰ περιγράψει ρωμαντικά ἢ νὰ ὑποβάλει μὲ ὄρατα λόγια και συναισθηματικὴ ἔξαρση τὸ «μυστήριο» τοῦ Καλοῦ, παρὰ νὰ τὸ ἀναλύσει, νὰ βρεῖ τὴν ἰδιαίτερη φύση και ἐνέργεια, νὰ καθορίσει τὰ ὅρια του και τὴ σχέση του μὲ τὰ ἄλλα κοινωνικά φαινόμενα—κι αὐτὴ ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἡ αισθητικὴ.

Ἡ μεγαλύτερη της δύναμη θὰ ζητηθεῖ στὴ μέθοδο, πού μεταχειρίζεται. Μέθοδο ἀντικειμενική, πού ἔχει κύρος γιὰ ὅλους, ἐπειδὴ ξεκινάει ἀπὸ τὰ πράγματα γιὰ ν' ἀνέβει στὴ σύνθεση τῶν ἀληθειῶν της, ἀντίθετα μὲ τις παλιές φιλοσοφίες, ὅπου τὸ ἀντικείμενο κατέχει δευτέρη θέση ἀπέναντι στὸ ὑποκείμενο. Ἄρα ὁ ὑποκειμενισμὸς, ὁ δογματισμὸς, ἡ ὠραιολογία μένουν ἔξω ἀπὸ τὴν ἔρευνα τῆς Τέχνης. Βέβαια ἡ συναισθηματικὴ εὐπάθεια (ὄχι κάθε εὐπάθεια, παρὰ μόνο εἰδικὴ γιὰ τὴν ὁμορφιά) εἶναι ἀπαραίτητο στοιχεῖο και γιὰ τοὺς δημιουργοὺς καλλιτεχνες και γιὰ τοὺς ἐραστές της καλλιτεχνικῆς δημιουργίας. Ὅμως αὐτὴ ἡ συναισθηματικὴ εὐπάθεια δὲν εἶναι οὔτε κατηγορηματικὸ οὔτε ἀρετὸ ἐφόδιο γιὰ κείνους, πού κρίνουν τὴν Τέχνη, κι ἀκόμα περισσότερο γιὰ κείνους, πού ἀντικρίζουνε γενικότερα τὸ πρόβλημα της σὰν θεωρητικοὶ ἢ σὰν δασκάλοι.

Περὶ τὸ νὰ ποῦμε, πὼς ἡ Φιλοσοφία δείχτηκε ἀνίκανη νὰ λύσει τὸ πρόβλημα τοῦ Καλοῦ. Γιατί, εἴτε ἰδεαλιστικὴ, εἴτε μεταφυσικὴ εἴτε μυστικιστικὴ, ξεκινάει ἀπὸ «ἀρχές» ἀφαιρεμένες κι «ἀπὸ τὰ πρῖν» ἢ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ Θεό. Ἄλλωστε ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐποχὴ ὡς τὸν 20 αἰῶνα ἡ Αἰσθητικὴ δὲν ἦταν ξεχωριστὴ φιλοσοφία, παρὰ μέρος ἑνὸς γενικότερου φιλοσοφικοῦ συστήματος, δηλ. ἕνα μέρος τῆς γενικῆς θεωρίας περὶ τοῦ ὄντος ἢ τοῦ Λόγου κτλ. Ἐξὸν αὐτὸ, οἱ περισσότεροι φιλόσοφοι στηρίζαν τὴ θεωρητικὴ τους γενίκεψη μονάχα στὴν κλασικὴ Τέχνη (τῶν Ἑλλήνων και τῆς Ἀναγέννησης) κι ἄφηναν ἔξω ὅλο τὸν ἄλλο πλοῦτο μὲ τὴν ἀπέραντη ποικιλία τῶν ἐκφραστικῶν τύπων τῆς Τέχνης ἄλλων λαῶν και τόπων. Ἔτσι ἡ θεωρία τους ἐγκλονόταν, βέβαια, ὅμως ἦταν πολὺ μερικὴ, γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ νάναι ἀπόλυτη! Ὅμως τὸ πιὸ παράδοξο, ἄρα και χειρότερο, εἶναι, πὼς οἱ σπουδαιότεροι ἀπ' αὐτοὺς (ἕνας Πλάτωνας, ἕνας Hegel) νομίζοντας, πὼς ἡ Ἰδέα (Ἄληθεια) εἶναι ἡ μόνη ἄξια ἀσχολία τοῦ ἀπόλυτου πνεύματος, καταλήγανε στὴν ἀρνηση τῆς Τέχνης, ἐπειδὴ τὴν ἐβρισκαν ἢ *ψέμα*, ἄρα κοινωνικά ἐπιζήμια, ἢ ἀχρηστὰ γιὰ μιὰ δουλειά (γιὰ τὴ σύλληψη τῆς ἰδέας), ὅπου ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ ἀρμοδιότερη!

Μὰ οὔτε και ἡ ἀτομικὴ ψυχολογία μπορεῖ νὰ λύσει αὐτὸ τὸ πρόβλημα. Ὀνομάζουμε ἀτομικὴ τὴν Ψυχολογία, πού ἐξετάζει τις ἐνέργειες και τις ἀντίδρασεις τῆς ἀνθρώπινης «ψυχῆς» σὰν κάτι ξεχωριστό, ἀσχετο δηλαδὴ μὲ τὴ φύση τοῦ ἐρεθισμοῦ και τὴν ὅλη κοινωνικὴ ζωὴ. Σ' ὅλα τὰ σχολικὰ ἐγχειρίδια ψυχολογίας, στὸ κεφάλαιο τῶν Συναισθημάτων, γίνεται ξεχωριστὸς λόγος και γιὰ τὸ «καλαισθητικὸ» συναίσθημα. Δὲν ἐξηγεῖ ὅμως γιὰ τὴ μιὰν ἐποχὴ ἀρέσει τούτῃ ἡ Τέχνη, στὴν ἄλλη μιὰ διαφορετικὴ ἢ ἀντίθετη. Δὲ μᾶς ἐξηγεῖ πὼς και γιὰ τὸ οἱ καλαισθησιεὶς ἀλλάζουν. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ἡ Λογικὴ μπορεῖ νὰ ἐξετάζει τὸ μηχανισμό τοῦ πνεύματος και τοὺς τύπους, πού συλλογίζομαστε, εἰδολογικά σωστά. Ὅμως δὲν ἐξετάζει και τὴ λογικὴ ὕλη και γιὰ τὸ οἱ ἀλήθειες κι αὐτὲς μεταβάλλονται. Τὸ ἴδιο γίνεται και μὲ τὴ φιλοσοφικὴ ἠθικὴ. Οὔτε κι αὐτὴ μπαίνει στὴν ἐξέταση τοῦ

γιατί ὁ ἠθικὸς Νόμος, οἱ πρακτικοὶ κανόνες τῆς ὁμαδικῆς συμβίωσης, τὰ «κατηγορικὰ προστάγματα» ἀλλάζουν ἀπὸ ἐποχὴ σ' ἐποχὴ, ἐπειδὴ ἴσα ἴσα πιστέβει, πὼς ἡ ἠθικὴ ἱκανότητα εἶναι ἀπόλυτη, ἔξω ἀπὸ καιρὸ, τόπο, και μάλιστα ἔμφυτη. Οἱ μυστικοπάθεσ ἠθικὲς ἀποδίνουν τὴν καταγωγή τους στὸ Θεό.

Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα θέλησε ἡ Βιολογία και ἡ Φυσιολογία νὰ ἐξηγήσουν τὸ «ἐνστικτο» τοῦ «καλοῦ». Ἡ θεωρία τῆς ἐξέλιξης τοῦ Ντάρβιν ἔφερε μιὰ ριζικὴ ἐπανάσταση στὸν τρόπο τῆς ἀνθρώπινης σκέψης. Ἀφότου πιστοποιήθηκε ἡ ἐξέλιξη τῶν ζωικῶν εἰδῶν ἐπάνω στὴ γῆ κι ἔπεσε ἡ παλιὰ βιβλικὴ ἀντίληψη, πὼς ὁ ἀνθρώπος πλάστηκε ἀπευθείας ἀπὸ τὸ Θεό και μὲ τὰ ἴδια του χέρια, ὅταν ἐμάθαμε, πὼς ἡ ζωὴ βγαίνει ἀπὸ τὴν ὕλη και πὼς τὸ πνεῦμα βγαίνει ἀπὸ τὴ ζωὴ, τότε ἀναγκαστήκαμε νὰ παραδεχτοῦμε και πὼς οἱ ἀνώτεροι τύποι τῶν ζῶων ἔχουν και λογικὸ και φαντασία και καλαισθησία. Ἔτσι ὁ ἴδιος ὁ Ντάρβιν κι ὁ Σπένσερ και πολλοὶ ἄλλοι τῆς ἴδιας σχολῆς θέλησαν νὰ ἐξηγήσουν τὴν ὁμορφιά σὰν βιολογικὸ φαινόμενο, παράγωγο τοῦ ἐρωτικοῦ ἐνστικτοῦ ἢ σὰν ἐλεύτερο ξέσπασμα και κατανάλωση τῆς ζωικῆς ἐνέργειας, δηλ. ὅπως τὸ παιχνίδι.

Ἐνῶ ὅμως στὰ ζῶα τὸ συναίσθημα τοῦ καλοῦ ἢ ἡ «δημιουργικὴ φαντασία» (Ribot) μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἢ σὰν προέχταση τοῦ ἐρωτικοῦ ἐνστικτοῦ (τραγούδι) ἢ τῆς αὐτοσυντηρησίας (φωλιές) ἢ σὰν παιχνίδι, σὰν ἕνα αἶσθημα γενικὸ κι ἀμετάβλητο σ' ὅλο τὸ εἶδος, ἢ καλλιτεχνικὴ ὅμως δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου και εἶναι ἀσχολία εἰδικῶν τεχνιτῶν και οἱ μορφές της ἀλλάζουν ἀδιάκοπα. Ἔτσι, βγάζοντας ἔξω τὴ φυσικὴ κλίση στὸν ἀνθρώπο γιὰ τὸ ὄρατο, θὰ θεωρήσουμε προπάντων τὴν Τέχνη γιὰ κοινωνικὸ φαινόμενο.

Δὲν εἶναι λοιπὸν οὔτε ἡ Φιλοσοφία, πού θεωρεῖ τὴν Τέχνη γιὰ παράσταση αἰσθητῆ τῆς ἀπόλυτης ἰδέας, οὔτε ἡ ἀτομικὴ ψυχολογία, (γιὰ νὰ κυριολεχτήσουμε, δὲν ὑπάρχει τέτιο πρᾶμα), οὔτε ἡ βιολογία, πού μᾶς δίνουν τὸ κλειδί νὰ μποῦμε στὸ «μυστήριο» τῆς Τέχνης, παρὰ ἡ Κοινωνιολογία.

Τὴν Κοινωνιολογία τὴ θεμέλιωσε πρῶτος, ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ Αὔγουστος Κόντ. Τῆς ἔδωσε ὅμως ἀληθινὴ ἐπιστημονικὴ βάση ὁ Κάρολος Μάρξ. Σήμερα ξαίρουμε, πὼς κι οἱ ἀλήθειες πού πιστέβει ὁ ἀνθρώπος, κι οἱ ἠθικοὶ κανόνες πού ἐφαρμόζει, και ἡ ὕλη τῆς συναισθηματικῆς του ζωῆς δὲν εἶναι οὔτε ἔμφυτα οὔτε ἀπόλυτα πράγματα οὔτε δημιουργήματα τοῦ ἀτόμου, παρὰ τῆς κοινωνίας.

Ἡ Κοινωνιολογία δίνει τὴν πιὸ θετικὴ και πραγματικὴ ἐξήγηση και γιὰ τὸ πρόβλημα τοῦ ἀληθινοῦ και γιὰ τὸ πρόβλημα τοῦ ἀγαθοῦ και γιὰ τὸ πρόβλημα τοῦ καλοῦ. Κλάδος ἡ ὑποεπιστήμη τῆς Γενικῆς Κοινωνιολογίας εἶναι ἡ Αἰσθητικὴ κι ὄχι κλάδος τῆς Ψυχολογίας, ὅπως θέλει ὁ Θόμσον, ἢ τῆς Βιολογίας, ὅπως θέλει ἡ ἐξελικτικὴ σχολή. Ἐννοεῖται, πὼς ἡ ἐπιστημονικὴ Αἰσθητικὴ δὲν παραγνῶρίζει οὔτε τὸν ψυχολογικὸ οὔτε τὸ βιολογικὸ παράγοντα. Γι' αὐτὸ και θέλει νὰ λέγεται αἰσθητικὴ «ἀκέραιη».

***

Οἱ ἰδέες κι οἱ ἀντίληψεις, πού κυριαρχοῦν στὴν Ἑλλάδα σήμερα γιὰ τὴν Τέχνη, ὅπως μπορεῖ νὰ τις συλλάβει κανεὶς στοὺς λεγόμενους κριτικούς, εἶναι σχεδὸν παρμένες ἀπὸ τὸ ἄχρηστο ὕλικὸ τῶν ἰδεαλιστικῶν ἢ μεταφυσικῶν ἢ μυστικοπάθων θεωριῶν, πού ὅλεσ τους ἔχουν χρεωκοπήσει. Κι ἐπειδὴ τὸ εἶδος αὐτὸ τῶν ἰδεῶν, ἀπ' αὐτὴ του τὴν ἀριοριστικὴ φύση, οὔτε ἀνάλυση οὔτε ἀπόδειξη δέχεται,

γι' αυτό και ο τρόπος, πού διατυπώνονται, είναι δογματικός, είτε για θέση είτε για άρνηση πρόκειται.

Για συστήματα αισθητικά ολοκληρωμένα και με συνέπεια ούτε λόγος να γίνεται. Με λίγους αποσπασματικούς αφορισμούς το πρόβλημα θεωρείται λυμένο, άρα δε συζητιέται καν στη βάση του. Αυτό θα πει, πώς δεν υπάρχουν άπορίες. Κι άπορίες δεν υπάρχουν, όπου η πνευματική ζωή είναι μηχανική κι όχι ένσυνείδητη. Οί πρώτες συζητήσεις για την ποίηση από τους αρχαίους Έλληνες άρχισαν, όταν ο θεωρητικός λόγος πήρε μεγάλη ανάπτυξη, όταν δηλ. η συνείδηση τους άρχισε να ρωτά το «γιατί». Έτσι συζητήσαν για τη φύση πρώτα, για την άρετή κατόπι και τέλος για την αλήθεια και για το ώραίο.

Αυτό δε θα πει, πώς, όπου λείπει η ένσυνείδητη πνευματική ζωή, δε μπορεί να υπάρξει ζωή πραχτική. Αλήθεια, άρετή και τέχνη θα υπάρχουν πάντα. Όμως η σημερινή πνευματική ζωή σ' όλον τον κόσμο δε μπορεί να σταθεί με τους ασύνειδους μονάχα υπερατομικούς παράγοντες της πρωτόγονης κοινωνίας. Γιατί έχει δυο χαρακτήρες, πού δεν επιτρέπουν αυτή τη μοιρολατρική στάση απέναντι στα αδιάκοπα ανανεούμενα προβλήματα. α) Κινιέται κι αλλάζει πολύ γρηγορότερα απ' όσο η ζωή των παλαιών κοινωνιών. Όστε ο,τι ονομάζουμε *παράδοση* δε βαστάει για πολύν καιρό. β) Είναι η σημερινή ζωή πιο πλατιά και πιο σύνθετη. Η μεγάλη ανάπτυξη των συγκοινωνιών φέρνει σε γρήγορη επαφή τους πιο μακρυσμένους λαούς αναμεταξύ τους, οί πολιτισμοί διασταυρώνονται, αλληλοεπιδρούν, και οί ιδέες, καθώς κι οί έκφραστικοί τους τύποι μεταδίνονται εύκολα από τον ένα λαό στον άλλο. Τα *έθνικα* πνευματικά σύνορα έχουνε πέσει. Περνούμε περίοδο γενικού έκλεισμού. Κανένας λαός της Ευρώπης, της Ασίας, της Αμερικής δεν αναπτύσσεται με δικά του αποκλειστικά στοιχεία. Ό,τι λέμε *διεθνική επίδραση* είναι στην ήμερησία διάταξη. Αυτή η διεθνική επίδραση υπήρχε και στην αρχαία εποχή. Χωρίς αυτή δε θα μπορούσαμε να εξηγήσουμε ούτε την τέχνη της, ούτε τη φιλοσοφία της, ούτε τη θρησκεία της. Με τη διαφορά, πώς τα ταξίδια των ιδεών και των τεχνολογιών ήσαν τότε πολύ άργότερα και ο,τι έπαινε μιá φορά, *αναπτυσσότανε* σιγά και φυσιολογικά και πέθαινε φυσιολογικά και σιγά, ενώ τώρα οί άπύτομες *μετάβασες* είναι η πιο συνηθισμένη μορφή στη ζωή των ιδεών και των τρόπων.

Αυτοί οί δυο χαρακτήρες του νεώτερου πολιτισμού έχουνε τις ακόλουθες συνέπειες:

α) Έπεσε η παλιά αντίληψη, πώς μονάχα οί αρχαίοι Έλληνες είχανε βρει το άπόλυτα ώραίο. Η καλαισθησία μας πλάτυνε. Ός το 18ο αιώνα οί άνθρωποι ήσαν πολύν κλεισμένοι για τις τέχνες άλλων λαών κι άλλων εποχών. Οί ίδιοι ο Κάντ θεωρεί βάρβαρη τη γοτθική τέχνη! Η γαλλική επανάσταση θέλησε από πνεύμα αντιθρησκευτικό κι από καλαισθησία κλασική να γκρεμίσει τον Παρθενώνα της γοτθικής Τέχνης, τη Notre Dame του Παρισιού. Σήμερα αναγνωρίζεται ισοτέλεια σ' όλες τις Τέχνες. Η ασυριακή, η βυζαντινή, η μουσουλμανική κι όλες οί μοντέρνες τέχνες είναι και καθεμιά στον κύκλο της το...άπόλυτο ώραίο! Δε μπορούμε πια να βεβαιώνουμε, πώς αυτές οί τέχνες είναι κατώτερες από την κλασική ή παραστρατήματα από την άπόλυτη Ίδέα!

β) Σύμφωνα μ' αυτή την κατάχτηση του νεώτερου πνεύματος, οί σημερινοί καλλιτέχνες στην Ευρώπη και μάλιστα στο Παρίσι, πού είναι η καρδιά της παγκόσμιας καλλιτεχνικής ζωής, κάνουν μια νέα Αναγέννηση των είκαστικών τεχνών

όχι πια με πρότυπα την κλασική τέχνη, είτε των Έλλήνων είτε της Αναγέννησης, παρά των λεγόμενων «βάρβαρων» (των Γκιμπωνέζων, των Ίνδων, των Περσών, των Αιγυπτίων, των Έλλήνων στην πρωτόγονη εποχή, και των Νέγρων της Αφρικής!). Αυτή την τάση δε μπορούμε να την καταδικάσουμε «από τα πριν» ή «κατ' αρχήν». Αφού γίνεται, πρέπει να την άναγνωρίσουμε. Όσο για τη δικαίωση της, αυτή θα εξαρτηθεί από το άποτέλεσμα. Γι' αυτό στην καλλιτεχνική δημιουργία δεν είναι η *πρόθεση*, πού έχτιμιέται (ή ιδέα!), παρά το άποτέλεσμα (ή πετυχημένη έκφραση).

γ) Τρίτη συνέπεια, πού προπάντων μās ενδιαφέρει σ' αυτό μας το άρθρο είναι τούτη. Αφού γίνεται μιá τέτια τεράστια κίνηση κι αλλαγή των παλιών αντίληψεων κι έκφραστικών τύπων στην Τέχνη, η κριτική (πού δε δημιουργεί, παρά παρακολουθεί κι εξηγεί την τέχνη, αυτός είναι ο ρόλος της ο νόμιμος) έχει αλλάξει κι αυτή σύστημα και όρίζοντες. Είναι κριτική πλατιά και συγχρονισμένη, κριτική της έκφρασης και ποτέ πια *κριτική του θέματος!* Γιατί λοιπόν η κριτική στην Ελλάδα μένει κολλημένη σε πανάρχαιες αντίληψεις και μέθοδες, όλες στενές, μισονεϊστικές κι ασυγχρόνιστες; Γιατί, όπως είπαμε, δεν υπάρχει ένσυνείδητη πνευματική ζωή. Και δεν υπάρχει, επειδή για λόγους ιστορικούς και οικονομικούς (και γεωγραφικούς) δεν είμαστε πια έμεις το κέντρο του πολιτισμού, όπως στην παλιά εποχή, παρά είμαστε μιá καθυστερημένη επαρχία της Ευρώπης, επαρχία, πού αγωνίζεται με τα δυο της Πανεπιστήμια και την Ακαδημία της *να μένει στάσιμη*.

* *

Μα το κακό δεν είναι, πώς ανάμεσα στους «θεωρητικούς» (έστω και άπλους κριτικούς) και στην «κοινή γνώμη» (=πρόληψη) υπάρχει συμφωνία. Το χειρότερο είναι, πού οί «θεωρητικοί» κι η «κοινή γνώμη» άμύνονται σε κάθε νέο τρόπο σκέψης. Είναι αυτότατος ο μισονεϊσμός κι η μισαλλοδοξία της όμαδικής ψυχολογίας. Σε τέτιες περιστάσεις οί «διανοούμενοι» (Μελās, Δελμούζος κτλ.) είναι επί κεφαλής της αντίδρασης, αυτοί χτυπάνε τον «κώδωνα του κινδύνου», αυτοί σημαίνουν το συναγερμό του κοπαδιού.

Δεν πρέπει ωστόσο να νομίσουμε, πώς ανάμεσα στην πίστη ενός ανθρώπου (ή λαού) και στην πραχτική ζωή υπάρχει ψυχολογική άκολουθία και συνέπεια. Μπορεί ένας άνθρωπος να πιστέβει στα πιο άνόητα πράματα κι όμως στην καθημερινή του ζωή, στο έπάγγελμα του, να είναι πολύν ικανός και θετικός. Έτσι π. χ. ένας επιπλοποιός μπορεί να πιστέβει άκλόνητα, πώς τα έθνικα μας άτυχήματα είναι τιμωρίες, πού μās στέλνει ο Θεός, «γιατί έχουμε άμαρτίες»—έτσι ο λαός εξηγεί το χάσιμο της Πόλης—κι όμως αυτή η πλάνη δεν τον κάνει άνικανο να μπορεί να φτειάνει καλά ένα τραπέζι. Το ίδιο μπορούμε να βεβαιώσουμε και για τα «άνώτερα» επαγγέλματα. Ένας γιατρός, ένας δικηγόρος, ένας καθηγητής μπορεί να είναι γεμάτοι πρόληψες, αντίφασες και πάθη, κι όμως στη δουλειά τους να είναι πολύν καλοί. Έτσι θα εξηγηθεί σαν κάτι όχι άφύσικο το να είναι όλος ο έπιστημονικός, πολιτικός κι οικονομικός κόσμος της Ελλάδας ενάντιος στην αλήθεια του δημοτικισμού. Κι έτσι ακόμα θα εξηγηθεί, πώς και αυτοί οί δημοτικιστές, έξω από αυτό το στενό φωτισμό, μπορεί να είναι μιá χαρά τρισκόταδοι για κάθε άλλο

ζήτημα. Γι' αυτό κι οι κοινωνιολογικές θεωρίες (άρα κι η Αισθητική) έχουνε για μεγαλύτερους έχτρους όλους τους διανοούμενους του τόπου, καθαρευουσιάνους ή δημοτικιστές. Μοναδικό παράδειγμα στον κόσμο, ένας παλαιοημερολογίτης Υπουργός της Παιδείας να ζητήσει από τη βουλή να κατοχυρωθεί *συνταγματικά* η πρόληψη, δηλ. ν' απαγορευτεί στα επιστημονικά βιβλία να κάνουν λόγο για τη θεωρία του ιστορικού υλισμού, για την πάλη των τάξεων!

Φαντάζομαι, πώς δεν υπάρχει άλλη πιο χτυπητή απόδειξη, πώς στην Ελλάδα δεν υπάρχει ένσυνείδητη πνευματική ζωή, και πώς η πρόληψη είναι τόσο στέρεη, ώστε κι αυτή η ακαδημαϊκή ελευτερία του λόγου και της σκέψης να είναι αδύνατη.

* *

Έδω βέβαια δεν είναι ο τόπος να εκθέσουμε ποιά είναι τα θεωρητικά τέρατα, όπου μās φέρνει ή αντικειμενική έρευνα του «αίσθητικού φαινομένου». Όμως θά μπορούσε κανείς να ρωτήσει σε τι χρειάζεται όλη αυτή ή δουλειά και μήπως είναι μάταιη! Απαντούμε, πώς είναι πολλές και διάφορες οι ωφέλειες της.

α) Η θεωρητική γνώση του «καλού» δέ δίνει βέβαια τάλαντο εκεί, που δεν υπάρχει. Όμως, όπου υπάρχει, το κάνει ένσυνείδητο. Κι ή ένσυνείδητη δουλειά γίνεται πάντα καλύτερη. **Καμιά** αισθητική δεν έχει τη μαγική δύναμη να αντικατασταίνει το φυσικό δώρο της αίστησης και της έκφρασης. Και ό,τι γίνεται σε όλη τη σφαίρα της ανθρώπινης ζωής, γίνεται κι έδω. Όσο και να παραδεχτούμε το νόμο της κυκλικής επίδρασης του αποτελέσματος άπάνω στην αιτία του, όσο και να παραδεχτούμε δηλ. την επίδραση του πνεύματος άπάνω στην ύλη, δεν είναι ή θεωρία, που γεννάει την πράξη. Το αντίθετο είναι άληθινό: ή πράξη γεννάει τη θεωρία και τούτη έπηρεάζει την πράξη. Και για να ειδικέψουμε το ζήτημα, δεν είναι ή θεωρία του καλού, που γεννά το καλό, παρά το πραγματοποιημένο καλό (τα έργα Τέχνης), που γεννά τη θεωρία, αδιάφορο αν ή θεωρία είναι ή δεν είναι σωστή ή έχει ή δεν έχει γενικό κύρος. Τις περισσότερες, όλες σχεδόν τις θεωρίες του καλού, τις έκαναν άνθρωποι ή με μεγάλη καλαισθησία (Πλάτωνας, Πλωτίνος, Έγγελος κτλ) ή δημιουργοί καλλιτέχνες (Όράτιος, Μπουαλώ, Du Bellay, Κορνήλιος, Ουγκώ, Γκαίτε, Σίλλερ, Βάγγερ, Ζολά, Τολστόης, Ροντέν κτλ). Κι αν για τους φιλόσοφους **πράξη** είναι το είδος του αφαιρεμένου Λόγου μιας έποχής, για τους καλλιτέχνες πράξη είναι ή **δική τους** Τέχνη. Είναι πολύ φυσικό ένας καλλιτέχνης, που έχει πίστη στη δουλειά του και συνείδηση της αξίας του, ν' ανεβάζει σε καθολική αισθητική αρχή ή να ολοκληρώνει σε θεωρητικό σύστημα το δικό του αισθητικό ιδανικό και τη δική του τεχνική (=έκφραστικό τύπο). Κι επειδή ένας καλλιτέχνης δεν είναι ποτέ απομονωμένο άτομο μέσα στη ζωή, παρά είναι συνισταμένη παραγόντων έξωατομικών και υπερατομικών και περιγυρίζεται από ομοιδέατες και ομότεχους, γιατί κάθε ιδέα και κάθε τεχνική άπαντά σε ανάγκες άνωτερες από το άτομο, έτσι συμβαίνει οι αισθητικές αρχές ή τα συστήματα ώρισμένων καλλιτεχνών να εκφράζουν την πίστη ολόκληρης **σχολής**. Κάθε σχολή έχει το «πιστέβω» της και τα μανιφέστα της. Κι αν αυτά τα μανιφέστα και τα «πιστέβω» δεν πάνε παραέρα από τη σχολή που εκπροσωπούν, όμως είναι πολύ ωφέλιμα για τον κριτικό. Του δίνουν το κλειδί να εξηγήσει το έργο μιας σχολής,

να βρίσκει έτοιμες τις διευθυντήριες ιδέες της και την έπιτυχία ή την άποτυχία στην πραγμάτωση τους. Γι' αυτό ποτέ οι δημιουργοί καλλιτέχνες δεν έδωσαν θεωρητικό σύστημα, που να μην είναι προσωπικό, δηλ. που να ισχύει πέρα από τη σχολή, για όλη την Τέχνη. Αντίθετα πάλι, τα αφαιρεμένα φιλοσοφικά συστήματα δεν έχουνε καμιά πραχτική αξία. Με το να ξεκινάνε από την ιδέα, είναι πάντα έξω από το θέμα. Γιατι ή ιδέα είναι ουσιαστικά κάτι άσχετο με την αισθητική πράξη, και την αισθητική ήδονή.

Αν όμως ή ένσυνείδητη δουλειά, ή φωτισμένη δουλειά είναι καλύτερη, (για όπου υπάρχει, όπως είπαμε, τάλαντο) όμως είναι και δυσκολότερη. Γι' αυτό είναι πολύ συνειθισμένο φαινόμενο να είναι βραδύτερη. Παραδείγματα: Σίλλερ, Τολστόης, Σολωμός.

Έδω πρέπει να σημειώσω, πώς, όταν πολλοί καλλιτέχνες αρχίζουν από την **ιδέα**, δεν είναι αυτή που δίνει αξία στη δουλειά τους. Αντίθετα, το φυσικό τους τάλαντο μπαίνοντας σε δοκιμασία, σε άγώνα, κατορθώνει να υπερνικήσει την αντισθητική αντίδραση της ιδέας, να την «έξαφανίσει με τη μορφή», που είναι κατά το Σίλλερ ο σκοπός της Τέχνης. Κι έχει δίκιο.

β) Ξαίροντας ο καλλιτέχνης ποιά είναι ή φύση και ποιά τα όρια της Τέχνης, ποιά ή σχέση της με τις άλλες αξίες της ζωής (θρησκεία, άρετή, επιστήμη, πολιτική, κτλ.) κι ακόμα ποιά ή σχέση της με τη Φύση, δηλ. ξαίροντας, πώς ή αισθητική ένεργεια είναι αυτόνομη, με σκοπούς δικούς της («αυτόνομη» δέ θά πει ξεκορμάστη κι άπόλυτη, μα όχι και υπηρέτρια άλλων σκοπών) και πώς ή σχέση της με τη Φύση δεν είναι σχέση αντιγραφής ή **μίμησης**, παρά **έρμηνείας** και **δημιουργίας**, δέ θά παρασέρνεται εύκολα από τις αυθαίρετες κριτικές των δημοσιογράφων και των δασκάλων, τη στιγμή που θ' απαιτούν από το έργο του να είναι θρησκευτικό, ήθικό, πατριωτικό και να μη «παραποιεί» τη φύση (δηλ. να την αντιγράψει κι όχι να την υποβάλλει). Κι όχι μονάχα δέ θά κλονίζεται, παρά θάχει και τα θεωρητικά όπλα να πολεμήσει την ψεφτιά ή την πλάνη. Έτσι οάν καλλιτέχνης θά βαστήσει τη φυσική υπεροχή του άπέναντι του κριτικού, (του κακού κριτικού). Και δέ θά προδώσει ποτέ την υπεροχή του αυτή, υποβιβάζοντας την Τέχνη από «αυτοσκοπό» σε υπηρέτη **ωφέλιμων** πραγμάτων. Γιατι, αν ή Τέχνη είναι ωφέλιμη για την κοινωνικοποίηση του συναισθήματος, τούτο δεν είναι ή ουσία της, παρά προέχταση φυσική της καθάριας αισθητικής της ένεργειας (της αισθητικής ήδονης). Κι επειδή δέ μπορείς να κοινωνικοποιήσεις ένα αίσθημα άνύπαρχτο ή μιá συγκινημένη σκέψη άνύπαρχτη, ο σκοπός της κοινωνικοποίησης όχι μονάχα είναι αποτέλεσμα της αισθητικής ένεργειας, παρά, κατά κάποιον τρόπο, και αιτία και προϋπόθεση για τη δημιουργία. Όπως δέ μπορούμε να ζητήσουμε από το θρησκευτικό δόγμα, από την Ηθική, από την Επιστήμη, από την Πολιτική κι από την Οικονομία να είναι «ώραια» πράματα, άλλο τόσο δέ μπορούμε να ζητήσουμε από την Τέχνη να είναι θρησκευτική, ήθική κτλ. Έξδν αν παραδεχτούμε, πώς απ' όλες τις αξίες της ζωής μονάχα ή Τέχνη είναι υπάλληλη των άλλων—κι αυτό το διαψεύδει ή πραγματικότητα, κι... ή θεωρία!

γ) Ξαίροντας ο καλλιτέχνης και ο κριτικός, πώς ή Τέχνη μεταβάλλεται, επειδή αλλάζει ή καλαισθησία των έποχών και αυτή, πάλι, επειδή αλλάζει ή κοινωνική τεχνική και όλο το άλλο πνευματικό έποικοδόμημα της, άποχτά μιάν ελευτερία κρίσης άπέναντι στην Τέχνη όποιου τόπου κι όποιας μορφής. Μπορεί να

παραδέχεται, αν θέλει, ο καλλιτέχνης, πώς η δική του τέχνη είναι το τελευταίο και καλύτερο λουλούδι της ως τώρα αισθητικής ζωής. Αυτό δε ζημιώνει ούτε αυτόν ούτε εμάς. Όμως ο κριτικός μας δε μπορεί να είναι έτσι στενός. Ο κριτικός δε μπορεί να έχει ένα μονάχα αισθητικό μέτρο (πολλές φορές αντικειμενικό, άμα είναι ιδεαλιστής), να παραδέχεται ένα μονάχα είδος τέχνης και με αυτό να συγκρίνει και να μετράει όλη την άλλη προηγούμενη ή κατοπινή Τέχνη και μ' αυτό να εξοφλεί και τη μελλοντική. Δηλ. και αν έχει προσωπικές προτιμήσεις για ένα είδος Τέχνης, αυτές πρέπει να τις βάζει σε δεύτερη γραμμή, άμα αναλαβαίνει το έργο του φωτισμού της δημόσιας γνώμης. Αυτό θα πει αντικειμενική κριτική. Αφοῦ συλλάβεις τα ιδανικά μιάς Τέχνης, να ζητήσεις να βεβαιώσεις, αν η έκφραση τους είναι πετυχημένη ή όχι. Και τούτο όχι απόλυτα, παρά σχετικά με τα ιδανικά αυτής της Τέχνης και όχι άλλης ή άλλης της Τέχνης. Πράγμα δύσκολο, γι' αυτό στην Ελλάδα, έξον από πολύ λίγες εξαιρέσεις, ανύπαρχτο.

δ) Άμα βλέπουμε κι αναγνωρίζουμε πώς η Τέχνη ξετυλίγεται, δε θα πει πώς βεβαιώνουμε μαζί, πώς γίνεται πάντα καλύτερη (τελειότερη της). Δε βεβαιώνουμε, πώς κάθε υστερότερη στιγμή της είναι ανώτερη από κάθε προηγούμενη. Η τέχνη μεταβάλλεται κατά κύκλους κλειστούς κι όπου η ύλη και η μορφή είναι ή ίδια, εκεί υπάρχει κύκλος. Και δυο διαφορετικοί κύκλοι δε μπορούν να συγκρίνονται αναμεταξύ τους. Έτσι από ανάγκη επιστημονικής μεθόδου δε μπορούμε να συγκρίνουμε ανόμοια πράγματα και πολύ περισσότερο να βεβαιώνουμε, πώς π. χ. ο κλασικισμός είναι ανώτερος «και αρχήν» από το ρομαντισμό (ο Σοφοκλής από το Σαίξπηρ ή το Γκαίτε) ή ο ρομαντισμός ανώτερος από το νατουραλισμό (ο Ουγκώ ανώτερος από το Ζολά ή τον Ντοστογιέφσκη ή ο Ντελακρουά ανώτερος από τον Μανet ή τον Degas). Όμοια δὲν υπάρχει κανένα ἔδαφος σύγκρισης ανάμεσα στον Παρθενώνα και τον καθεδρικό ναό της Ρένς, ανάμεσα στην Άγια Σοφία και την Άλάμπρα, ανάμεσα στην Άλάμπρα και το Λούβρο κ.τ.λ. κ.τ.λ.

«Ο άνθρωπος, λέγει ο Ντεμπόριν, κάνει ιστορική ζωή. Αυτό είναι το τεράστιο πλεονέκτημα του απέναντι στα άλλα δημιουργήματα της φύσης». Αν λοιπόν ο άνθρωπος ούτε την καταλαβαίνει ούτε τη συλλογίζεται καθόλου αυτή την αλήθεια, για τον κριτικό είναι ο απαραίτητος όρος της δουλειάς του. Ξεκινώντας από τούτη τη βάση μπορεί να υποταχθεί και στις μεγάλες της συνέπειες για τη σκέψη.

ε) Έπειδή κάθε αξιολογικός κύκλος (άρα κι ο αισθητικός) ξετυλίγεται, παρουσιάζει τρεις κύριες στιγμές: την προδρομική, την άκμή και την παρακμή. Ο κριτικός πρέπει να μπορεί να τοποθετεί τα φαινόμενα ενός κύκλου στην εξελικτική σειρά τους. Αυτό είναι η λεγόμενη δυναμική εξέταση των κοινωνικών φαινομένων. Το αντίθετο όμως κάνουν οι κριτικοί στην Ελλάδα (έννοω τους ιδεαλιστές). Βγάζουν τον καλλιτέχνη και το έργο του έξω από το περιβάλλον του. Αυτό, λένε, είναι η τέχνη: να βγαίνει από το περιβάλλον της. Όσο βασικός και απλός νόμος κοινωνιολογικός είναι να ζητάς την αιτία ενός φαινομένου σ' ένα άλλο προηγούμενο.

στ) Σαν μάθει ακόμα ο κριτικός να ξεχωρίζει την αισθητική ήδονη από το γενικά ευάρεστο, και το αισθητικό ωραίο (το δημιουργημένο από τον άνθρωπο) από το «ωραίο» της φύσης, της σκέψης, της πράξης κτλ, δε θα μπερδώνει εύκολα,

τά διαφορετικά αυτά πράγματα και θα μάθει ν' ακριβολογεί. Κι η ακριβολογία είναι ο μεγαλύτερος εχθρός της ασάφειας και της σύγχισης. Αυτή η ασάφεια και σύγχιση είναι η γενική αργώσσεια της νεοελληνικής κριτικής, όπου ο Θεός, η Ζωή, η Φύση, η Αλήθεια, το Άπόλυτο, ο Αιώνιος Χρόνος κ.τ.λ. παίρνουν και δίνουν.

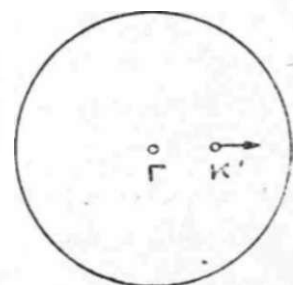
Μόλις συναντήσει κανείς μια τέτια έκφραση στην κριτική, πρέπει άμέσως να την πετάξει στο κάρο της Δημαρχίας.

Βλέπουμε λοιπόν, πώς η ωφέλεια της επιστημονικής Αισθητικής είναι πολύ σημαντική και για τον καλλιτέχνη, μα πολύ περισσότερο για τον κριτικό. Ίσως να φαίνεται στους αυθαίρετους ανθρώπους για περιοριστική και άγονη ωφέλεια. Όμως πραγματικά δὲν υπάρχει γνώση, που να ανοίγει τόσους ελεύθερους ορίζοντες στη συνείδηση. Γιατί είναι μια γνώση, που ριζικά αναιρεί την αποκλειστικότητα. Άνοιγει τη συνείδηση σ' όλα τα καλλιτεχνικά φαινόμενα, τα περασμένα, τα τωρινά, τα μελλούμενα, και δίνει αληθινά στο πνεῦμα την ικανότητα να εποπέβει κι όχι να «πεισματώνεται».

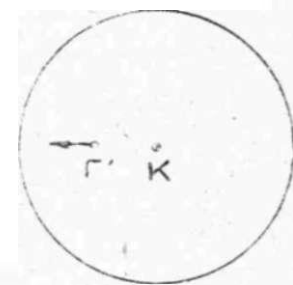
ΑΡ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΣΧΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Τώρα που βάλουμε τη βάση της θεωρίας της σχετικότητας, ἄς προχωρήσουμε στις συνέπειες. Είναι αλήθεια, πώς οι αρχές αυτές, αν και δε φαίνονται να έχουν τίποτα το επαναστατικό, δε μπορούν όμως να συμβιβαστούν με τις Νευτώνειες θεωρίες και μᾶς αναγκάζουν να τροποποιήσουμε την αντίληψη μας για το χώρο και το χρόνο. Αυτό μᾶς δείχνει καθαρά το ακόλουθο παράδειγμα: Ἐς φανταστοῦμε ἕναν κομήτη, που να κινείται αντίθετα με τη γή, μα και πολύ κοντά της, έτσι, που σε μια στιγμή νάχουμε ἔπαφή τοῦ κομήτη με τη γή. Κάθε ἕνα από τα δυο αυτά ἄστρα κινείται σχετικά με το ἄλλο (σ' ἕνα μικρὸ χρονικὸ διάστημα) εὐθύγραμμα και ὁμοίομορφα. Ἐς υποθέσουμε τώρα, πώς στον κομήτη αὐτὸν κατοικοῦν ζωντανὰ πλάσματα ὅμοια μ' ἑμᾶς τοὺς ἀνθρώπους και πώς ἔχουν τὰ ἴδια μέτρα και ρολόγια μ' ἑμᾶς. Ἐμας λοιπὸν διασταυρώνονται τὰ δυο ἄστρα, ἕνα κάποιο σημείο Γ τῆς γῆς συναντιέται με ἕνα σημείο Κ τοῦ κομήτη. Αὐτὴν ἴσα ἴσα τὴ στιγμή ἄς ἀφήσουμε ἀπὸ τὸ σημείο Γ (που εἶναι τὸ ἴδιο με τὸ Κ) ἕνα φωτεινὸ σήμα. Σύμφωνα με τὴν ἀρχὴ τῆς σχετικότητας ἔχουμε τὸ δικαίωμα νὰ θεωρήσουμε τὸν ἑαυτό μας ἀκίνητο (τὴ γῆ ἀκίνητη) και τὸν κομήτη μονάχα γιὰ κινητό. Ἐτσι ὕστερα ἀπὸ 1" τὸ Γ θὰ μείνει ἀκίνητο, τὸ Κ ὅμως, τὸ σημείο τοῦ κομήτη, θὰ ἔρθῃ σ'

Σχ. 1

Σχ. 2

ἄλλη θέση στὸ Κ'. (σχ. 1) Τὸ φῶς, ὅπως ξαίρομε, ἔτρεξε 300000 χιλιόμετρα σὲ κάθε

διεύθυνση. Τὸ φωτεινὸ λοιπὸν κύμα (δηλαδή: ὁ τόπος τῶν σημείων, πού παίρνουν τὴν ἴδια στιγμή ἓνα φωτεινὸ σήμα, πού στέλνεται ἀπὸ ἓνα ὠρισμένο σημεῖο) θὰ εἶναι σφαῖρα μὲ κέντρο τὸ Γ καὶ μὲ ἀκτίνα 300000 χιλιόμετρα.

Ἡ ἀρχὴ ὅμως τῆς σχετικότητας δίνει στους κατοίκους τοῦ κομήτη ἐπίσης τὸ δικαίωμα νὰ θεωροῦν τὸν ἑαυτὸ τους ἀκίνητο (τὸν κομήτη ἀκίνητο). Ὑστερα ἀπὸ 1" τὸ σημεῖο Γ τῆς γῆς θὰ ἔχει φύγει ἀπὸ τὸ Κ καὶ θάρθει στὴ θέση Γ' (σχ. 2). Τὸ φωτεινὸ κύμα γιὰ τοὺς κατοίκους τοῦ κομήτη θὰ εἶναι λοιπὸν σφαῖρα μὲ κέντρο τὸ Κ καὶ μὲ ἀκτίνα 300000 χιλιόμετρα.

Τὸ σχ. 1 ὅμως φαίνεται ἀσυμβίβαστο μὲ τὸ σχ. 2. Μὰ πῶς μπορεῖ τὸ ἴδιο κύμα, δηλαδή ἡ ἴδια σφαῖρα, νὰ ἔχει δυὸ διάφορα κέντρα;

Εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ συμπεράνουμε, πῶς οἱ κάτοικοι τοῦ κομήτη δίνουν βέβαια στὴ λέξη «κύμα» τὸ ἴδιο νόημα μ' ἑμᾶς, δὲν παρασταίνουν ὅμως μ' αὐτὴ τὴ λέξη τὸ ἴδιο πράμα μ' ἑμᾶς. Ἄν καὶ χρησιμοποιοῦν δηλαδή τὰ ἴδια μέτρα καὶ ρολόγια μ' ἑμᾶς, ὅμως τὰ μετρήματα τους δὲ συμφωνοῦν μὲ τὰ δικά μας. Δὲ ζοῦν οὔτε στὸν ἴδιο χῶρο οὔτε στὸν ἴδιο χρόνο μ' ἑμᾶς καὶ δὲν ἔχουνε κανένα λόγο νὰ προτιμᾶνε τὰ δικά μας ἀπὸ τὰ δικά τους.

Μὰ πῶς γίνεται ἡ μεταβολὴ αὐτὴ τῶν μέτρων καὶ τοῦ χρόνου ἀπὸ ἓνα σύστημα σὲ ἄλλο, ὅταν τὸ καθένα τους κινεῖται σχετικὰ μὲ τὸ ἄλλο εὐθύγραμμα καὶ ὁμοίμορφα;

Ἄς δοῦμε πρῶτα, πῶς μετράμε τὰ σχήματα καὶ τὰ χρονικὰ διαστήματα μέσα σ' ἓνα ὠρισμένο σύστημα π.χ. στὴ γῆ.

Νὰ μετρήσουμε ἓνα μέγεθος θὰ πεῖ νὰ τὸ συγκρίνουμε μὲ ἓνα ἄλλο μέγεθος τῆς ἴδιας φύσης πού τὸ πήραμε, ὅπως λέμε, γιὰ μονάδα (γιὰ βάση τῆς σύγκρισης).

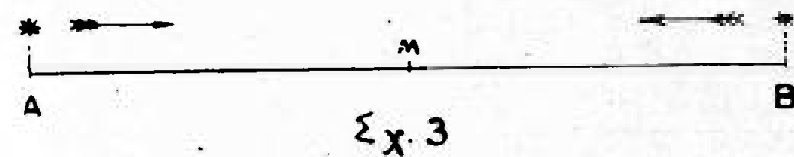
Ἡ σύγκριση αὐτὴ γίνεται μὲ τὴν ἐξακρίβωση *συμπτώσεων*. Γιὰ νὰ μετρήσουμε π.χ. ἓνα χάρακα παίρνουμε τὸ γαλλικὸ μέτρο (δηλαδή ἓναν ἄλλον χάρακα) καὶ τὸ βάζουμε δίπλα του, ἔτσι πού τὸ σημάδι Ο τοῦ μέτρου νὰ πέσει ἀκριβῶς ἐπάνω στὴ μὴν ἄκρη τοῦ χάρακα (πρῶτη σύμπτωση) καὶ κοιτάζουμε ποῖο σημεῖο τοῦ χάρακα πού μετράμε, βρίσκεται ἀπέναντι ἀπὸ τὴν ἄλλη ἄκρη τοῦ μέτρου (δεύτερη σύμπτωση). Λέμε τότε, πῶς ἔχομε ὡς ἐκεῖ ἓνα μέτρο κ. ο. κ. ¹⁾ Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο γίνεται καὶ τὸ μέτρημα τῆς χρονικῆς διάρκειας. Στιριζόμαστε δηλαδή στὴν ἐξακρίβωση *συμπτώσεων* *στὸ χρόνο*, στὸ *συχρονισμό*. Ἄμα λέω λοιπὸν, πῶς δυὸ «περιστατικά» πού γίνονται στὸν ἴδιο τόπο εἶναι σύχρονα, ξαίρω τί ἐννοῶ. ²⁾ Πότε ὅμως θὰ πῶ σύχρονα δυὸ «περιστατικά» πού γίνονται σὲ δυὸ *διαφορετικούς τόπους* Α καὶ Β τοῦ συστήματος ὅπου βρίσκομαι (τῆς γῆς);

1) Εἶναι φανερό, πῶς ἡ σύμπτωση γίνεται μόνο μὲ κάποιο βαθμὸ ἀκρίβειας. Βέβαια σήμερα χρησιμοποιοῦμε ἀκριβολογημένα ὄργανα, τὸ βερόνιερο καὶ τὸ μικροσκόπιο. Ἄν ὅμως αὔριο βρεθοῦν ἀκόμα τελειότερα ὄργανα, θὰ μᾶς δείξουν ἴσως διαφορὲς πού δὲ μπορούμε σήμερα νὰ ἐπιτιμήσουμε. Ἐδῶ κι ἑκατὸ χρόνια τὸ ἑκατοστὸ τοῦ χιλιοστόμετρου τὸ θεωρούσαν τὸ τελευταῖο ὄριο τοῦ μετρήσιμου μήκους. Σήμερα ὅμως χρησιμοποιοῦμε ὀπτικές μέθοδες, πού μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ἐπιτιμήσουμε ὄχι μονάχα τὸ χιλιοστὸ τοῦ χιλιοστόμετρου, τὸ «μικρὸ», ὄχι μονάχα τὸ χιλιοστὸ τοῦ «μικροῦ» δηλαδή τὸ δισεκατομμυριοστὸ τοῦ χιλιοστοῦ τοῦ μέτρου! Ἔτσι λέμε «σημεῖο» ἐκεῖνο πού δὲ μπορούμε νὰ τοῦ ἀποδώσουμε ἐπιτιμήσιμη διάσταση. Αὔριο ἴσως, ἓνα σημερινὸ «σημεῖο» μπορεῖ νὰ πάψει νὰ τὸ θεωροῦν τέτιο.

2) Δυὸ περιστατικά εἶναι σύχρονα, ἅμα γίνονται τὴν ἴδια στιγμή, ὅπου «στιγμὴ» εἶναι στὸ χρόνο, ὅ,τι εἶναι τὸ σημεῖο στὸ χῶρο. Εἶναι λοιπὸν ἡ ἰδέα τοῦ συγχρονισμοῦ γιὰ δυὸ

Ἄμα λέω: «δυὸ παρατηρητὲς, πού ὁ ἓνας τους βρίσκεται στὴν Ἀθήνα κι ὁ ἄλλος στὸ Βερολίνο, θὰ ἀρχίσουν τὴν ἴδια χρονικὴ στιγμή νὰ κάνουν π. χ. μιὰ ἀστρονομικὴ παρατήρηση» τί ἐννοῶ; Πῶς θὰ κατορθώσουν οἱ δυὸ αὐτοὶ παρατηρητὲς νὰ εἶναι βέβαιοι, πῶς θ' ἀρχίσουν τὴν ἴδια, μὰ τὴν ἴδια, στιγμή; Θὰ πεῖ κανεὶς: νὰ ἐφοδιαστοῦν μὲ χρονόμετρα καλὰ κανονισμένα καὶ νὰ συμφωνήσουν ποιὰ στιγμή θ' ἀρχίσουν βέβαια νὰ λογαριάσουν καὶ τὴ διαφορὰ τῶν τοπικῶν χρόνων. Σωστά. Μὰ πῶς θὰ βεβαιωθοῦν, πῶς τὰ ρολόγια τους πάνε σύμφωνα; Γιὰ νὰ βεβαιωθοῦν εἶναι ἀνάγκη νὰ κανονίσουν τὸ ρολόγι τους μὲ βάση τὸ γεωγραφικὸ μῆκος τοῦ τόπου. Μὲ τὸν τρόπο ὅμως αὐτὸν πέφτουν σὲ φαῦλο κύκλο, ἐπειδὴ τὸ γεωγραφικὸ μῆκος εἶναι ἐκεῖνο πού προσδιορίστηκε ἀπὸ τὴ διαφορὰ τῶν ὠρῶν μὲ ρολόγι, πού τὸ ὑποθέτουν καλὰ κανονισμένο.

Γι' αὐτὸ προτείνει ὁ Einstein γιὰ τὸν ὄρισμὸ τοῦ συγχρονισμοῦ σὲ δυὸ διάφορα σημεῖα Α καὶ Β ἐνὸς συστήματος τὸν ἀκόλουθο τρόπο.

Τοποθετοῦμαι στὸ σημεῖο Μ, δηλαδή στὴ μέση τῆς ἀπόστασης ΑΒ καὶ ἔχω μπροστά μου δυὸ καθρέφτες ἐνωμένους σὲ ὀρθὴ γωνία. Ἡ ὅλη συσκευή νὰ εἶναι ἔτσι βαλμένη, ὥστε νὰ μπορῶ νὰ ἰδῶ μέσα στους καθρέφτες κάθε φωτεινὸ σήμα, πού θὰ μοῦ σταλεῖ ἀπὸ τὸ Α ἢ ἀπὸ τὸ Β. Στὰ σημεῖα Α καὶ Β εἶναι καὶ ἀπὸ ἓνα παρατηρητῆς. Ὁ καθένας τους, τὴ στιγμή πού τὸ ρολόγι του δείχνει τὴν ἴδια ὠρισμένη ὥρα, μοῦ στέλνει ἓνα φωτεινὸ σήμα. Ἡ ἀπόσταση ΑΜ εἶναι ἴσια μὲ τὴ ΒΜ καὶ ἐπειδὴ τὸ φῶς ἔχει τὴν ἴδια ταχύτητα πρὸς τίς δυὸ διευθύνσεις, σύμφωνα μὲ τὸ νόμο τοῦ Michelson, τὰ δυὸ φωτεινὰ σήματα θὰ χρειαστοῦν τὸν ἴδιο χρόνο γιὰ νὰ φτάσουν στὸ σημεῖο Μ. Ἄν λοιπὸν τὰ φωτεινὰ σήματα ἀπὸ τὸ Α καὶ Β τὰ παρατηρήσω σύχρονα, βγάλω τὸ συμπέρασμα, πῶς τὰ ρολόγια στὶς δύο αὐτὲς θέσεις ἔδειχναν τὴν ἴδια ὥρα, τὴ στιγμή τῆς ἀποστολῆς τῶν σημάτων.

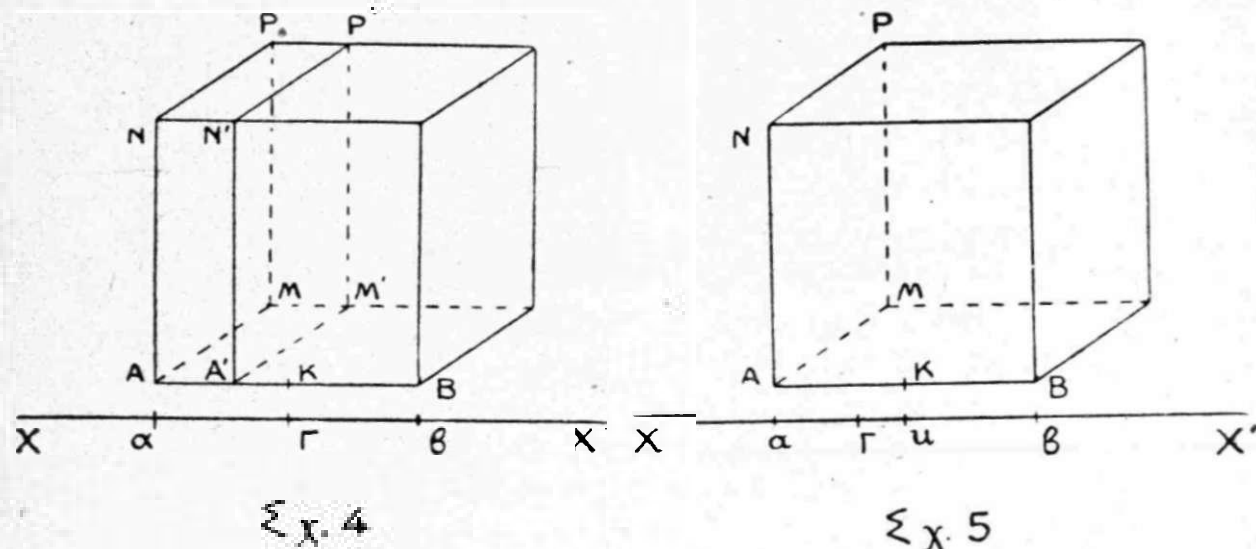
Αὐτὸς εἶναι ὁ τρόπος, πού ἐξακριβώνουμε τὸ συγχρονισμό, δηλαδή ὁ τρόπος γιὰ νὰ κανονίσουμε τὰ ρολόγια σὲ δυὸ διαφορετικούς τόπους Α καὶ Β. Κάνοντας ἔτσι διαδοχικὰ μπορούμε νὰ κανονίσουμε τὰ ρολόγια σὲ ὁσοδήποτε μακρινὴ ἀπόσταση.

Ἄς ἔλθουμε πάλι στὴ γῆ καὶ τὸν κομήτη. Ἄς ποῦμε, πῶς ἡ διεύθυνση τῆς σχετικῆς τροχιάς τους εἶναι Χ Χ' (σχ. 4). Βλέπουμε τὸν κομήτη νὰ ἔρχεται π. χ. πρὸς τὸ Χ', ἐνῶ γιὰ τοὺς κατοίκους τοῦ κομήτη ἡ γῆ πηγαίνει ἀντίθετα πρὸς τὸ Χ.

«περιστατικά» στὸν ἴδιο τόπο καθαρὰ ἐποπτικῆ, ὅπως καὶ ἡ ἰδέα τοῦ σημείου. Λέμε δηλαδή δυὸ περιστατικά σύχρονα, ἅμα τὸ χρονικὸ διάστημα πού τρέχει ἀφ'ἑαυτοῦ ἔγινε τὸ ἓνα ὡς πού νὰ γίνε τὸ ἄλλο, δὲ μπορούμε νὰ τὸ ἐπιτιμήσουμε μὲ τὰ μέσα τῆς παρατήρησης πού διαθέτομε. Παλαιότερα δυὸ γεγονότα, πού μεταξύ τους μεσολαβοῦσε ἓνα δέκατο τοῦ δευτερόλεπτου τὰ θεωρούσαν σύχρονα. Σήμερα ὅμως ἡ φασματικὴ ἀνάλυση μᾶς ξεσκεπάζει ἀπόκλιση τρισεκατομμυριοστοῦ τοῦ δευτερόλεπτου!

Ἐάν φανταστοῦμε, πὼς ἐπάνω στὸν κομήτη βρῖσκεται ἓνα ἀντικείμενο, ποὺ γιὰ τοὺς κατοίκους του ἔχει τὸ σχῆμα κύβου. Ἐάν δεχτοῦμε, πὼς ἡ μιὰ ἀπὸ τὶς ἀκμὲς του, ἡ AB, εἶναι παράλληλη μὲ τὴ διεύθυνση, ποὺ ἔχει ἡ κίνηση τῶν δυὸ ἀστρῶν. Ἐάν φανταστοῦμε ἀκόμα, πὼς ἐπάνω στὴ γῆ εἶναι τοποθετημένος ἓνας χάρακας ὁ X X' καὶ κατὰ μῆκος του βρῖσκονται γήινοι παρατηρητὲς. Βέβαια ἡ ἀκμὴ AB τοῦ κύβου, ποὺ βρῖσκεται στὸν κομήτη, θὰ γλυστράει, ὅπως κινεῖται ὁ κομήτης κατὰ μῆκος τοῦ γήινου χάρακα X X'. Ἐάν ὑποθέσουμε λοιπὸν τώρα, πὼς τὴ

στιγμὴ ποὺ ἡ κορυφὴ A τοῦ κύβου βρῖσκεται ἀπέναντι ἀπὸ τὸ σημάδι α τοῦ γήινου χάρακα, στέλνεται ἀπὸ τὸ A ἓνα φωτεινὸ σῆμα γιὰ νὰ ἀναγγεῖλει τὸ «περιστατικὸ» αὐτὸ στὸ κεντρικὸ σταθμὸ K (τὸ K εἶναι στὸ μέσο τῆς ἀπόστασης AB). Ἐπίσης ἄμα ἡ κορυφὴ B περάσει ἀπὸ τὸ σημεῖο β ἀναγγέλλεται τὸ πέρασμα στὸ κεντρικὸ σταθμὸ K μὲ φωτεινὸ σῆμα, ποὺ στέλνεται ἀπὸ τὸ B.

Σύμφωνα μὲ ὅσα εἶπαμε γιὰ τὸ συγχρονισμό, οἱ κάτοικοι τοῦ κομήτη θὰ νομίσουν σύγχρονα τὸ πέρασμα τοῦ A ἀπὸ τὸ α καὶ τὸ πέρασμα τοῦ B ἀπὸ τὸ β, ἄμα τὰ φωτεινὰ σήματα, ποὺ στέλνονται ἀπὸ τὸ A καὶ ἀπὸ τὸ B, φτάσουν σύγχρονα στὸ K. Μὰ ἐνῶ τὸ φῶς ἔτρεχε τὴν ἀπόσταση AK καὶ BK, ἡ γῆ ἔξακολουθοῦσε νὰ κινεῖται πρὸς τὰ ἀριστερά. Ἐτσι τὴ στιγμὴ ποὺ τὰ σήματα διασταυρῶνται στὸ K, δὲ εἶναι πιά τὸ Γ ἀπέναντι τοῦ K, παρὰ εἶναι τὸ σημάδι κ (σχ. 5) τοῦ γήινου χάρακα (περισσότερο γειτονικὸ στὸ β καὶ πῶς μακριὰ ἀπὸ τὸ α). Ἐμεῖς οἱ γήινοι παρατηρητὲς ἔχουμε τὸ δικαίωμα νὰ θεωροῦμε τὸ σύστημα ὅπου βρισκόμαστε, δηλαδή τὴ γῆ ἀκίνητη. Θὰ ποῦμε λοιπὸν : τὰ δυὸ σήματα ποὺ στάλθηκαν ἀπὸ τὰ σημεῖα α καὶ β (ἄφοῦ τὸ A συναντιέται μὲ τὸ α καὶ τὸ B μὲ τὸ β, τὰ σήματα εἶναι σὰ νὰ ξεκίνησαν ἀπὸ τὰ σημεῖα α καὶ β τῆς γῆς) διασταυρῶνται στὸ κ. Τὸ σῆμα ποὺ ἔρχεται ἀπὸ τὸ α, πρὶν φτάσει στὸ κ πέρασε ἀπὸ τὸ Γ, δηλαδή ἀπὸ τὸ μέσο τοῦ χάρακα αβ, ἐνῶ ἐκεῖνο ποὺ ἔρχεται ἀπὸ τὸ β θὰ περάσει ἀπὸ τὸ Γ ἀργότερα. Καὶ ἐπειδὴ τὰ φωτεινὰ σήματα μεταδίνονται τόσο κατὰ τὴ μιὰ ὅσο καὶ κατὰ τὴν ἄλλη διεύθυνση μὲ τὴν ἴδια ταχύτητα, συμπεραίνουμε, πὼς τὸ φωτεινὸ σῆμα ποὺ ἔρχεται ἀπὸ τὸ β ξεκίνησε ἀργότερα, παρὰ τὸ σῆμα ποὺ ἔρχεται ἀπὸ τὸ α (ἄφοῦ δὲν κατόρθωσε νὰ φτάσει ἀκόμα στὸ μέσο Γ τῆς ἀπόστασης αβ, ἐνῶ ἐκεῖνο ποὺ ἔρχεται ἀπὸ τὸ α ἔχει κίελας ξεπεράσει τὸ Γ). Ἐτσι λοιπὸν τὰ δυὸ περιστατικὰ 1) τὸ πέρασμα τοῦ A ἀπὸ τὸ α καὶ 2) τὸ

πέρασμα τοῦ B ἀπὸ τὸ β, εἶναι σύγχρονα γιὰ τοὺς κατοίκους τοῦ κομήτη καὶ δὲν εἶναι σύγχρονα γιὰ μᾶς.

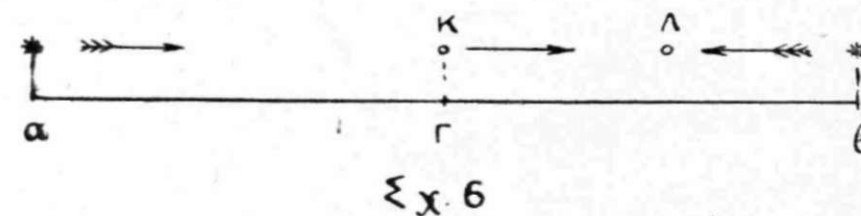
Ὅστε ἡ ἔννοια τοῦ συγχρονισμοῦ σὲ δυὸ διάφορους τόπους τοῦ συστήματος εἶναι σχετικὴ, ἀφοῦ δυὸ περιστατικὰ σύγχρονα γιὰ τὸ ἓνα σύστημα δὲν εἶναι σύγχρονα γιὰ τὸ ἄλλο.

Καὶ ἀφοῦ δυὸ περιστατικὰ σύγχρονα γιὰ τοὺς κατοίκους τοῦ κομήτη (ποὺ μποροῦμε νὰ ποῦμε ἓνα ἀπειροελάχιστο χρονικὸ διάστημα) φαίνονται σ' ἐμᾶς χωρισμένα τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο μὲ κάποια χρονικὴ διάρκεια ἀνάμεσα τους, μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε, πὼς ἓνα κάποιο χρονικὸ διάστημα γιὰ τοὺς κατοίκους τοῦ κομήτη θὰ φαίνεται σ' ἐμᾶς μεγαλύτερο. Ὅστε τὰ χρονικὰ διαστήματα τοῦ συστήματος, ποὺ θεωροῦμε κινούμενο, τὰ βλέπουμε νὰ διαστελλονται.

Ἐάν λοιπὸν κανονίσουμε τὰ ρολόγια μας, τότε τὰ ρολόγια τοῦ κομήτη, τὴ στιγμὴ ποὺ θὰ περάσουν ἀπέναντι ἀπὸ τὰ δικά μας κατὰ τὴν κίνηση τοῦ κομήτη, δὲ θὰ συμφωνᾶνε μὲ τὰ δικά μας ρολόγια, ἐπειδὴ θάχουμε μετρήσει τὸ χρόνο μας. θάχουμε κανονίσει δηλαδή τὰ ρολόγια μας διαφορετικὰ ἀπὸ τὸ κανόνισαν οἱ κάτοικοι τοῦ κομήτη τὰ δικά τους.

Πρέπει ὅμως νὰ τονίσουμε, πὼς σὲ δυὸ κινούμενα συστήματα οἱ χρονικὲς αὐτὲς διαφορὲς εἶναι κανονικὰ πολὺ μικρὲς. Ἡ χρονικὴ διαφορὰ, ὅπως εἶδαμε, εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς σχετικῆς κίνησης τῶν δυὸ συστημάτων. Ὅσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ σχετικὴ ταχύτητα τῶν συστημάτων αὐτῶν, τόσο μεγαλύτερες εἶναι οἱ χρονικὲς διαφορὲς. Οἱ συνηθισμένες ὅμως ταχύτητες τῶν σωμάτων εἶναι πολὺ μικρὲς, ἀνεπαίσθητες σχεδόν, μπροστὰ στὴν ταχύτητα ποὺ ἔχει τὸ φῶς, καὶ γι' αὐτὸ δὲν κατορθώνουμε νὰ ἐχτιμήσουμε στὴν πράξη τὶς διαφορὲς αὐτές. Μονάχα σὲ πολὺ μεγάλες ταχύτητες καὶ μεγάλες ἀποστάσεις, ὅπως π.χ. ἡ ταχύτητα καὶ ἡ ἀπόσταση τῶν οὐρανίων σωμάτων, γίνονται αἰσθητὲς οἱ χρονικὲς αὐτὲς διαφορὲς.

Ἐξίζει νὰ παρατηρήσουμε, πὼς στὴν περίπτωση μεγάλης ταχύτητας, μπορεῖ νὰ συμβεῖ ἀντιμετάθεση στὴ χρονικὴ τάξη δυὸ περιστατικῶν.

Ἐάν ὑποθέσουμε, πὼς ἀπὸ τὸ σημεῖο α τῆς γῆς στέλνεται ἓνα φωτεινὸ σῆμα καταπίσω τοῦ κομήτη K. Σὲ λιγάκι στέλνεται ἀπὸ τὸ β ἓνα ἄλλο φωτεινὸ σῆμα, ἀντίθετα μὲ τὸ πρῶτο, κατὰ μέτωπο τοῦ κομήτη. Ὁ κομήτης K φεύγει μπροστὰ ἀπὸ τὸ σῆμα τοῦ α καὶ πάει νὰ συναντήσῃ τὸ σῆμα τοῦ β. Ἐάν τὰ δυὸ σήματα ξεκινούσαν σύγχρονα, τότε ὁ κομήτης θὰ ἀπαντοῦσε πρῶτα τὸ σῆμα τοῦ β καὶ ὕστερα τοῦ α. Μὰ, ὅπως εἶπαμε, τὸ σῆμα τοῦ β ξεκίνησε πῶς ἀργὰ ἀπὸ τὸ α. Ἐτσι ἡ θέση Λ, ὅπου θὰ διασταυρωθοῦν τὰ σήματα, θὰ εἶναι κοντιότερα στὸ β. Ἐάν λοιπὸν ὁ κομήτης βρισκότανε σ' αὐτὴ τὴ θέση, τὴ στιγμὴ τῆς διασταύρωσης τῶν σημάτων, τότε οἱ κάτοικοι τοῦ κομήτη θὰ δέχοντοσαν σύγχρονα τὰ δυὸ αὐτὰ φωτεινὰ σήματα. Ἐάν ὅμως ὁ κομήτης ἔχει ἀρκετὰ μεγάλη ταχύτητα, ὥστε νὰ ξεπεράσει ἀπὸ τὴ θέση Λ πρὶν προφτάσῃ τὸ σῆμα τοῦ β νὰ ἔρθῃ στὴ θέση αὐτή,

τότε οι κάτοικοι του κομήτη θα ιδούν αντίστροφα, *προωτίτερα* δηλαδή το σήμα β και *υστερα* το σήμα α. Να μη φανταστούμε όμως, πώς μπορεί να υπάρξει αλλαγή στην τάξη του αίτιου και του αποτελέσματος. Ποτέ δε μπορεί να συμβεί να ιδούμε τα περιστατικά σε αντίστροφη χρονική τάξη, όπως θα τα έδειχνε μια κινηματογραφική ταινία ξετυλιγμένη ανάποδα. Ό,τι είπαμε παραπάνω για την αλλαγή της χρονικής τάξης, μόνο σε περιστατικά *ανεξάρτητα το ένα από το άλλο* μπορεί να γίνει. Η σχέση αίτιας—αποτελέσματος προϋποθέτει κάποια μεταβίβαση ύλης ή ενέργειας. Και η μεταβίβαση αυτή ποτέ δε μπορεί να γίνει με ταχύτητα μεγαλύτερη από το φως. Αν λοιπόν από το α ρίξω ένα βλήμα προς το β (αίτια), οι κάτοικοι του κομήτη εξ αίτιας της κίνησης τους σχετικά με τη γη, θα ιδούν το βλήμα αυτό να φτάνει στο β (αποτελεσμα) σε χρόνο μικρότερο από εκείνον, που θα μειρήσουν οι κάτοικοι της γης. Δε θα ιδούν όμως ποτέ το βλήμα να φτάνει πρώτα στο β και έπειτα να γυρίζει πάλι στο α, ούτε να πηγαίνει με κατεύθυνση αντίθετη με την κίνηση του.

Μια άλλη συνέπεια είναι, πώς τα ίδια αντικείμενα θα παρουσιάζονται με άλλο σχήμα σ' εμάς και μ' άλλο στους κατοίκους του κομήτη. Είδαμε, πώς για τους κατοίκους της γης (που θεωρούν τη γη ακίνητη) το φωτεινό σήμα, που έρχεται από το β (σχ. 5) θα περάσει από το Γ αργότερα, παρά το σήμα που ξεκίνησε από το α. Μ' άλλα λόγια, για μās το σήμα του α, ξεκίνησε προωτίτερα παρά το σήμα του β. Μα το σήμα του α, όπως είπαμε, στέλνεται τη στιγμή που η κορυφή Α του κύβου περνάει απέναντι από το σημάδι α του γήινου χάρακα, και το σήμα του β, τη στιγμή που η κορυφή Β του κύβου θα βρίσκεται απέναντι από το σημάδι β. Αφού λοιπόν για μās το σήμα α ξεκίνησε προωτίτερα από το σήμα β, θα πει, πώς για μās η κορυφή Α του κύβου βρίσκεται απέναντι από το σημάδι α του γήινου χάρακα, πριν βρεθεί η κορυφή Β απέναντι από το β. Μ' άλλα λόγια, τη στιγμή που η κορυφή Β του κύβου θα βρεθεί απέναντι από το β, η Α θα έχει πια για μās προσπεράσει το σημάδι α και λοιπόν θα βρίσκεται στη θέση Α' (σχ. 4). Ωστε όλη η έδρα Α Μ Ν του κύβου θα έχει φτάσει για μās στη θέση Α' Μ' Ν'. Ο κύβος μās φαίνεται συμπιεσμένος προς τη διεύθυνση της κίνησης.

Έτσι η αλλαγή στο μέτρομα του χρόνου έχει για συνέπεια την αλλαγή του σχήματος των αντικειμένων. Να πόσο στενός είναι ο σύνδεσμος του χώρου και χρόνου. Ωστε, ενώ στο κινούμενο σύστημα τα χρονικά διαστήματα μās φαίνονται να απλώνουν, να διαστέλλονται, αντίθετα, τα αντικείμενα μās φαίνεται να μαζεύονται, να πιέζονται προς τη διεύθυνση της κίνησης.

Το φαινόμενο αυτό της συμπίεσης (contraction) των αντικειμένων ήταν μια καθαρή υπόθεση. Τη διατύπωσε ο Fitz-Gerald στα 1892 και τη διαμόρφωσε τελειωτικά ο Lorentz στα 1893, με σκοπό να συμβιβάσει τα διάφορα πειράματα που αναφέραμε.

Δώδεκα χρόνια αργότερα, στα 1905, ο Einstein βρήκε το ίδιο απαράλλαχτα φαινόμενο για συνέπεια, όπως είδαμε, της αρχής του της περιορισμένης σχετικότητας. Οι άκμες ΑΜ και ΑΝ του κύβου, που είναι κάθετες προς τη διεύθυνση της κίνησης, δεν αλλάζουν μήκος. Ας φανταστούμε, πώς η γραμμή ΑΜΝΡ αποτελεί ένα πλαίσιο από μια σιδερένια αλυσίδα και πώς η γη έχει ένα άλλο παρόμοιο πλαίσιο έτσι βαλμένο, ώστε να συμπίπτει με το πρώτο, άμα τα δυο άστρα βρίσκονται σε έπαφή. Τη στιγμή λοιπόν που περνάμε κοντά από τον κομήτη, οι

κάτοικοι του (που θεωρούν τον κομήτη ακίνητο και τη γη κινητή) θα ιδούν το δικό μας πλαίσιο μικρότερο, και να περνάει από το έσωτερικό του δικού τους. Για μās όμως τους κατοίκους της γης (που θα βλέπουμε τον κομήτη για κινητό), μικρότερο θα είναι το πλαίσιο του κομήτη, επειδή αυτό θα περάσει από μέσα από το δικό μας. Τα συμπεράσματα αυτά δε συμβιβάζονται, παρά μόνο αν δεχτούμε, πώς τα δυο πλαίσια είναι ίσα, που θα πει, πώς οι άκμες ΑΜ και ΑΝ δεν αλλάζουν μήκος.

Καταλαβαίνουμε τώρα, πώς ένα φωτεινό κύμα από μια φωτεινή πηγή μπορεί να πάει για δυο ομάδες παρατηρητές, που έχουν μεταξύ τους σχετική κίνηση ευθύγραμμη και ομοιόμορφη, τη μορφή δυο σφαιρών με διαφορετικά κέντρα. Έτσι, επειδή η χρονική διάρκεια θα είναι διαφορετική στη μια και στην άλλη ομάδα και εξαιτίας του φαινομένου της συμπίεσης, οι παρατηρητές θα έννοούν με την ίδια λέξη «κύμα» δυο διαφορετικά περιστατικά, δυο ξεχωριστά δηλαδή αντικείμενα.

Εμείς λοιπόν οι γήινοι παρατηρητές βλέπουμε για μεγαλύτερα τα χρονικά διαστήματα του κομήτη από όσο είναι τα αντίστοιχα δικά μας χρονικά διαστήματα (ο χρόνος δηλαδή που θα μετρήσουν οι κάτοικοι του κομήτη για ένα φαινόμενο θα είναι μικρότερος από το χρόνο που θα μετρήσουμε εμείς), ενώ απεναντίας η διάσταση των διαφόρων σωμάτων, που είναι στον κομήτη, συμπιέζεται προς τη διεύθυνση της κίνησης (το μήκος που έχει ένας χάρακας του κομήτη, τοποθετημένος έτσι που νάχει τη διεύθυνση της κίνησης, θα φαίνεται σε μās μικρότερο από όσο φαίνεται στους κατοίκους του κομήτη).

Αφού τα χρονικά διαστήματα του κομήτη είναι για μās μεγαλύτερα, ένα όρισμένο χρονικό διάστημα δικό μας θα είναι μικρότερο για τους κατοίκους του κομήτη, π. χ. η ζωή ενός ανθρώπου, που είναι, ας πούμε, 50 χρόνια, θα είναι μικρότερης χρονικής διάρκειας μέσα στον κομήτη, θα είναι, ας πούμε, 45 χρόνια (για να είναι τόσο μεγάλη χρονική διαφορά πρέπει ο κομήτης νάχει τεράστια ταχύτητα). Θα μπορούσε λοιπόν να φανταστεί κανείς, πώς, αν αυτός ο άνθρωπος καθώς περνάει ο κομήτης κοντά στη γη πηδούσε, να πούμε έτσι, μέσα στον κομήτη, θα έπρεπε να μακρύνει τη ζωή του, και να ζήσει παραπάνω, αφού τα γήινα χρόνια του είναι μικρότερης διάρκειας στον κομήτη. Το συμπέρασμα όμως αυτό, όπου φτάνουν πολλοί, και που το βρίσκουμε σε πολλά βιβλία εκλαικευτικά της θεωρίας της σχετικότητας, είναι ολότελα σφαλερό. Γιατί στο συμπέρασμα αυτό μπορεί να φτάσει κανείς, μονάχα άμα ξεχάσει την αρχή της περιορισμένης σχετικότητας.

Σύμφωνα δηλαδή με την αρχή αυτή, όπως μās παρουσιάζονται εμάς τα χρονικά διαστήματα του κομήτη και η διάσταση των αντικειμένων του, το ίδιο απαράλλαχτα θα φαίνονται στους κατοίκους του κομήτη τα δικά μας. Οι κάτοικοι του κομήτη έχουν και αυτοί το δικαίωμα να θεωρούν τον κομήτη τους ακίνητο και να βλέπουν τη γη να κινείται. Θα βλέπουν λοιπόν και αυτοί μεγαλύτερα τα δικά μας χρονικά διαστήματα και μικρότερη τη διάσταση των αντικειμένων μας, που έχουν την ίδια διεύθυνση με τη κίνηση της γης. Τώρα ποιοι χρόνοι είναι μεγαλύτεροι από τους άλλους και ποια μήκη είναι μεγαλύτερα από τα άλλα, είναι κάτι, που δεν έχει κανένα νόημα (δεν υπάρχει δηλαδή κανένας τρόπος να εξακριβωθεί σύμφωνα με αυτή τη βασική αρχή της θεωρίας, δηλαδή σύμφωνα με την

ἀρχή τῆς περιορισμένης σχετικότητας). Μὰ θάλεγε κανείς: Σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴν αὐτὴ τῆς σχετικότητας, ὅπως καὶ τώρα ἰδιαίτερα τονίσαμε, στὰ δυὸ συστήματα ὅπου τὸ ἓνα κινεῖται σχετικὰ μὲ τὸ ἄλλο εὐθύγραμμα καὶ ὁμοιόμορφα, πρέπει ὅλα τὰ φαινόμενα, κάτω ἀπὸ τὶς ἴδιες συνθῆκες, νὰ παρουσιάζονται ἐναλλαχτὰ, δηλαδὴ νὰ μὴ δημιουργεῖται κανένας λόγος διάκρισης ἀναμεσαὺν στὰ δυὸ συστήματα ἔτσι, πὺν νὰ μποροῦμε νὰ ποῦμε, πὺς αὐτὸ κινεῖται καὶ ἐκεῖνο ἀκίνητῃ. Πὺς λοιπὸν, ὅπως εἶδαμε, δυὸ περιστατικὰ, πὺν εἶναι σύχρονα γιὰ τὸ ἓνα σύστημα, δὲν εἶναι σύχρονα γιὰ τὸ ἄλλο; Δὲν εἶναι αὐτὸ μιὰ διάκριση, πὺν γίνεται ἀνάμεσα στὰ δυὸ συστήματα; Θὰ ἀπαντήσουμε: Στὰ δυὸ συστήματα ὅλα τὰ φαινόμενα παρουσιάζονται βέβαια ἐναλλαχτὰ, μὰ κάτω ἀπὸ τὶς ἴδιες συνθῆκες. Γιὰ κάθε παρατηρητὴ πὺν σπουδάζει τὰ φαινόμενα, ἀναφέροντας τα στὸ σύστημα του, δηλαδὴ ἀναφέροντας τα στὰ μέτρα καὶ τὰ ρολόγια πὺν ἔχει στὸ σύστημα του, δὲν παρουσιάζονται διαφορὲς. Ἀμὰ ὅμως ὁ ἓνας ἀναφέρει στὸ σύστημα του τὰ φαινόμενα, ἐνῶ ὁ ἄλλος τὰ ἔχει ἀναφέρει στὸ δικὸ του τὸ σύστημα, τότε καὶ μόνον δὲ συμφωνᾶνε τὰ ἐξαγόμενα.

Γιὰ νὰ καταλάβουμε καλὰ τὶς διαφορὲς στὴ χρονικὴ διάρκεια καὶ στὴ διάσταση τῶν ἀντικειμένων, φέρνω ἓνα παράδειγμα, πὺν παρουσιάζει μεγάλη μεγέθυνση τῆς πραγματικότητας, μὰ πὺν γι' αὐτὸ ἴσα ἴσα θὰ μᾶς ἐπιτρέψει νὰ διακρίνουμε καθαρὰ τὶς διαφορὲς, ἀπαράλλαχτα ὅπως ὁ φυσιοδίφης κάτω ἀπὸ τὸ μεγεθυντικὸ φακὸ ξεχωρίζει καθαρὰ τοὺς χαραχτῆρες, πὺν παρουσιάζει ἓνα παρασκεῦασμα.

Ἄς φανταστοῦμε τὸν κομήτη μὲ ταχύτητα 299000 χιλιόμετρα στὸ 1". Ἐμεῖς οἱ κάτοικοι τῆς γῆς ἔχομε τὸ δικαίωμα νὰ θεωροῦμε τὴ γῆ ἀκίνητη. Ὁ κομήτης, πὺν τρέχει μὲ ταχύτητα 299000 χιλιόμετρα στὸ 1", σὲ μιὰ ὠρισμένη στιγμή συναντᾷ τὴ γῆ σ' ἓνα σημεῖο τῆς Γ. Δηλαδὴ ἓνα σημεῖο Κ τοῦ κομήτη συναντιέται μὲ τὸ σημεῖο Γ τῆς γῆς. Ὑστερα ἀπὸ 1" τοῦ δικοῦ μας χρόνου, ὅπου ὁ κομήτης ἔχει διανύσει 299000 χιλιόμετρα καὶ τὸ Κ ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὸ Γ κατὰ 299000 χιλιόμετρα, οἱ κάτοικοι τοῦ κομήτη στέλνουν ἀπὸ τὸ Κ ἓνα φωτεινὸ σῆμα. Τὸ φῶς πὺν τρέχει 300000 χιλιόμετρα κάθε 1" θὰ χρειαστεῖ λίγο λιγότερο χρόνο ἀπὸ ἓνα δευτερόλεπτο γιὰ νὰ φτάσει στὸ Γ (θὰ χρειαστεῖ $\frac{299}{300}$ τοῦ δευτερόλεπτου). Μεταξὺ λοιπὸν τῶν δυὸ «περιστατικῶν» 1) τῆς ἐπαφῆς τοῦ σημείου Κ τοῦ κομήτη μὲ τὸ σημεῖο Γ τῆς γῆς καὶ 2) τοῦ φτασίματος στὸ Γ τοῦ φωτεινοῦ σήματος, πέρασε γιὰ μᾶς τοὺς γήινους χρονικὴ διάρκεια δυὸ περίπου δευτερόλεπτα (1" καὶ $\frac{299}{300}$ τοῦ δευτερόλεπτου).

Ἄς ἔρθουμε τώρα στοὺς κατοίκους τοῦ κομήτη. Ἐχουν τὸ δικαίωμα καὶ αὐτοὶ νὰ θεωροῦν τὸ ἄστρο τους ἀκίνητο καὶ τὴ γῆ νὰ τρέχει μὲ ταχύτητα 299000 χιλιόμετρα στὸ δευτερόλεπτο. Τὸ σημεῖο Γ τῆς γῆς συναντιέται μὲ τὸ σημεῖο Κ τοῦ κομήτη. Ὑστερα ἀπὸ χρονικὸ διάστημα, πὺν ἰσοδυναμεῖ μὲ 1" τοῦ δικοῦ μας, ἀφήνεται ἀπὸ τὸ σημεῖο Κ ἓνα φωτεινὸ σῆμα. Τὸ σῆμα τοῦτο, πὺν κινεῖται μὲ ταχύτητα 300000 χιλιόμετρα στὸ 1", θὰ καταδιώκει τὴ γῆ, πὺν τρέχει μὲ ταχύτητα 299000 χιλιόμετρα στὸ 1", καὶ θὰ κερδίζει 1000 χιλιόμετρα στὸ 1" (θὰ λιγοστεύει ἡ ἀπόσταση γῆς καὶ κομήτη κατὰ 1000 χιλιόμετρα κάθε δευτερόλεπτο). Γιὰ νὰ ἐξαντλήσει λοιπὸν τὸ σῆμα τὴν ἀπόσταση πὺν τὸ χωρίζε ἀπὸ τὸ σημεῖο Γ τῆς γῆς, τὴ στιγμή τῆς ἀναχώρησής του, ἀπόσταση 299000 χιλιόμετρα, θὰ χρειαστεῖ 299". Γιὰ νὰ φτάσει δηλαδὴ στὸ Γ θέλει χρόνο 299". Ὡστε 2" περίπου τοῦ

γήινου χρόνου ἀντιστοιχοῦν μὲ χρόνο τοῦ κομήτη, πὺν τοῦ ἀποδίνουμε διάρκεια 299". Ἄν ἐτρέχαμε μὲ τὴν ἴδια ταχύτητα πὺν ἔχει τὸ φῶς, τὸ φωτεινὸ σῆμα πὺν μᾶς ἔστειλαν ἀπὸ τὸν κομήτη, θὰ ἔτρεχε «αἰώνια» πίσω μας, χωρὶς ποτὲ νὰ μᾶς φτάνει. Μεταξὺ τῆς στιγμῆς ὅπου τὰ δυὸ ἄστρα διασταυρώθηκαν καὶ τῆς στιγμῆς πὺν φτάνει τὸ σῆμα στὴ γῆ, μεταξὺ δηλαδὴ δυὸ «περιστατικῶν», πὺν γιὰ μᾶς χωρίζονται ἀπὸ χρονικὴ διάρκεια 2" περίπου, θὰ μεσολαβοῦσε γιὰ τοὺς κατοίκους τοῦ κομήτη ἄπειρος χρόνος. Ἄν μὲ πολὺ δυνατὰ τηλεσκόπια ἔβλεπαν τὸ «ἐκκρεμὲς» τὸ δικὸ μας, πὺν ἐμεῖς τὸ εἶδαμε νὰ χτυπάει δυὸ φορές, θὰ τοὺς φαινόταν ἀκίνητο. Θὰ τοὺς φαινόταν, πὺς ὁλόκληρη ἡ ζωὴ, κάθε κίνηση, καὶ αὐτὸς ὁ χρόνος ἀκόμα, ὅλα σταμάτησαν ἐπάνω στὴ γῆ!

Ἐπειδὴ ὅμως στὴν πραγματικότητα κινούμαστε πολὺ βραδύτερα ἀπὸ τὸ φῶς, τὸ φωτεινὸ σῆμα μᾶς καταδιώκει μὲ τόσο μεγαλύτερη ταχύτητα, ὅσο μικρότερη εἶναι ἡ ταχύτητα μας σχετικὰ μὲ τὸν κομήτη. Καὶ ἔτσι ὁ χρόνος πὺν τρέχει μεταξὺ δυὸ «περιστατικῶν», δὲ φαίνεται πᾶ ἄπειρος γιὰ τοὺς κατοίκους τοῦ κομήτη, παρὰ εἶναι πάντα μεγαλύτερος ἀπὸ δυὸ δευτερόλεπτα.

(Ἀκολουθεῖ συνέχεια)

ΑΛΚΗ ΘΡΥΛΟΥ

ΣΤΟΧΑΣΜΟΙ ΓΙΑ ΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ

Ὁ ἄνθρωπος στὸ δημοτικὸ τραγούδι δὲν ἀπλώνεται αὐτὸς μέσα στὴ Φύση, πὺν θὰ ἦταν ἡ πρώτη ἐνδειξη πὺς ἀρχίζει νὰ ξεπερνᾷ τὸν ἑαυτὸ του. Μὲ ἓνα ρομαντισμὸ μόνον ὁλότελα πρωτόγονο, στενὰ ἐγωκεντρικὸ, καὶ ἀνεξέλιχτο ἐκβιάζει συχνὰ τὴ Φύση ν' ἀσπληθεῖ μὲ τὰ πῶ μικρὰ καὶ ἀσήμαντα καθέκαστα τῆς ὁλότελα ἀτομικῆς του ὑπαρξῆς. Ὁλόκληρος ὁ κόσμος, ἢ πῶ καλὰ ὅ,τι ἀπὸ τὸν κόσμο μπορεῖ νὰ συλλάβει, ὑπηρετεῖ τὸ ἄτομο του, πὺν ποτὲ δὲν ξεχνιέται. Ἀκόμα καὶ ὅταν οἱ περιγραφὲς μεγαλοποιοῦν τὴν πραγματικότητα, εἶναι ὁλοφάνερο, πὺς τὸ ὑπερφυσικὸ φαινόμενο δὲν πηγάζει ἀπὸ ἓνα λυρικὸ ὄραματισμὸ, πὺς ἡ ἀκρίβεια καὶ μέσα στὴ μεγαλοποίηση δὲν προέρχεται ἀπὸ ἐπιβολὴ πειθαρχίας, παρὰ μόνον ἀπὸ ἔλλειψη περισσότερης ἐξαρσῆς καὶ φαντασίας. Εἶναι ὁλοφάνερο, πὺς τὸ ὑπερφυσικὸ φαινόμενο παραμένει ρεαλιστικὸ, γιὰτὶ δὲν ξεφεύγει ἀπὸ τὸ στενὸτατο κύκλο, ὅπου μέσα εἶναι σφιχτὰ κλεισμένος ὁ λαός. Τὸ ὑπερφυσικὸ φαινόμενο δὲν εἶναι δημιουργημὰ καλλιτεχνικῆς σύλληψης, παρὰ ἐνὸς Ἐγῶ, πὺν ὑπέρομετρα μεγαλοποιεῖ τὸν ἑαυτὸ του. Τὸ δημοτικὸ τραγούδι εἶναι πολὺ ἀφηγηματικὸ μὲ κάποια δραματικὰ στοιχεῖα μέσα του, ὑπωτυπώδικα, γιὰτὶ ἡ σύγκρουση δὲν εἶναι ποτὲ ἐσωτερικὴ καὶ πολυσύνθετη, παρὰ πάντα κοινότατη, καὶ οὔτε καταλήγει ποτὲ σὲ μιὰ κάθαρση. Τὸ δημοτικὸ τραγούδι εἶναι πολὺ περισσότερο ἀφηγηματικὸ παρὰ λυρικὰ ἐμπνευσμένο.

Ἴσαμε τώρα, γιὰ νὰ μὴν παραφορτώσω καὶ παραμακραίνω τὴ μελέτη μου, πὺν εἶναι ἄλλωστε ὁλότελα συνθετικὴ καὶ ἀποτείνεται σ' ἓνα κοινὸ, πὺν φαντάζομαι πὺς κατέχει τὴ δημοτικὴ μας ποίηση, ἀπόφυγα τὸ διάβασμα τῶν κειμένων. Ἐπειδὴ ὅμως τώρα ἀναλύω ἓνα αἶσθημα καὶ ὄχι γεγονότα, δηλαδὴ ἐρμηνεύω πολὺ περισσό-

τερο παρὰ διαπιστώνω, θὰ ἦταν ἴσως σωστό νὰ σᾶς θυμίσω μερικούς στίχους καὶ μερικὰ τραγούδια, γιὰ νὰ διαφωτίσω περισσότερο σὲ τί στηρίζω τὴν ἀντίληψή μου.

Βάζει τὸν οὐρανὸ μαντὶ, τὴ θάλασσα μαγγάδι
τὸν Ἥλιο βάζει πρόσωπο, καὶ τὸ φεγγάρι στῆθος,
καὶ τοῦ κοράκου τὸ φτερό βάζει καμαροφρύδι..

Δὲν ἔχω τίνας νὰ τὸ εἰπῶ τὸ ντέρτι μου ὁ καυμένος.
Νὰ σᾶς τὸ πῶ, ψηλὰ βουνά, φοβοῦμαι μὴ φάϊστε,
νὰ σᾶς τὸ πῶ, ψηλὰ κλαριά, τὸ Μάη δὲ θ' ἀνθειστε,
νὰ σᾶς τὸ πῶ, βρουσοῦλες μου, φοβοῦμαι μὴ στερέψτε....

Στοῦ πικραμένου τὴν αἴλῃ ἥλιος δὲν ἀνατέλνει,
μόν' εἶναι πάντα συννεφιά καὶ βασιλεύει ἀντάρρα.

Τὰ τραγούδια αὐτὰ δὲν εἶναι ξεχωριστὰ διαλεγμένα. Ἀνάλογοι μ' αὐτοὺς τοὺς στίχους εἶναι κι ὅλοι οἱ ἄλλοι στίχοι, ποὺ μιλοῦν γιὰ τὴ Φύση. Ὁ ἄνθρωπος ὄχι στὴν καθολικότητα του, μὰ ὁ ἄνθρωπος μὲ τὸν πιὸ περιορισμένο ἀτομικισμό, εἶναι πάντα στὸ κέντρο τοῦ Σύμπαντος καὶ τῆς Φύσης, ποὺ τὴ βλέπει ἀπόλυτα σχηματοποιημένη. Τὸ Σύμπαντο δὲν ἀγκαλιάζει τίς ἔννοιες τοῦ ἀνθρώπου γιὰ νὰ τίς κάνει πιὸ ἔντονες ἢ γιὰ νὰ τίς παρηγορήσει· τὸ Σύμπαντο μικραίνει, ἀφομοιώνεται μὲ τὴ στενὴ προσωπικότητα, ποὺ πάσχει καὶ συμπάσχει μαζί της. Ἡ Φύση μαραίνεται, ἅμα ὁ ἄνθρωπος λυπάται, ἢ Φύση προσφέρει τὸν ἄνεμο της καὶ πρὸ πάντων τὰ πουλιά της, ποὺ μιλοῦν μὲ ἀνθρώπινη λαλίτσα, γιὰ νὰ στέλνει ὁ ἄνθρωπος τὸ κάθε του μήνυμα. Τὰ μοτίβα αὐτὰ τὰ ἀπαντοῦμε, εἶναι ἀλήθεια, καὶ στὴν ἔντεχνη λογοτεχνία, μὰ ἡ ἔντεχνη λογοτεχνία τὰ μετουσιώνει, τ' ἀναφτερώνει, δίνει στὸν ἀνθρωπομορφισμό ἕνα χαρακτήρα πανθειστικό. Ἡ διάθεση ποὺ συνυφαίνεται μὲ τὴ Φύση μέσα στὴν ἔντεχνη λογοτεχνία ἔχει πάντα ἢ ἕνα βᾶθος ἢ μιὰ γενικότητα, δὲν προσδιορίζει ἀκριβῶς, ὅπως πάντα στὴ δημοτικὴ ποίηση, τὸ περιστατικὸ τὸ ρηχὸ καὶ ἀσήμαντο, ἅμα τόσο τὸ καθορίσαμε, ποὺ τὴ γέννησε. Γιατὶ ἀναφάνηκε ἕνας ποδοστράγαλος ἔλαμψε ὁ γιालός, ἔλαμψε ὁ κόσμος ὅλος. Ὅλη ἡ πλάση ἀσχολιέται μὲ ἕνα φίλι.

Κόρη ὅταν ἐφιλιόμαστε, νύχτα ἦταν ποιὸς μᾶς εἶδε;
Μᾶς εἶδε τ' ἄστρο τῆς νυχτός, μᾶς εἶδε τὸ φεγγάρι,
καὶ τὸ φεγγάρι ἔσκυψε, τῆς θάλασσας τὸ λέει,
θάλασσα τὸ εἶπε τοῦ κουπιού, καὶ τὸ κουπὶ τοῦ ναύτη,
κι ὁ ναύτης τὸ τραγούδησε στῆς λιγερῆς τὴν πόρτα.

Καὶ πάλι τὸ ξανατονίζω, δὲ συζητῶ τὴν ἀναντίρρητη αἰσθητικὴ ἀξία τῆς τόσο ἐκφραστικῆς συντομίας τοῦ ποιήματος αὐτοῦ, μένω μονάχα σκεπτικὴ μπροστὰ στὸν ἐγωκεντρισμὸ του. Εἴτε αἰστάνεται ὁ νεοέλληνας τὴ Φύση νὰ συμπάσχει μαζί του, εἴτε, πολὺ σπανιότερα, νὰ τὸν ἐχθρεύεται καὶ νὰ τὸν προδίνει, ὅπως στὸ τελευταῖο αὐτὸ ποίημα, εἴτε ἀκόμα τὴ ζηλεύει, ἐπειδὴ δὲν περιμένει ὅπως αὐτὸς τὸ Χάρο, ἐπειδὴ δὲν τὴ βασανίζει καὶ κείνη ἢ μόνη του ἐσώψυχη ἀγωνία, ὁ θάνατος,

δὲν εἶδε ποτὲ ὁ νεοέλληνας τὴ Φύση, τὸν ἔξω κόσμο, νὰ τοῦ ἀνοίγει κανέναν ἀπὸ τοὺς ὀρίζοντες του καὶ νὰ τοῦ ἀποκαλύπτει κανένα ἀπὸ τὰ μυστικά του.

Τὶ τοῦ ἀποκάλυψε ἡ Ἀγάπη; Ἡ ἀπάντηση θὰ εἶναι, φοβοῦμαι, καὶ πάλι ἀρνητικὴ. Ἐρωτικὰ Τραγούδια θ' ἀπαντήσουμε στὴ δημοτικὴ ποίηση πολλὰ, ἅμα ὅμως προσέξουμε, δὲν εἶναι δυνατό νὰ μὴ μᾶς κάνει ἐντύπωση τὸ πόσο τὸ ἐρωτικὸ ἔνστιχτο δὲν ἐμφανίζεται ποτὲ κυρίαρχο, παρὰ πάντα ὑποταγμένο στοὺς κανόνες τῆς καθημερινῆς ρουτίνας. Ἡ Ἀγάπη εἶναι ἕνα ἐπεισόδιο στὴ ζωὴ τοῦ λαοῦ, ἕνα ἐπεισόδιο βέβαια ὄχι ἀσήμαντο, μὰ ποὺ δὲν παίζει ποτέ, οὔτε στιγμῆ, πρωτεύοντα ρόλο. Πρωτεύοντα ρόλο παίζει ἡ τιμὴ τῆς γυναίκα, οἱ ὑποχρεώσεις τῶν ἀδερφῶν ἀναμεταξύ τους, οἱ οἰκογενειακὲς συνθήκες ὅμως καὶ οἱ καταστάσεις αὐτὲς δὲν ἐξυμνοῦνται ποτὲ μὲ φωτισμένη πίστη, ποὺ θὰ ἦταν κι αὐτὴ ἀπολυτρωτικὴ. Οἱ καταστάσεις αὐτὲς ἐπιβάλλονται γιὰτὶ εἶναι παραδεγμένες, γιὰτὶ τίς θέλει ἡ συνθήκη, ποὺ τὴ διατηροῦν ἀντιλήψεις ὄχι συνειδητὲς, μὰ ποὺ ὑπάρχουν γιὰτὶ ποτὲ δὲ μπόρεσαν καὶ δὲν ἔμαθαν νὰ ἰδοῦν πιὸ πέρα ἀπὸ τὸ ἄμεσο, πραχτικὸ, κι εὐκόλο συμφέρο τῆς ἐμμονῆς σὲ μιὰ ἀσάλευτη ἰσοροπία. Τὸ ἐρωτικὸ ἔνστιχτο ὑποτάσσεται ὄχι ὕστερα ἀπὸ πάλῃ στὴν ἐπιβολὴ μιᾶς πειθαρχίας, ὁπότεν καὶ νικημένο θριαμβεύει, γιὰτὶ, πρὶν καταπιγεῖ, χάρισε στὸ σπαραγμένο εἶναι τὴν ἔνταση μιᾶς ὀρμῆς κι ἐνὸς αἱματωμένου πόνου, τὸ ἐρωτικὸ ἔνστιχτο ὑποτάσσεται πρὶν ἀγωνιστεῖ, πρὶν σκεφτεῖ, πρὶν θελήσει καὶ ν' ἀγωνιστεῖ· ὑποτάσσεται γιὰτὶ δὲν ἔχει μέσα του τὴ δύναμη, μὰ οὔτε κἀν τὴν ἐπιθυμία νὰ ὀλοκληρώσει τὸν ἑαυτό του. Ἡ ὑποταγὴ αὐτὴ ἐξυμνήθηκε ἀπὸ πολλοὺς, ὀνομάστηκε μάλιστα ἡ ἑλληνικὴ ἠθικὴ. Ἡ ἀξία τῆς ἠθικῆς αὐτῆς μὲ ἄφησε πάντα βαθιὰ δισταχτικὴ. Καὶ πρῶτα ὅπ' ὅλα δὲν πιστεύω ποτὲ νὰ εἶναι ἠθικὴ, μὲ τὴν ἀληθινὴ σημασία τῆς λέξης, μιὰ κατάσταση, ποὺ εἶναι μόνο σ' αὐτὴ καὶ οὐδέτερη. Πιστεύω, πὼς ἡ ἔννοια ἠθικὴ ἔχει πολὺ οὐσιαστικότερες καὶ συνθετότερες ἀξιώσεις· πιστεύω, πὼς δὲν εἶναι ἠθικὸς ἐκεῖνος, ποὺ δὲν αἰστάνθηκε ποτὲ τὸ κάλεσμα τοῦ πειρασμοῦ, παρὰ μόνο ἐκεῖνος ποὺ ἀφοῦ γοητεύθηκε ἀπ' ὅλους τοὺς πειρασμούς δὲν ἄφησε τὸν ἑαυτό του νὰ παρασυρθεῖ ἀπὸ αὐτούς, γιὰτὶ τὸ ἔκρινε συνειδητὰ σωστότερο, ἢ, ἀκόμα καὶ ἐκεῖνος, ποὺ ἐγκαταλείφθηκε μὲ ἐπίγνωση σ' αὐτούς, γιὰτὶ κατάλαβε, πὼς εἶχαν θησαυροὺς νὰ τοῦ προσφέρουν. Πιστεύω δηλαδὴ, πὼς ἠθικὴ πράξη εἶναι ἐκείνη, ποὺ, ἀφοῦ διάλεξε μὲ περισυλλογὴν καὶ ἐχτίμηση ὅ,τι μπορεῖ νὰ πλουτίσει περισσότερο τὸ ἔσωτέρικὸ εἶναι καὶ κατὰ συνέπεια νὰ ἐπαυξήσει τὸ περισσότερο τὴ δημιουργικότητα του γιὰ τοὺς ἄλλους, τὴν πραγματικὴ του ὠφέλεια γιὰ τὸ Σύνολο, θυπιάζει σ' αὐτὸν τὸν ἕνα τὸν κυρίαρχο σκοπὸ, εἴτε χαρὰ εἶναι εἴτε πόνος, σ' αὐτὴ τὴ μιὰ τὴν ἀλήθεια, κάθε ἄλλο δεσμὸ, κάθε ἄλλη μικρότερη ἀπόλαψη καὶ εὐκολία, κάθε ἄλλη ἔννοια. Εἶναι περιττὸ νὰ τονίσω, πὼς οὔτε ἕγνος αὐτῆς τῆς διαλογῆς ὑπάρχει σ' ὅλη τὴ δημοτικὴ μας ποίηση. Μὰ κι ἂν ἀκόμα ὀρθὰ θεωρηθεῖ, πὼς εἶναι τουλάχιστον ἀστεῖο νὰ ζητιέται ἀπὸ τὸ λαὸ μιὰ τέτλια προηγμένη καὶ ὑπερπολιτισμένη ἀντίληψη ἠθικῆς, καὶ παραδεχτοῦμε γιὰ ἠθικὴ τὴν ἠθικὴν του, καὶ πάλι γιὰ νὰ ἐχτιμήσουμε τὴν ἀξία της πρέπει νὰ ἐξετάσουμε, ἂν, ἔστω καὶ μέσα στὸν περιορισμένο της κύκλο, τοῦ ἔδωσε τὴ στιγμῆ ποὺ δίνει νόημα στὴ ζωὴ, γιὰτὶ ἐξυψώνει πάνω ἀπὸ τὴ ζωὴ.

Ποιὸ ἰδανικὸ διαμόρφωσε ὁ νεοέλληνας γιὰ τὴ γυναίκα καὶ ποιὸς εἶναι γιὰ τὴν γυναίκα ὁ ἰδανικὸς ἄντρας; Χωρὶς καὶ πάλι νὰ λησμονήσουμε πόσο ἰσοπεδώνεται μὲ τὴ χρῆση τὸ δημοτικὸ τραγούδι, καὶ πάλι θὰ ἀναγκάστομε νὰ παρα-

τηρήσουμε πόσο τὸ ἰδανικὸ αὐτὸ παραμένει ἀκαθόριστο, στερημένο ἀπὸ περιεχομένου. Ἡ μονογραφία τοῦ κ. Δροσίνη «*ἡ Πεντάμορφη*» εἶναι διαφωτιστικώτατη γιὰ τὸ σημεῖο αὐτό. Καμιὰ γυναίκα μορφή δὲ ζωγραφίζεται ζωηρότερη, μὲ τὰ ἰδιαίτερα ἐκεῖνα χαρακτηριστικά, πὸν θὰ μᾶς ἔδειχναν μιὰ γυναίκα κι ὄχι ἀπλὰ ἓνα σχηματοποιημένο τύπο. Τὸ δημοτικὸ τραγούδι δὲ ζωγραφίζει ἄτομα παρὰ μόνο τύπους, πὸν παρουσιάζονται κι αὐτοὶ χωρὶς τίποτα τὸ ξεχωριστό. Τὰ ἐπίθετα πὸν ἀπεικονίζουν τὴ γυναίκα εἶναι παραστατικά, μὰ σχετικὰ ἐλάχιστα καὶ ὀλίγελα στερεότυπα· ἀπεικονίζουν μόνο τὶς μεγάλες γραμμὲς τῆς ἐμφάνισης τῆς καὶ εἶναι τόσο κοινότυπα, πὸν τὰ πῖδ παλιὰ καταντοῦν νὰ μὴν τὴ ζωντανεύουν πιά. Καὶ τὸ ξαναλέω, ὁ λαὸς ἐκφράζει πλαστικά κι ὄχι ὑποβλητικά, δὲν ἐπιζητεῖ θεληματικὰ τὴν ἀοριστία· ἡ ἀοριστία φανερώνει μόνο μιὰ ἀδυναμία στὴ σύλληψη καὶ στὴ διατύπωση. Ἄμα διαβάσαμε ἀρκετὰ ἐρωτικὰ τραγούδια, θὰ παρατηρήσουμε πὸς ὁ λαὸς ἐπιθυμεῖ γενικὰ τὶς ὁμορφες, ἄλλωστε καὶ συχνὰ ἀρκεῖται σ' αὐτὸ μόνο τὸ τόσο περιεχτικὸ μὰ καὶ τόσο φτωχὸ ὅταν εἶναι ἀπομονωμένο ἐπίθετο, θὰ παρατηρήσουμε πὸς δὲν τὸ ἐνσαρκώνει ποτὲ ἔντονα ὥστε νὰ συγκλονιστεῖ ὀλόκληρος ἀπὸ μιὰ ἰδιαίτερη ὁμορφιά. Ὁ πόθος του γιὰ τὶς ὁμορφες εἶναι πῖότερο ἀρνητικὸς παρὰ θετικὸς: ἀποστρέφεται τὶς ἄσχημες. Καὶ οἱ γυναῖκες ὅμοια θέλουν γενικὰ ὁ ἄντρας νὰ εἶναι νέος, νὰ εἶναι παλληκάρι, κάποτε τὸν θέλουν καὶ τραγουδιστὴ. Τίποτα ἄλλο. Φτάνει ἓνας ἄντρας νὰ μὴν εἶναι γέρος καὶ μαραζιάρης, ὁπότεν καὶ τὰ πλούτη του δὲ μποροῦν ν' ἀντισταθμίσουν τὴν ἔλλειψη ἀπὸ νιάτα καὶ λεβεντιά, γιὰ ν' ἀρέσει... Ἡ κλίση αὐτὴ πρὸς τὴν Ὁμορφιά, καὶ ἡ περιφρόνηση γιὰ τὴν ὑλικὴ ἐκμετάλλεση τῆς ἀγάπης φανερώνουν βέβαια μιὰ αἰσθητικὴ ἀπορία τοῦ λαοῦ μας καὶ μιὰ ψυχικὴ του ἀγνόητα, μιὰ αὐθόρμητη του εὐγένεια. Εἶναι ὅμως οἱ ἰδιότητες αὐτὲς ἀρκετὲς γιὰ νὰ ποῦμε, πὸς ἔστω κι ἀδύναμα, πὸς ἔστω καὶ μέσα στὸν περιορισμένο του κύκλο, πὸς ἔστω κι ὑποταγμένος ἀπὸ πρῖν, χωρὶς διάθεση ἀντίδρασης στὶς ἄλλες συνθήκες, πὸν κυβερνοῦν τὴ ζωὴ του, ὁ λαὸς μας αἰσθάνθηκε κι ἔζησε, ἡ τουλάχιστο διαισθάνθηκε καὶ μάντεψε ὅ,τι ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τῆς Ἀγάπης: Ὅσο κι ἂν θελήσουμε νὰ ἀπλοποιήσουμε τὴν ἔννοια τῆς ἀγάπης, νὰ λησμονήσουμε τὶς πολυσύνθετες περιπλοκὲς, πὸν σφιχτοπλέκονται σήμερα γύρω τῆς, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ὑπάρξει ἀντίρρηση, πὸς ἡ ἀγάπη ἐκδηλώνεται, ξεπερνᾷ δηλαδὴ τὸν πρωτόγονο ἐρωτισμὸ, μόνο ἄμα τὸ ἐρωτικὸ ἐνστιχτο ἀρχίζει νὰ ἀποκρυσταλλώνεται, νὰ συγκεντρώνεται γύρω ἀπὸ ἓνα πολὺ ὀρισμένο ἄτομο, ἀναντικατάστατο. Ἀγάπη εἶναι ἡ ἐκλογή πὸν τὴν ὑπαγορεύει τὸ συνειδητὸ ἢ καὶ ὑποσυνειδητὸ εἶναι. Ἀγάπη εἶναι πάντα ἡ ἐκλογή, τὸ ξεχώρισμα. Μόνο ὁ ἄνθρωπος πὸν δίνεται γιὰ ὅσον καιρὸ δίνεται ὀλοκληρωτικὰ σ' ἓνα ἄλλο ἄτομο, πὸν εἶναι αὐτὸ κι ὄχι ἄλλο, μόνο ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἔζησε τὴν Ἀγάπη, τὴν τυραννία καὶ τὴ μέθη τῆς, καὶ τὴν ἔξαρση τῆς, μόνο ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς, ἐπειδὴ προσφέρθηκε ὀλοκληρωτικά, ἀπλῶσε τὸν ἑαυτὸ του στὴν ἀπεριόριστη του προέχταση. Στὸ δημοτικὸ τραγούδι ὅμως ὅπως τὸ ἐξήγησα, δὲ διακρίνομε ὄχι μόνο οὔτε κὰν ἴχνος πνευματικῆς, ψυχικῆς, καὶ ἠθικῆς ἐκλογῆς κι ἐπικοινωνίας, οὔτε κὰν ἴχνος ἐχτίμησης τῶν χαρακτήρων, ἐχτίμησης τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀνθρώπου, μὰ οὔτε κὰν μιὰ καθορισμένη ὀλοδύναμη σωματικὴ ἔλξη.

Ὁ νεοέλληνας δὲν ὑπερῆκε τὸν κλονισμό, τὴ σύχιση πὸν ἐπέφερε ὁ χριστιανισμὸς στὶς ἀνθρώπινες ἐρωτικὲς σχέσεις. Ὁ χριστιανισμὸς εἶχε ὑποτιμήσει τὸν ἔρωτα, τὸν εἶχε σχεδὸν ἀπαγορέψει, εἶχε ἐπιβάλλει τὸ σεβασμὸ γιὰ τὴ

γυναίκα, τὸ σεβασμὸ, πὸν στὸ βάθος δὲν εἶναι παρὰ περιφρόνηση. Εἶχε ἀπομακρύνει τὴ γυναίκα ἀπὸ κάθε κοινὸ ἄγωνα, ἀπὸ κάθε κοινὴ συνεργασία μὲ τὸν ἄντρα, τὴν εἶχε ἐμποδίσει νὰ εἶναι σύντροφος του, εἶχε ἀδώσει τὶς ἀνατολικὲς ἀντιλήψεις γιὰ τὴ γυναίκα. Ὅμως οἱ ἀνατολικοὶ λαοί, ὅπως εἶναι γνωστὸ, δημιούργησαν τοὺς περιορισμοὺς γιὰ τὴ γυναίκα ὄχι νικημένοι ἀπὸ μεταφυσικὲς θεωρίες, παρὰ γιὰ τὴν μέσα σ' αὐτοὺς εἶχαν ἀνακαλύψει μιὰ ἀπολύτρωση: οἱ ἀνατολικοὶ λαοὶ ἔζησαν καὶ ἐξύμνησαν τὴν ἡδονὴ καὶ τὴ λαγνεία. Ὁ χριστιανισμὸς ἀγνόησε αὐτὴ τὴν ἀπολύτρωση, ἢ μᾶλλον ζήτησε ἀκριβῶς αὐτὴ νὰ ναιρέσει, καὶ νὰ καταπνίξει, προσφέροντας μιὰ ἄλλη. Καὶ στὴ Δύση ὅπου, ὅπως προσπάθησα νὰ τὸ ἐξηγήσω, ὁ χριστιανισμὸς εἰσχώρησε οὐσιαστικὰ μέσα στὴν ψυχὴ τῶν πολλῶν καὶ καλλιεργήθηκε ὕστερα ἀπὸ τοὺς λίγους, μποροῦμε νὰ ποῦμε πὸς τὸ κατόρθωσε. Στὴ Δύση ἡ γυναίκα λατρεύτηκε, ἡ γυναίκα θεοποιήθηκε. Φτάνει ν' ἀναφέρω ὅλους τοὺς ἰδεαλιστικὸς ἔρωτες τῶν μεσαιωνικῶν ἱπποτῶν καὶ τῶν TROUBADOURS, φτάνει νὰ ἀναφέρω τὴ μορφή τῆς Λάουρας καὶ τῆς Βεατρίκης. Στὴν Ἑλλάδα ὅπου δὲν ἀφομοιώθηκε ἐσωτερικὰ τὸ χριστιανικὸ πνεῦμα, ὅπου δὲν τὸ ἀναπτύξανε δημιουργοὶ ποιητῆς, δὲ μπόρεσε καὶ ἡ ἀγάπη νὰ ἐξελιχτεῖ στὴν ἔκσταση. Κι ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ὁ χριστιανισμὸς εἶχε ἀνοίξει ἀρκετὰ πελώρια τὴν ἀπόσταση μεταξὺ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἀνατολικῶν, μουσουλμανικῶν πιά, λαῶν, πὸν ἄλλωστε εἰσδύσανε μὲ τὸν πῖδ βάρβαρο ἀντιπρόσωπο τους, μ' ἓνα λαὸ πὸν δὲν ἔφερε μαζί του κανένα στοιχεῖο πολιτισμοῦ, παρὰ μόνο τὴν τυραννία, διακόφτοντας ἔτσι κάθε ἀπαρχὴ ἀνατολικῆς τουλάχιστον ἀναγέννησης, ὅπως τὸ ἀνέπτυξα στὴν προηγούμενη μου ὀμιλία. Οἱ Τοῦρκοι ἐμπνέοντας τὸν τρόπο ἐπιβάλλανε νὰ κλείνεται ἀκόμα πῖδ αὐστηρὰ μέσα σ' ἀνήλιαγο σπῖτι ἡ γυναίκα, πὸν δὲν τὴν ἔκλειναν, τὸ ξανατονίζω, γιὰ τὴν εἶχαν μάθει νὰ τὴ λατρεύουν, παρὰ μόνο γιὰ τὴν ἔπρεπε νὰ προφυλαχτεῖ, κι ἔτσι καταντοῦσε συχνὰ φόρτωμα. Οἱ Τοῦρκοι ἐπιβάλλανε ἀκόμα περισσότερο νὰ καταπνιγεῖ κάθε προσωπικὴ τῆς γυναίκας, κάθε δυναμικὴ τῆς, ἄξια νὰ ἐμπνεύσει τὸν ἔρωτα. Οἱ Τοῦρκοι ἐπιβάλλανε ἀκόμα πῖδ ἀλύγιστα τὰ ἀνατολικά ἔθιμα μὰ μόνο ἐξωτερικὰ· χωρὶς ψυχικὴ ἐπιρροὴ δὲ μπόρεσαν νὰ μεταδώσουν οὔτε κὰν τὸ ἔστω κι ἀπολίτιστο μὰ ἔντονο ἐρωτικὸ τους ἰδανικὸ. Ἐτσι ὁ νεοελληνικὸς ἔρωτας ἔμεινε ἀνεργάτιστος, ἀκρυστάλλωτος, ρεαλιστικὸς στὸ βάθος καὶ τίποτα ἄλλο. Δὲν τολμᾷ οὔτε στὸν ἑαυτὸ του νὰ ὀμολογήσει καὶ νὰ ὀλοκληρωθεῖ, ἀποφεύγει κάθε πολὺ ὑλιστικὴ ἔκφραση, καὶ σύχρονα δὲν ἐξυψώνεται ἐξαύλωμένος. Ὁ νεοέλληνας ἀγνόησε τὸ πάθος σὲ ὅποια του ἐκδήλωσι... Τὸ ἐρωτικὸ του ἐνστιχτο δὲν ξεπέρασε τὸ στάδιο τῆς ἐπιθυμίας, πὸν δὲν ἀποβλέπει σὲ μιὰ καὶ μόνη γυναίκα, τῆς ἐπιθυμίας, πὸν ἀσυγκέντρωτη εὐκόλα ἱκανοποιεῖται, μὰ πὸν ἀκριβῶς, ἐπειδὴ ἡ ἱκανοποίηση εἶναι εὐκόλη καὶ μιὰ ἀπογοήτευση κάποτε δὲν τὴν πληγώνει βαρύντατα, αἰσθάνεται καὶ μέσα στὴν ἱκανοποίηση ἀνικανοποίησι. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἔμεινε πάντα, ἀσυνειδητὸς, χωρὶς νὰ μπορέσει νὰ τὸ προσδιορίσει οὔτε στὸν ἑαυτὸ του, χωρὶς νὰ μπορέσει οὔτε νὰ τὸ φανταστεῖ, ὥστε νὰ κατορθώσει ν' ἀντιδράσει, ἀπεριόριστα ἀνικανοποίητος. Τὸ ἀνικανοποίητο ἀπέναντι σ' ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς εἶναι γιὰ τὴν ἀντίληψη μου τὸ χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο τῆς νεοελληνικῆς ψυχοσύνης.

Τὸ ἀπέραντο, ἀσυνειδητὸ αὐτὸ δράμα τοῦ λαοῦ φανερόνεται μὲ τὴν ἀγίατρευτη μελαγχολία πὸν τὸν πλημμυρίζει. Εἶναι χαρακτηριστικὸ, πὸς ὅλα του τὰ γαμήλια τραγούδια, καὶ γύρω ἀπὸ τὸ γάμο του σφιχτοπλέκονται σχεδὸν ὅλα του

τά έρωτικά τραγούδια, γιατί ο γάμος αποτελεί όλη την έρωτική του ζωή, μά κι όλη την έρωτική ζωή της φαντασίας του, είναι χαρακτηριστικό, πώς τά γαμήλια τραγούδια του είναι όλα ή πραχτικά, συμβουλευτικά, χωρίς έξαρση, ή θλιβερά σαν μοιρολόγια. Βέβαια υπάρχουν εξαιρέσεις. Δέ θα ήταν σωστό νά μην αναφέρω μερικά τραγούδια, πού ξεχωρίζουν σημαντικά από τό σύνολο, κι όπου διακρίνεται ο σπινθήρας του πάθους. Θα σάς διαβάσω ένα.

Κόκκιν' άχείλι έφίλησα κι έβαψε τό δικό μου,
καί στό μαντήλι τόσουρα κι έβαψε τό μαντήλι,
καί στό ποτάμι τόπλυνα κι έβαψε τό ποτάμι,
κι έβαψε ή άκρη του γιαλού κι ή μέση του πελάγου.
Κατέβη ο άιτός νά πιεί νερό κι έβαψαν τά φτερά του,
κι έβαψε ο ήλιος ο μισός και τό φεγγάρι άκαίριο.

Θά σάς διαβάσω όμως και την ύποσημείωση του Πολίτη:

«Υπερβολή ήτις φαίνεται προσήκουσα μάλλον εις άσιανόν ποιητήν, και άλλο-
τρία πρòς την λιτότητα της δημόδου ελληνικής ποιήσεως».

Όπου διακρίνομε πάθος, μπορούμε νά εΐμαστε βέβαιοι, πώς τό τραγούδι αυτό ξεφεύγει από τον κύκλο των καθαρά ελληνικών τραγουδιών, πώς είναι τοπικό πολύ περισσότερο από πανελλήνιο, πώς έμπνεύστηκε από ξενικές επιρροές. Άκού-
στε ένα άλλο παθητικότατο τραγούδι.

Μιά λυγερή βαριαρρωστά, μιά λυγερή πεθαίνει,
για ένòς άγούρου άγκάλισμα, για ένòς άγούρου άγάπη,
για ένòς σγουρού, για ένòς ξανθοῦ, για ένòς άγγελομάτη.

Προσέξτε τους διαφωτιστικότετους στίχους, πού ακολουθοῦν άμέσως παρακάτω.

Και σεις αν αγαπήσατε, ήτανε παλληκάρια,
μά εγώ τό νιο πού αγάπησα, του κόσμου διωματάρης,
είχε του Φράγκου λύγισμα, του Βενετσάνου χάση.

Γενικά οφείλω νά εξηγήσω, πώς λησμόνησα μάλιστα ν' αναφέρω στην πρώτη μου όμιλία, πώς σ' αυτή μου τή μελέτη άσχολοῦμαι με τά τραγούδια της ήπειρωτικής Ελλάδας και καθόλου με τά τραγούδια των νησιών, Ρόδου, Κύπρου, Κρήτης κι Έφτανήσου. Εκεί άπαντοῦμε και πολλά περισσότερα έρωτικά τραγούδια, και βρίσκουμε μιά διάθεση μέσα τους όλότελα άλλη από κείνη πού σάς άνάλυσα. Τά νησιά έζησαν μέσα σε συνθήκες διαφορετικές από την άλλη Ελλάδα, έζησαν κάτω από τή Δυτική κυριαρχία, πού έφερε μαζί της δικά της στοιχεία πολιτισμοῦ και πού ώθησε την άνθιση μιās Αναγέννησης πρώτα στην Κρήτη κι ύστερα στην Έφτανήσο. Τά δημοτικά τραγούδια, πού προηγήθηκαν από την Αναγέννηση αυτή μαζί με την έντεχνη Λογοτεχνία των νησιών, αποτελοῦν αναγκαστικά, άφοῦ άπεικονίζουν έναν άλλο τρόπο και μιάν άλλη αντίληψη ζωής, έναν άλλο κύκλο μελέτης. Εκεί δέν κυριαρχεί τό άνικανοποίητο.

Στην ήπειρωτική όμως Ελλάδα, ως έχουμε τό θάρρος νά τό όμολογήσουμε, ή γυναίκα δέν έχτέλεσε κανέναν από τους προορισμούς πού άνοιγονται μπροστά της. Δέν υπήρξε ή ίδια μιά δύναμη. Ίσότιμη σύντροφος του άντρα, δέν υπήρξε βέβαια πουθενά εκείνη την εποχή ή μεγάλη πλειοψηφία των γυναικών, στην Ελλάδα όμως δέν υπήρξεν ποτέ και εκείνη πού δίνει μιά χαρά στον άντρα, πού του δίν-ι έστω και μόνο την πλέρια άπόλαψη της ήδονής κι ακόμα πολῦ λιγότερο κείνη πού τον αναφτερώνει, πού του δίνει την ώθηση πρòς τις μεγάλες πράξεις ή την έμπνευση για τά μεγάλα ποιήματα. Η Έλληνίδα γυναίκα υπήρξε ένα πλάσμα χωρίς προσωπικότητα ενεργητική, μά ούτε και παθητική. Κι αυτή τή γυναίκα θέλουν ακόμα νά όρθώσουν πολλοί, οι αιώνια κοντόφθαλμοι, άπέναντι του άπολευθερωτικού για τή γυναίκα άγώνα. Τό ξερω, ακριβώς γιατί ή ελληνίδα γυναίκα έζησε τόσους αιώνες έκμηδενισμένη και για τον έαυτό της και μέσα στην αντίληψη των άντρών, είναι ο άγώνας για τή χειραφέτηση της τόσο τεράστιος και τόσο βαρύς. Όπως τό είπα και παραπάνω οι πιδό δουλοι έλευθερώνονται και πιδό δύσκολα. Η γυναίκα της Δύσης, πού αιστάνθηκε τή δύναμη της, την έστω και παθητική, ο άντρας της Δύσης, πού αναγνώρισε αυτή τή δύναμη, δέχονται όμαλά την εξέλιξη πού επιβάλλει ή παθητική αυτή δύναμη νά γίνει κι ενεργητική. Μά ίσια ίσια έπειδή είναι βαρύς ο άγώνας, είναι άπαραίτητο νά επικρατήσει, είναι άπαραίτητο νά συχρονιστεί κι ή ελληνίδα γυναίκα, νά πάψει νά είναι ένα παράσιτο, συχνά φορτικό, μέσα στην κοινωνία, είναι άπαραίτητο νά γίνει κι ή ελληνίδα γυναίκα πηγή ζωής για τους άλλους και για τον έαυτό της. Είναι καιρός νά πάψει ν' άκούεται γύρω της μόνον ένα άδιάκοπο παράπονο, πού δέν τό έμπνεί τό ασύλληπτο του Έγώ της, πού δέν τό έμπνεί ένας πόνος, παρά μόνο ή άόριστη διαίστηση και μέσα στην άπόχτηση της ελάχιστης αξίας του γυναικιου Έγώ είναι καιρός νά πάψει και ή ίδια ή γυναίκα νά θρηνεί άδιάκοπα. Όταν τραγουδεί ή ίδια τά τραγούδια της δέν είναι παρά ένας λυγμός. Τά δικά της τραγούδια δέν είναι παρά τά τραγούδια της ξενιτιάς, τά νανουρίσματα, όπου κι όταν ακόμα νανουρίζει τό παιδί της διακρίνεται ή θλίψη πού την πιέζει, και τά μοιρολόγια σ' αυτό ειδικεύεται τόσο, ώστε μοιρολογεί πιά έπαγγελματικά τους νεκρούς. Έτσι κι όταν την άτασχολοῦν άλλες εργασίες στους άγρους ή στο σπίτι, προετοιμάζει μοιρολόγια για ένδεχόμενες περιστάσεις.

Με τά **Τραγούδια της ξενιτιάς** δέ θ' άσχοληθώ ιδιαίτερα. Είναι τόσο συγγενικά με τά μοιρολόγια.

Την ξενιτιά, την όρφανιά, την πίκρα, την άγάπη
τά τέσσαρα τά ζύγιασαν, βαρύτερα είν' τά ξένα.
Ό ξένος εις την ξενιτιά πρέπει νά βάνει μαῦρα,
για νά ταιριάζει ή φορεσιά με της καρδιάς τή λάβρα.

Η λίγη ασφάλεια της συγκοινωνίας και του ταχυδρομείου, ή ανάγκη νά μένει μόνη ή γυναίκα, πού δέν έπαρκοῦσε στον έαυτό της και προσκολλιόταν στον άντρα της, έστω κι αν δέν τον αγαποῦσε, για όλη της τή ζωή και για κάθε στιγμή της ζωής της, άφομοίωσαν κάθε αναχώρηση με τό σπαραγμό του αιώνιου χωρισμοῦ, με τό χωρισμό του θανάτου, πού τόσο συγκλόνησε τον ελληνικό λαό.

Ο νεοέλληνας μίσησε το θάνατο όσο ίσως κανένας άλλος λαός. Μέσα σ' όλη τη δημοτική ποίηση το κυρίαρχο μοτίβο είναι το μίσος για το θάνατο. Το μίσος για το θάνατο υπήρξε, μπορούμε να το πούμε, το μόνο πάθος του νεοέλληνα. Τα **Μοιρολόγια**, μα ιδιαίτερα τα **Τραγούδια του Χάρου**, παρουσιάζουν το περισσότερο έναν έσωτερικό παλμό, κι επειδή είναι κείνα, πού, μιὰ πού το περισσότερο συγκινοῦσαν, τὰ ξεπεργάστηκε και τὰ τελειοποίησε το περισσότερο ο χρόνος κι η χρήση, είναι άσπζήτητα και τὰ σπαραχτικότερα, τὰ δυνατότερα και τὰ πιό αισθητικά, τὰ πιό όμορφα, τὰ πιό φρικιαστικά όμορφα δημοτικά μας τραγούδια. Τα μοιρολόγια και τὰ τραγούδια του Χάρου είναι όλότελα συγγενικά άναμεταξύ τους, πλέκονται γύρω από την ίδια διάθεση κι από τις ίδιες εικόνες και μπορεί μάλιστα να θεωρηθεί, πώς άποτελοῦν έναν και μόνο κύκλο. Η μόνη διαφορά είναι πώς τὰ τραγούδια του Χάρου, επειδή είναι γενικότερα, συνθετικότερα, και τραγουδιούνται πάντα, έφτασαν σε μιὰ πολὺ μεγαλύτερη μορφική άριότητα από τὰ μοιρολόγια, πού παραμένουν τραγούδια περιστάσεων. Στα μοιρολόγια γύρω από το κεντρικό μοτίβο άκούονται σχεδόν πάντα και στίχοι πού ύμνούν τις άρετές ενός όρισμένου νεκροῦ, πού μᾶς διηγούνται κάποτε και τὴ βιογραφία του, άκούονται και τὰ χαιρετίσματα πού στέλνουν συγγενείς και φίλοι μέσο του νεκροῦ σε άλλους δικούς τους πεθαμένους, και οί στίχοι αυτοί οί περιορισμένοι άφηγηματικοί, οί καθαρά προσωπικοί, χαλαρώνουν άναγκαστικά την έμπνευση και την ένταση του σύνολου. Τα μοιρολόγια είναι σπαραχτικά μέσα στο πλαίσιο τους, γύρω από το νεκρό, τὰ τραγούδια του Χάρου είναι πάντα συγκλονιστικά. Σ' αυτά θ' άπαντήσουμε τις εικόνες τις πιό ζωηρά χρωματισμένες, τις πιό σπαραχτικά παραστατικές, πού παρουσιάζει όλη η δημοτική μας ποίηση και πού, από την έντονη τους παραστατικότητα, γίνονται συχνά και σχεδόν ύποβλητικές. Στα τραγούδια του Χάρου θ' άπαντήσουμε τις ύποβλητικότερες και καλλιτεχνικότερες προσωποποιήσεις του θανάτου. Άπ' όλου; τους άρχαίους θεούς κείνος πού το περισσότερο επέζησε είναι ο Χάρων, πού έγινε χάρος κι έμφανίζεται μ' άρκετὲς διάφορες, πλαστικότητες πάντα μορφές. Το έξαιρετικό αυτό σμῆμα της μορφῆς του Χάρου και οί διάφορες ιδιότητες πού του άναγνωρίζονται, δείχνουν πόσο άδιάκοπα ήταν στραμένη πρὸς αυτόν η έννοια του νεοέλληνα. Μέσα στη μορφή του Χάρου συγχωνεύτηκε και η μορφή του άρχαίου ψυχοπομποῦ Έρμη. Ο χάρος άρπάζει τις ψυχές και τις μεταφέρει στ' ανήλιαγα βασίλεια του, πότε μαῦρος καβαλάρης άπάνω στ' άλογο του, πότε κουρσάρος, πότε βαρκάρης, άκριβῶς όπως ένας από τους άρχαίους του προγόνους. Μέσα του συγχωνεύθηκε και η μορφή του Πλούτωνα, γιατί είναι ο ίδιος Βασιλιάς, άπόλυτα κύριος του Κάτω Κόσμου. Άλλοτε παρουσιάζεται και σαν κηπουρός η σαν χτίστης, κι έδῶ εύκολα διακρίνονται άναμνήσεις από άνατολικές προσωποποιήσεις του θανάτου. Κάθε μοτίβο σχετικό με το θάνατο, η λαϊκή φαντασία, επειδή τόσο τη συγκινοῦσε, τ' άφομοίωσε άμέσως. Ο Χάρος παλεύει, όπως με το Διγενή, με τὰ παλληκάρια στα μαρμαρένια άλώνια. Η πάλη, πού την εικόνα της τη διατηρεί και η λέξη χαροπάλεμα, διαρκεί κάποτε μέρες, είναι σκληρή, άγρια, και εκεί διακρίνεται όλη η αντίδραση του νεοέλληνα ενάντια στο θάνατο, μα στο τέλος ο Χάρος νικά πάντα. Κι αν δε μπορεί μόνο με τη δύναμη του, μεταχειρίζεται και το δόλο. Ο λαός, επειδή τόσο τον άποστρέφεται, τον περιφρονεί το Χάρο, τον θεωρεί σκληρό, άκαρδο, άλύγιστο και πονηρό, ξέρει πώς δὲν τον κλονίζει καμιά παράκληση, κανένα κλάμα, πώς δὲν έχει

οίχτο για κανέναν, πώς πέρνει όποιον τύχει μπροστά του. Είναι τόσο κακός, πού η λαϊκή φαντασία φαντάστηκε ακόμα και τὴ Μάνα του Χάρου να λυπάται γιατί έχει ένα γιό τόσο άπάνθρωπο. Και κει κάτω στ' ανήλιαγο βασίλειο του τυραννεί τὰ θύματα του με άδυνηρά μαρτύρια. Κάποτε μόνο άναφέρεται, πώς στον Άδη υπάρχει τῆς Άρνας το λαγκάδι, άνθει το λησμοβότανο, κυλά τῆς Άρνας το νερό, μα το άρχαίο αυτό μοτίβο άκούεται και σπάνια και ποτέ δε χρωματίζεται με βαθύτερη πίστη. Είναι φανερό, πώς έντυπώθηκε μόνο σαν έξωτερική εικόνα μέσα στη μνήμη του λαοῦ. Οί νεκροί σχεδόν πάντα παραπονιούνται για ό,τι ύποφέρουν μέσα στην κρούα γῆ, θυμοῦνται τους ζωντανούς, τους νοσταλγοῦν, νοσταλγοῦν τὴ ζωή. Κι η νοσταλγία αυτή, όσο κι αν είναι πικρή, όσο κι αν έπαυξάνει τον πόνο τους, είναι και η μόνη τους παρηγοριά, γιατί η άνάμνηση πού διατηροῦν για τους ζωντανούς και η άνάμνηση, πού θέλουν να διατηροῦν οί ζωντανοί γι' αυτούς, τους έμποδίζει να σβύσουν όλότελα, τους κρατεί σ' επαφή με τὴ ζωή.

Το μίσος αυτό για το θάνατο έξηγήθηκε από πολλούς σε μιὰ παράφορη άγάπη του νεοέλληνα για τὴ ζωή. Όμολογῶ, πώς για καιρό πίστευα κι εγὼ στη θεωρία τῆς παράφορης άγάπης του νεοέλληνα για τὴ ζωή και με βασάνιζε το πρόβλημα, πώς είναι δυνατό ν' άγαπήσει τόσο έξαλα τὴ ζωή ένας λαός, πού όχι μόνο ποτέ δε χάρηκε, μα πού ποτέ δὲν άνακάλυψε και κανένα νόημα και καμιά αξία στη ζωή, ένας λαός, πού ποτέ δὲν ένθουσιάστηκε, πού ποτέ δὲν έξάντλησε τίποτα, οὔτε και τον πόνο, όπως φαντάζομαι πώς άρκετὰ φανερά το δείχνει η άνάλυση των δημοτικῶν τραγουδιῶν, ένας λαός, πού τυραννήθηκε κι από τὴ σκλαβιά του ξένου κατακτητή, κι από τις άλυσίδες, πού σφυρηλάτησε γύρω κι από την διανόηση κι από την ψυχικότητα του η έλλειψη πνευματικῆς τροφῆς, πού θὰ του άνοιγε νέους όρίζοντες. Ύστερα όμως παρατήρησα, πώς κανένα τραγούδι, κανένας στίχος δὲν έξυμνοῦν ποτέ άμεσα τὴ ζωή. Η άγάπη του νεοέλληνα για τὴ ζωή είναι όλότελα άρνητική, ο νεοέλληνας δὲν άγαπᾶ τόσο τὴ ζωή, όσο μισεί το θάνατο. Νομίζω, πώς δε δόθηκε η προσοχή πού πρέπει στη λεπτή αυτή ίσως μα σημαντικότερη διαφορά. Η ψυχολογία του νεοέλληνα δε διαφωτίστηκε, για την αντίληψη μου, με το φῶς πού έπρεπε, παρὰ ίσως μόνο από τον καθηγητὴ κύριο DIETRICH στην ιστορία του τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας. Φοβοῦμαι πώς ακόμα δὲν έχουν μελετηθεῖ, έχτιμηθεῖ και κατανοηθεῖ άρκετὰ μερικά άποκαλυπτικότερα σημεία τῆς μελέτης αὐτῆς.

Η άγάπη του νεοέλληνα για τὴ ζωή είναι φόβος του θανάτου, του άγνωστου θανάτου, φόβος μήπως μέσα στην κρουοπαγωμένη γῆ, μέσα στον άραχνιασμένο Άδη, κάτω από την κρούα πλάκα, είναι όλα ακόμα πιό πικρά και πιό σκοτεινά, πιό ξερημα, παρὰ άπάνω στη γῆ. Προσέξτε τον ένδειχτικότατο στίχο: «και με τὰ χίλια βάσανα πάλι η ζωή γλυκειά είναι». Η ζωή είναι βάσανα, μα πιθανόν πέρα από τὴ ζωή τὰ βάσανα να είναι ακόμα τυραννικότερα. Είναι γνωστό, πώς η ανθρώπινη φαντασία, και η πιό έξελιγμένη, δε μπορεί να δημιουργήσει κάτι, πού να τῆς είναι άπόλυτα ξένο κι άσχετο με τὰ πρότυπα τῆς πραγματικότητας. Τα πρότυπα τὰ μεγαλοποιεί, τὰ παραλλάζει, διατηρεί όμως πάντα κάτι από το χαρακτήρα τους. Η άπλοϊκή φαντασία μεγαλοποίησε αυθόρμητα μέσα στον κόσμο τον τρομαχτικό, γιατί είναι άγνωστος, ό,τι τῆς ήταν γνωστό από την κοσμική της πείρα: τὴν άδιάκοπη θλίψη. Οί εικόνες του Κάτω Κόσμου είναι φρικιαστικά χρωματισμένες εικόνες, παρμένες όλες από τον κόσμο του δρατοῦ, πού το επαναλαβαίνω,

ποτέ δὲν τὸν εἶδε ὁ νεοέλληνας φωτεινός. Πῶς νὰ φανταστῆ ἄλλοιῶτα τὸν Κάτω Κόσμο; Ἡ θρησκεία δὲν τοῦ ἔδωσε, καθὼς ἔδωσε στὴ Δύση, μυστικὴς, μεταφυσικὴς ἔκστασεις, δὲν ὑπερνίκησε μέσα του τὸν ἔμφυτο τρόπο τοῦ θανάτου, δὲ στάλαξε μέσα στὴν ψυχὴ του τὸ βάλαμο μιᾶς παρηγοριᾶς, μιᾶς ἀνάπαυσης, μιᾶς ἀπολύτρωσης, δὲν τὸν ἔπεισε, πῶς ὁ ἄλλος κόσμος μπορεῖ νὰ εἶναι κι ἓνας κόσμος ἰριδένιος, παραδεισένιος, γαλήνιος. Πολλοὶ ὑποστήριξαν, πῶς ἡ ἀντίληψη τοῦ νεοέλληνα γιὰ τὸ θάνατο εἶναι ὅμοια μὲ τὴν ἀντίληψη τῶν ἀρχαίων ἐλλήνων. Εἶναι περίεργο, πῶς δὲν παρατήρησαν, πῶς πλάι στὸν Ἀρχαῖο Ἄδη ὑπῆρχαν καὶ τὰ Ἡλύσια πεδία, πὺν σ' αὐτὰ ἀφιέρωσαν οἱ Ἀρχαῖοι ἀπειρες περιγραφές. Τὰ Ἡλύσια πεδία παραμένουν ὀλοτέλα ἄγνωστα στὴ λαϊκὴ μας ποίηση, ὅπου ὁ μαῦρος ἀνήλιαγος Ἄδης ἀπλώθηκε σ' ὅλον τὸν Κάτω Κόσμο. Εἶναι περίεργο, πῶς δὲν παρατηρήθηκε περισσότερο ἢ ἀπόλυτη ἡρεμία ὄλων τῶν ἐπιτύμβιων ἀνάγλυφων. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἔφευγαν ἡσυχιοι, γιατί πραγματικὰ ἀγαπούσαν τὴ ζωὴ. Ἄς μὴ θεωρηθῆθε παραδοξολογία. Προσέξτε ποιους κλαῖνε οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες: Ὅσους ἔφευγαν πρὶν προφτάσουν νὰ ζήσουν, τίς ἀπάντρευτες κοπέλλες, τὰ παλληκάρια πὺν δὲν ἔγιναν ἄντρες. .. Ἴσως ἔδῳ νὰ μποροῦμε ν' ἀνακαλύψουμε τὴ λύση τοῦ προβλήματος. Γαλήνιοι φεύγουν ἢ ὅσοι ἔχουν μιὰ μεταφυσικὴ πίστη ἢ ὅσοι, ὅπως οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, φεύγουν μὲ τὴ συναίστηση πῶς ἔχτελεσαν τὸν προορισμό τους, πῶς ἔζησαν ὀλόκληρη τὴ ζωὴ, πὺν μποροῦσε νὰ συλλάβει τὸ εἶναι τους. Ὅσοι φεύγουν ἱκανοποιημένοι, ὅσοι ἔχουν ἀποσταλάξει τὸ κύπελλο τῆς ζωῆς, μποροῦν νὰ συμπλιωθοῦν μὲ τὴ φρικιαστικὴ πάντα, γιὰ τὸ ἔνστιχτο, Ἰδέμ τοῦ Τέλους καὶ τοῦ Ἄγνωστου, πὺν ἐπακολουθεῖ. Οἱ ἄλλοι ὄλοι, ὅσους δὲν τοὺς μετουσίωσε ποτὲ πάνω ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ τους οὔτε ἡ θρησκεία, οὔτε ἡ φιλοσοφημένη σκέψη, οἱ ἄλλοι ὅσοι δὲν ὑποπεύθησαν ποτέ, πῶς πέρα ἀπὸ τὸ Ἄτομο ὑπάρχει τὸ Σύνολο, πὺν διαρκεῖ κι ὅταν τὸ Ἄτομο ἐξαφανίστηκε, καὶ πὺν κάτι διατηρεῖ ἀπὸ τὸ Ἄτομο, ὅταν τὸ Ἄτομο ἀπλώθηκε μέσα σ' αὐτὸ, οἱ ἄλλοι, ὅσοι περιορισμένοι στὸν ἀτομικισμό τους, στὸν ἐγωκεντρικισμό τους, δὲν ὀλοκλήρωσαν τὸν ἑαυτὸ τους, φεύγουν ἀνέλπιδοι γιατί δὲν ἔζησαν τὴ ζωὴ. Ὁ νεοέλληνας ποτὲ δὲν ἔζησε. Γι' αὐτὸ πιστεύω, πῶς ἔτσι τραγικὰ φοβήθηκε καὶ μίσησε τὸ θάνατο τὸ ἀπεριόριστο τοῦ ἀνικανοποίητο, τὸ ἀπαρηγόρητο τοῦ παράπονο γιὰ ὅ,τι διαιστάνεται πῶς στερήθηκε, ἀνακαλύπτω μέσα στὸ μίσος του καὶ στὴν ἀκατάπαυστη ἀγωνία του γιὰ τὸ θάνατο. Τὸ φάσμα τοῦ θανάτου φαρμακώνει καὶ τίς λίγες στιγμὲς τῆς περιορισμένης του ἀφτερης χαρᾶς. Κι ὅταν παντρεύεται, κι ὅταν χορεύει στὰ πανηγύρια, τὰ τραγούδια του εἶναι πάντα οὐσιαστικὰ ἓνα μοιρολόγι.

Προσπίθησα ψύχραιμα, ἀπροκατάληπτα, ν' ἀναλύσω τὴ νεοελληνικὴ ψυχὴ σύνθεση ὅπως ἐκδηλώνεται, γιὰ τὴν ἀντίληψη μου τουλάχιστο, μέσα στὸ δημοτικὸ τραγούδι. Τὸ εἶπα καὶ στὴν προηγούμενη ὀμιλία μου, δὲν πιστεύω στὴν ὀφέλεια τῆς ἔμμονῆς σὲ εὐκολοὺς ναρκισσισμούς, ἅμα γεννηθεῖ μέσα μας ἡ ἀμφιβολία, πῶς ἴσως οἱ ναρκισσισμοὶ αὐτοὶ, ὅσο κι ἂν εἶναι γοητευτικοί, δὲν ἀποτελοῦν παρὰ μιὰ πλάνη. Πιθανὸ, καὶ τὸ εὐχομαι, σὲ πολλὰ σημεῖα τῆς μελέτης μου ν' ἀπατήθηκα φοβοῦμαι ὅμως, πῶς ἡ νεοελληνικὴ πραγματικότητα, ὅπως ἐκδηλώνεται σήμερα, δικαιολογεῖ τὰ πορίσματα μου, δείχνει ἓνα λαὸ παθητικὸ κι ἀδιάφορο, πὺν δὲ συγκινιέται ἀπὸ τίποτα καθολικότερο, πὺν δὲ συνειδητοποίησε ἰδανικά, ὥστε νὰ ἀγωνιστεῖ γι' αὐτὰ. Θὰ ἐπιμένουμε νὰ καλλιεργοῦμε αὐτὴ τὴ νεοελ-

ληνικὴ πραγματικότητα, τὴ μοιρολατρικὴ ἐγκαρτέρηση τοῦ λαοῦ μας στὴν ἔλλειψη κάθε χαρᾶς κι ἐνθουσιασμοῦ, θὰ ἐπιμένουμε νὰ καλλιεργοῦμε τὸ νεοελληνικὸ παθητικὸ ἀνικανοποίητο, πὺν κορυφώνεται τόσο σπαρταχτικὰ στὴν ἀντίληψη τοῦ λαοῦ μας γιὰ τὸ θάνατο, θὰ ἐπιμένουμε νὰ καλλιεργοῦμε τὸ ἑλληνικὸ μοιρολόγι, ἢ θὰ ζητήσουμε νὰ τὸ ξεπεράσουμε; Ὁμολογῶ, πῶς κάθε φορὰ πὺν διακρίνω τὴν τάση νὰ ἐξακολουθεῖ νὰ διδάσκει καὶ νὰ ἐνσταλάζεται μέσα στὴν ψυχὴ τῶν παιδιῶν σὰν ἀξία ἀπόλυτη τὸ μοιρολόγι, νιώθω κάτι ὀδυνηρὰ νὰ ξεσκίζεται μέσα μου. Οἱ ἀξιώσεις τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ εἶναι ἄλλες· οἱ νεκροὶ μὲ τοὺς νεκροὺς κι οἱ ζωντανοὶ γιὰ τοὺς ζωντανούς. Εἶναι ἀπαραίτητο νὰ συγχρονιστοῦμε, νὰ ἐξετάσουμε πῶς εἶναι δυνατὸ ὀμυλά, βέβαια, ἐξελιχτικὰ, τὸ πιὸ γρήγορα νὰ συγχρονιστοῦμε. Διατηρώντας ἀπὸ τὸ ἀπαρηγόρητο μοιρολόγι, πὺν εἶναι οὐσιαστικὰ ὀλόκληρο τὸ δημοτικὸ μας τραγούδι, μόνο τὴν ἀναντίρροπη αἰσθητικὴ του ἀξία καὶ τίς κάποιες βάσεις πὺν προσφέρνει, ἄς στρέψουμε ὄλες μας τίς δυνάμεις πρὸς τὴν κατάκτηση τοῦ Αὔριο, πρὸς τὴν κατάκτηση τῆς κυρίαρχης Ζωῆς.

ΣΕΜΝΗΣ ΠΑΤΑΣΠΥΡΙΔΗ

ΟΙ ΙΔΕΕΣ ΤΟΥ ΒΕΛΟΧ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

Ὁ Karl Julius Beloch γεννήθηκε στὰ 1854, στὴ Γερμανία, σ' ἓνα ἐξοχικὸ χτήμα τῶν γονιῶν του, πὺν δὲν εἶχαν ἄλλο παιδί. Πολὺ μικρὸς ἔχασε τὸν πατέρα του καὶ ἀνατράφηκε ἀπὸ τὴ μητέρα του, μιὰ γυναίκα μὲ ἐκδηλωμένο ποιητικὸ ταλέντο.

Ἡ κλίση του δὲ στρεφόταν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ στὶς κλασσικὲς σπουδές. Ἄνησχο μυαλὸ, ἀνυπόταχος ἀπὸ νέος, δὲν ἀκολουθοῦσε τὴ θέληση τῶν δασκάλων του. Ἰδιαίτερα ἡ ἀπέχθεια του στὰ Λατινικὰ γινόταν ἀφορμὴ νὰ ἔρχεται σὲ σύγκρουση μ' αὐτούς. Κι ἀξίζει νὰ σταθοῦμε ἔδῳ λίγο στὴν ἐξομολόγησή του αὐτῆ, τὴ χαρακτηριστικὴ τοῦ δροσεροῦ, ἀπαλλαγμένου ἀπὸ μουχλιασμένες κληρονομίαις μυαλοῦ του. «Δὲ μπορῶ νὰ καταλάβω ἀκόμα καὶ σήμερα—γράφει στὴν αὐτοβιογραφία του—γιατί οἱ νέοι μας μορφώνονται μὲ τὰ Λατινικὰ. Νὰ μάθει κανεὶς Ἕλληνικὰ, εἶναι μάλιστα ἓνα «κτῆμα ἐς αἰεὶ» μὲ τὰ Λατινικὰ ὅμως τί γυροῦμε; Πραχτικὸ σκοπὸ δὲν ἔχουν πιὰ ἔδῳ καὶ πολὺν καιρὸ, καὶ τὰ γυμνάσματα σὲ στὺλ Λατινικὸ εἶναι δίχως ἄλλο ἀνοσιούρημα. Στους Ρωμανικοὺς λαοὺς τὸ ζήτημα ἔχει ἄλλοιῶς. Κανεὶς δὲ μπορεῖ νὰ κυριαρχήσει τὴν ἐθνικὴ του γλώσσα, ἅμα δὲν ξέρει Λατινικὰ· καὶ ἐχτὸς ἀπ' αὐτὸ ἡ Λατινικὴ φιλολογία εἶναι γιὰ τοὺς Ἰταλοὺς ἓνα μέρος τῆς ἐθνικῆς λογοτεχνίας τους. Μαθαίνουμε στὰ σχολεῖα μας πολλὲς γλώσσες. Μεγαλύτερη τυραννία τῆς μνήμης δὲ μπορεῖ νὰ γίνει. Οἱ Ἕλληνες, ὅσον καιρὸ ἦσαν αὐτεξούσιοι, δὲ μαθάναν ποτὲ ξένες γλώσσες καὶ ὅμως δὲν τοὺς ἔλειπε τίποτα. Ἐμεῖς βάζουμε τὰ δυνατὰ μας γιὰ νὰ μορφώσουμε παπαγάλους καὶ τέτιους ἔχομε, ἀλήθεια, ἀρκετοὺς ὡς τὴν ὥρα». Γιὰ τὰ Ἕλληνικὰ ὅμως, τὴν Ἱστορία καὶ Γεωγραφία ἔχει ἰδιαίτερη συμπάθεια, καθὼς καὶ γιὰ τὴ Στατιστικὴ, πὺν γίνεται ὕστερα μιὰ ἀπὸ τῆς εἰδικότητες του, ἀπὸ ἔφηβος ἀκόμα δείχνει μεγάλο ἐνδιαφέρον.

Πρὶν μπεῖ στὸ Πανεπιστήμιο, κάποια σοβαρὴ ἀρρώστεια τὸν ἀναγκάζει νὰ

ζητήσει μεσημβρινό κλίμα και πηγαίνει στο Παλέρνο. Έχει μαθαίνει ν' αγαπάει την κλασσική Ελλάδα. Γράφεται στη φιλοσοφική σχολή του Πανεπιστημίου του Παλέρμου, που μόλις τότε άρχιζε να διαμορφώνεται. Άργότερα πηγαίνει στη Ρώμη και εκεί για πρώτη φορά, όπως λέει, άρχίζει να ζει. Τελειώνει τις σπουδές του στο Πανεπιστήμιο της Ρώμης και βγαίνει διδάχτορας με μιá πραγματεία για τις «Ελληνικές άποικίες στην Καμπανία».

Είκοσι τριών χρονών γίνεται έκτακτος καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Ρώμης, και δυό χρόνια άργότερα ταχτικός. Έχει, με μικρές διακοπές, διδάσκει ως τα σήμερα.

Δέ θα σταματήσω στην Πανεπιστημιακή δράση του Beloch, αν και αξίζει να την προσέξουμε πολύ. Γύρω του μαζεύτηκαν παραπολλοί διψασμένοι για κλασσική μόρφωση και η Ιταλία του χρωστιάει ασφαλώς τους καλύτερους από τους ιστορικούς της, όπως τον Cicotti, Ettore Pais και άλλους.

Τό επιστημονικό του έργο είναι τό περισσότερο άξιο προσοχής. Τό ξεχωρίζει κάτι που τό νομίζει κανείς εύκολο, μά που άπαντιέται τόσο σπάνια, που φαίνεται πως μόνο οί μεγάλοι μπορούν να τό κατέχουν: τό βαθύ αντίκρισμα δηλαδή στα σύγχρονα ζωντανά πνευματικά ρεύματα και ή σύμφωνα μ' αυτά μελέτη των περασμένων. Ός τά τότε κανείς δέν είχε καταλάβει τί μεγάλη σημασία είχε ή μελέτη του πληθυσμού της άρχαιότητας. Άκόμα και επιστήμονες σαν τό Mommsen και τον Boeck την είχαν καταπιασαστεϊ με έρασιτεχνική επιπολαιότητα. Ό Beloch πρώτος, παρασκευασμένος και στην τοπογραφία και στην άρχαιολογία, κατορθώνει ύστερ' από προσεχτική έρευνα να παρουσιάσει στα 1886 τό πολύχροτο βιβλίο του: «Ό πληθυσμός του Έλληνορωμαϊκού κόσμου». Όπως είναι φυσικό για κάθε καινούργια ιδέα, ή αντίδραση που κίνησε τό βιβλίο αυτό ήταν μεγάλη. Μερικοί προτίμησαν να κάνουν πως τό άγνοούν, άλλοι τό κατηγορησαν πικρόχολα. Σ' αυτούς άπαντάει χαριτωμένα ό Beloch, πως «άπό τότε που ό Πυθαγόρας, ύστερ' από την ανακάλυψη του θεωρήματος του, θυσίασε εκατόμβη στους θεούς, μουγγρίζουν πάντα τά βόδια, μόλις ανακαλυφτεί μιá καινούργια αλήθεια.» Την καινούργια αυτή αλήθεια την άνάπτυξε πλατύτερα λίγο άργότερα ό Beloch στο άλλο σχετικό έργο του: «Ό πληθυσμός σαν φορέας και μέτρο της ιστορικής εξέλιξης», έργασία που κίνησε τον θαυμασμό μεγάλων άνδρων, όπως του Wundt και του Lamprecht.

Έχει όμως, όπου μπορούμε να ιδούμε συμπυκνωμένες τις άρετές του Beloch, είναι τό γνωστό πολύτιμο σύγραμμα του: «Η Έλληνική ιστορία». Λίγα είναι τά επιστημονικά έργα, που έχουν τέτια περιεκτικότητα, τέτια έποπτεία και όμως τά διαβάξει κανείς σαν μυθιστόρημα. Γιατί ένα από τά μεγάλα θέλητρα τούτου του βιβλίου είναι τό ύφος. Τό δροσερό, άπλό εκείνο ύφος, που δύσκολα κανείς τό βρίσκει στους επιστήμονες. Και θυμάμαι αυτή τη στιγμή, πως έχουμε κι έμεις την ευτυχία να μπορούμε να διαβάσουμε στη γλώσσα μας ένα βιβλίο, που για τη διαύγεια της έκφρασης και την κλασσική επιγραμματικότητα του ύφους θα θεωρείται υπόδειγμα για πολλές γενεές άκόμη. Τό βιβλίο αυτό είναι «αί Μυκηναι και Μυκηναϊκός πολιτισμός» του Σου μας κ. Τσουντα.

Η σημασία της ιστορίας του Beloch βρίσκεται στο ότι τώρα πρώτη φορά από έπίσημο ιστορικό, και μέσα στο πλαίσιο της γενικής εξιστόρησης του άρχαίου πολιτισμού, τονίζεται ή μελέτη της οικονομικής ιστορίας της άρχαιότητας. Οί πληροφορίες του για την οικονομική άνάπτυξη της Αθήνας στον Ε' και Δ' αιώνα

είναι σήμερα καταπληχτικά ενδιαφερτικές. Και όμως τότε, που πρωτοφάνηκε τό έργο, θεωρήθηκαν τολμηρή καινοτομία. Η ιστοριογραφία περιοριζόταν να μάς ιστορεί τά γεγονότα, να τά κρίνει ή να τ' άποδοκιμάζει έτσι, που ξεπεφτε συχνά σε πρόχειρη ήθικολογία.

Ήταν δηλαδή ή ιστορία πολιτική προπάντων, όπως λ. χ. του Grote. Οί περισσότερες όμως, σαν κείνες των άρχαίων χρονογράφων, και μιá από τις καλύτερες, ή ιστορία του Έρνέστου Κουρτίου, διαπνεόντουσαν από θερμό ένθουσιασμό για την αισθητική όψη του Έλληνισμού. Η ιστορική όμως κριτική έλειπε δλότελα από τον συγγραφέα, ή πολιτική κατανόηση του ήταν άγνωστη, και από την οικονομική άνάπτυξη είχε προσπεράσει άδιάφορος. Ένω τώρα ή μελέτη του οικονομικού παράγοντα φέρνει ένα σοβαρότερο αντίκρισμα, ένα πάτημα σε στερεό έδαφος και μαζί ένα ψαλίδισμα στα φτερά της φαντασίας, που, στολισμένη με λυρικές εκφράσεις, μπορούσε πριν να πετάει όπου και όπως ήθελε.

Όχι λιγότερο θαυμαστά είναι τά κεφάλαια, όπου, παράλληλα με την οικονομική, εξετάζει ό Beloch την πνευματική κατάσταση, την τέχνη και επιστήμη της κάθε έποχής. Την επιστήμη μάλιστα της άρχαίας Ελλάδας τη μελέτησε με ιδιαίτερη θερμότητα, γιατί, όπως λέει, τη θεωρεί τό άνώτερο άπ' όλα τά δημιουργήματα των Έλλήνων, πράμα που θα τό παραδεχτεί όποιος έρθει σε κάποια έπαφή με τό πνεύμα των άρχαίων. Μά και στην άρχαία τέχνη είναι λαμπρά κατατοπισμένος. Και όχι από δεύτερο χέρι, παρά σ' όλα έχει τη δική του γνώμη, που ξέρει να την υποστηρίζει με τό θάρρος του άνθρώπου, που έχει πεποιθήσει σ' ό,τι λέει.

Κι αυτό όμως τό σημείο του έργου του, ή παρακολούθηση δηλαδή των πνευματικών ρευμάτων της κάθε έποχής, ήταν μιá καινοτομία, που οί ως τότε ιστορικοί δέν είχαν τολμήσει να καταπιαστούν.

Στην πλατεία αυτή μελέτη της κοινωνικής ζωής της άρχαίας Ελλάδας, σ' όλα της τά φανερώματα, χρωστιέται προπάντων ή γοητεία του έργου του. Και σαν να τό καταλαβαίνει και ό ίδιος αυτό, περιορίζει τό διηγηματικό μέρος, τη διήγηση μαχών λ. χ. και άπλώνει περισσότερο την έρευνα του στις κοινωνικές συνθήκες και τά πνευματικά ρεύματα κάθε έποχής.

Για να φανεί πόσο διαφέρει ό τρόπος και τά θέματα της εξέτασης του άπ' ό,τι μάς έχουν συνειθίσει τά έγχειρίδια και τά γνωστά στην Ελλάδα ιστορικά έργα, τά σχετικά με την άρχαιότητα, νομίζω σωστό να παραθέσω ένα χαρακτηριστικό κομμάτι από τον πίνακα περιεχόμενων του Β' μέρους της «Έλληνικής Ιστορίας» του.

Κεφάλαιον Γ'. Η Οικονομική άνάπτυξη ύστερ' από τους Περσικούς πολέμους. «Επακόλουθα της νίκης. Μετατόπιση του οικονομικού κέντρου. Ό Πειραιάς. Έμπόριο και οικονομική των δούλων. Μέτοικοι. Μεγάλες πόλεις. Πληθυσμός. Είσαγωγή σιτηρών. Άγροτική οικονομία. Σταμάτημα της φυσικής οικονομίας. Τά νομισματοκοπεϊα στη Μ. Ασία. Άργυρά νομίσματα στην Ελλάδα. Κυκλοφοριακά μέσα. Υψωση των τιμών. Τόκος. Έμπόριο θαλάσσιο. Η χτηματική ράντα. Μεροκάματα. Πνευματική εργασία. Μοίρασμα της ιδιοκτησίας. Η ιδιωτική περιουσία. Τρόπος ζωής. Κατοικία. Ένδυμασία. Τροφή. Δημόσια οικονομία. Μιστός των στρατιωτών. Πολιτισμός. Χτίσιμο ναών. Διοίκηση. Πόλεμοι. Ναυτικά. Έξοδα πολέμου. Ιδιοκτησίες του κράτους».

Κεφάλαιον Ζ'. Τέχνη και επιστήμη. Χτίσιμο ναών, ό Παρθενώνας.

Ἄλλα χτίσματα στήν Ἀθήνα. Ὁ ναός τοῦ Ἀπόλλωνα στή Φιγάλεια καί τὸ νέο Ἡραῖο τοῦ Ἀργου. Θεάτρο. Ζωγραφική. Πλαστική. Φειδίας. Μύρωνας. Τὰ γλυπτά τοῦ Παρθενώνα. Πολύκλειτος. Ἀλκαμένης. Παιώνιος. Τὰ ἀνάγλυφα τοῦ ναοῦ τῆς Νίκης. Προόδοι τῆς ζωγραφικῆς. Ἀπολλόδωρος. Ζεύξις, Παρράσιος. Ἀγγειογραφία. Ἔπος. Ἐλεγεία. Ἀσχύλος. Σοφοκλῆς. Εὐριπίδης. Ἡ νέα μουσική. Ἡ ἀττικὴ κωμωδία. Ἡθικὴ ἐπίδραση τῆς τέχνης. Ἀνθρωπισμός.

Ἡ ἀντίδραση ὅμως πού κίνησε τὸ ἔργο αὐτό, προπάντων ὅταν φάνηκαν οἱ δυὸ πρῶτοι τόμοι, χροσπιέται πολὺ περισσότερο στή ζωντανὴ μέθοδο, πού σκανδάλισε τοὺς ἀκαδημαϊκοὺς κύκλους, καί ἦταν καθαρὰ συμπτωματικὴ ἢ καυστικὴ κριτικὴ πού τοῦ ἔγινε γιὰ μερικὲς τολμηρὲς ἰδέες του, πού πρέπει νὰ τὸ ὁμολογήσουμε—δὲ μπόρεσαν νὰ ἐλικρατήσουν. Ἡ σπουδαιότερη ἀπὸ τῆς ἰδέες αὐτῆς εἶναι ἡ ἄρνηση τῆς Δωρικῆς μετανάστευσης.

Γιὰ τὸν Beloch ἡ Δωρικὴ μετανάστευση εἶναι ἐφεύρεση τῶν νεώτερων. «Οἱ πηγῆς—λέει—μιλοῦν μόνο γιὰ ἐπιστροφή τῶν Ἡρακλειδῶν. Χωρὶς αὐτοὺς καμιά Δωρικὴ μετανάστευση». Εἶναι λοιπὸν, νομίζει, καθαρὴ ματαιοπονία ἀπ' αὐτοὺς τοὺς μύθους νὰ θέλουμε νὰ βγάλουμε ἱστορικὸ πυρῆνα.

Πόσο βαθειὰ πίστεψε στὶς ἰδέες του ὁ Beloch, φαίνεται ἀπὸ τὸ φανατισμὸ, πού τις ὑποστήριξε καὶ ἀπὸ τὴ συστηματικὴ ἀπόκρουση πού ἔκανε σὲ κάθε ἀμφιβολία καὶ ἀντίρρηση τῶν ἄλλων. Στους πνευματικοὺς αὐτοὺς πολέμους ἄλλωστε εἶχε συνειθίσει πιά ἀπὸ καιρό, εἶχαν γίνει ἡ τροφὴ τῆς ζωῆς του. Ποτέ του δὲ μετάνιωσε γιὰ τὴν πολεμικότητα του, ὅπως φαίνεται ἀπ' ὅσα λέει στήν αὐτοβιογραφία του: «Ὅταν τώρα—γράφει—«χαλεποῦ ἐπὶ γῆρας οὐδῶ» ἀνασκοπῶ τὴ ζωὴ μου, βλέπω πὼς ἦταν μιὰ ἀδιάκοπη μάχη ἐνάντια σὲ κάθε εἶδος πρόληψης, ἐνάντια στὴ στενοκεφαλιά τῶν φιλόλογων καὶ τὴν τυφλὴ πίστη στήν ἀθθεντία. Ἀνῆκω, λοιπὸν, φαίνεται, σὲ κείνους

οἷσιν ἄρα Ζεὺς
γειναμένοισιν ἔδωκε καὶ ἔς γῆρας τολοπεύειν
ἐργαλέους πολέμους.

Καὶ ὑπάρχει κάτι, πού ἐνάντια του καὶ οἱ θεοὶ ἀκόμη τοῦ κάκου μάχονται.

Ποῖν νὰ γράφει τὴν ἱστορία του ὁ Beloch χρειάστηκε νὰ ἐπισκεφτεῖ πολλὰς φορὰς τὴν Ἑλλάδα. Στὴν Κρήτη μάλιστα ἔμεινε ἀρκετὰ τοὺς θερμοὺς καλοκαιρινοὺς μῆνες τῶν διακοπῶν, γιὰ νὰ παρακολουθήσει τὶς ἀνασκαφῆς τῶν Ἰταλῶν στὴ Φαιστό καὶ Ἀγ. Τριάδα, καθὼς καὶ τοῦ Εὐναῖς στήν Κνωσσὸ, καὶ νὰ ξεκαθαρίσει ἔστι στὸ μυαλό του τὴ γένεση καὶ ὑφὴ τοῦ Μινωικοῦ πολιτισμοῦ. Μὰ καὶ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα τὴν γνώρισε ἀρκετὰ ἔξη φορὰς ἤρθε σὲ διαφορὲς ἐποχῆς. «Αὐτὰ τὰ ταξίδια—γράφει ὁ ἴδιος—πού μ' ἔφεραν σ' ὅλη σχεδὸν τὴν περιοχὴ τοῦ Αἰγαίου, ἀνήκουν στὶς ὀραιότερες ἀναμνήσεις τῆς ζωῆς μου. Ἀλησμόνητο ἰδιαίτερα μοῦ εἶναι τὸ τελευταῖο ἀπόγευμα πάνω στήν Ἀκρόπολη. Οἱ κολόνες τοῦ Παρθενώνα εἶχαν βαφεῖ ἀπὸ τὸν ἥλιο πού βασιλεῦε μ' ἓνα βαθὺ κόκκινο χρώμα, πού ποτέ ὡς τότε δὲν τὸ εἶχα ἰδεῖ· νόμιζες πὼς ἤθελαν νὰ μὲ ἀποχαιρετήσουν. Αὐτὸ ἦταν στὸν Ἰούλιο τοῦ 1909. Θὰ βρεθῶ, ἄραγε, ἀκόμη μιὰ φορὰ ἐκεῖ πάνω;»

Καιρὸς ὅμως τώρα νὰ φτάσουμε στὸ κύριο θέμα μας, νὰ ἰδοῦμε τὶς ἰδέες τοῦ Beloch γιὰ τὸ πολυθρύλητο ζήτημα: τί μέρος παίζει ἡ προσωπικότητα στήν ἱστορία.

Εἶναι γνωστὸ βέβαια στὰ κύρια σημεῖα του τὸ θέμα τοῦτο, πού σήμερα πιὸ

πολὺ παρὰ ποτὲ δίνει ἀφορμὴ σὲ τόσους ἀγῶνες. Μὲ δυὸ λόγια νὰ γιὰτι πρόκειται: Εἶναι τὰ ἱστορικὰ πρόσωπα, «οἱ μεγάλοι ἄντρες» οἱ φορεῖς τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης, ἢ τὸν κυριότερο ρόλο τὸν παίζει ἡ μάζα, ὁ λαὸς, καὶ αὐτῆς τῆς μάζας τοὺς πόθους καὶ τὰ ἰδανικὰ καθρεφτίζουν οἱ ἀνώτερες προσωπικότητες; Μ' ἄλλα λόγια: Μπορεῖ μιὰ μεγάλη προσωπικότητα νὰ κινήσει μιὰ ἐποχὴ, νὰ τῆς ἀνοίξει νέους δρόμους, νὰ τῆς δώσει νέα ἰδανικὰ, ἢ τὰ ἰδανικὰ αὐτὰ προϋπάρχουν, ἀκαθόριστα καὶ θοδὰ, μέσα στὴ μάζα καὶ τὰ ἱστορικὰ πρόσωπα δὲν κάνουν ἄλλο παρὰ νὰ δώσουν στὰ ἰδανικὰ αὐτὰ τὴ μορφή, τὴν ἔκφραση πού τοὺς λείπει;

Τὶς ἰδέες του γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ, γιὰ τὸ μέρος πού παίζει ἡ προσωπικότητα στήν ἱστορία, τις ἐκθέτει ὁ Beloch στήν εἰσαγωγὴ τοῦ Α' τόμου τῆς ἱστορίας του. Εἶναι ἀπὸ τὰ σημεῖα τὰ πιὸ δροσερὰ καὶ πιὸ ὁμορφα γραμμένα καὶ θὰ προσπαθήσω νὰ ξαναδώσω ὅσο μπορῶ πιὸ καλὰ καὶ μὲ τὰ λόγια του τὰ ἴδια τὴν κεντρικὴ του ἄποψη.

«Τὸ ἀπλοῖκὸ ἱστορικὸ ἀνασκόπισμα—γράφει—βλέπει μόνο τοὺς ἥρωες· γιὰ τὴ μάζα πού στέκεται πίσω ἀπ' αὐτοὺς δὲ σκοτίζεται. Ἔτσι στὸν Ὀμηρὸ σφάζονται οἱ Ἕλληνες, ἐπειδὴ ὁ Ἀχιλλέας εἶναι μακριὰ ἀπὸ τὴ μάχη. Ὅταν ὅμως αὐτὸς ἔπειτα ξαναπαίρνει μέρος, διώχνει τοὺς Τρῶες σὰν πρόβατα ἀπὸ μὲρὸς του, καὶ ἡ ἄλωση τῆς Τροίας σφραγίζεται μὲ τὸ θάνατο τοῦ Ἐχτορα, «οἷος γὰρ ἐρύετο Ἴλιον Ἐκτωρ».

«Τὰ μεσαιωνικὰ χρονικὰ διηγοῦνται σχεδὸν μόνο τὰ ἔργα τῶν βασιλιάδων. Ἀκόμα καὶ σήμερα οἱ πολλοὶ δὲ σκέφτονται διαφορετικὰ. Ὑμνοῦν τὸν Κολόμβο γιὰ τὸν εὐρετὴ τῆς Ἀμερικῆς, τὸν Μόλτκε τὸν θεωροῦν τὸ νικητὴ τοῦ Σεδάν, τὸ Βίσμαρκ τὸν ἰδρυτὴ τῆς νέας Γερμανίας.

«Κι αὐτὸ, ἀλήθεια, μᾶς μαθαίνει τὸ ἐξωτερικὸ ἀντίκρουσμα τῆς πραγματικότητας. Ὑπάρχουν μόνο ἄνθρωποι. Οἱ ἰδέες «λαὸς» καὶ «ἀνθρωπότητα» εἶναι ἀπλὴ ἀφαίρεση. Ἀπαράλλαχτα ὅπως ὁ Ἀντιστένης ἐνάντια στὴ θεωρία τῶν ἰδεῶν τοῦ Πλάτωνα παρατηροῦσε: «Ἴππον μὲν ὄρω, ἰπότητα δ' οὐχ' ὄρω» (βλέπω ἄλογο, μὰ τὸν τύπο ἄλογο, τὴν ἰδέα τοῦ ἀλόγου δὲν τὴ βλέπω.)

«Ἄς ἀντιστρέψουμε ὅμως τὴν πρόταση, ἀπόπου ξεκινήσαμε: Ὁ Κολόμβος ἀνακάλυψε τὴν Ἀμερικὴ, μάλιστα. Θὰ ἦταν ὅμως ἀκόμα ἄγνωστη ἡ Ἀμερικὴ, ἂν ὁ Κολόμβος δὲν εἶχε ποτὲ ζήσει καὶ ἂν δὲν τοῦ ἔδινε ἡ Ἰσαβέλλα καὶ οἱ ἔμποροι τῆς Σεβίλλας τὰ μέσα γιὰ νὰ κάνει τὸ ταξίδι του;

Σ' ἓνα τέτιο ρότημα εἶναι σχεδὸν πάντοτε ἀδύνατο νὰ δοθεῖ μιὰ σίγουρη ἀπάντηση, ἐπειδὴ ὅ,τι μιὰ φορὰ κατορθώθηκε, ὅσο ἐξακολουθεῖ νὰ μένει, κανονικὰ δὲ μπορεῖ νὰ ξαναγίνει ἀκόμα μιὰ φορὰ. Ἐξαιρετικὰ ὅμως ἔδῶ εἶναι μπορετὴ ἡ ἀπάντηση. Ἡ Ἀμερικὴ ἀνακαλύφθηκε ἀκόμα μιὰ φορὰ τὸ 1500 ἀπὸ τὸν Cabral, ἀπὸ ἀπλὴ σύμπτωση, χωρὶς τέτια πρόθεση ἀπὸ μέρος τοῦ ἐρευνητή. Ἡ ἀνακάλυψη λοιπὸν θὰ γινόταν τὸ ἴδιο καὶ ἂν ὁ Κολόμβος δὲν εἶχε πάει πρὶν στὶς Δυτικὲς Ἰνδίες. Ἡ σημασία τῆς πράξης τοῦ Κολόμβου περιορίζεται στὸ ὅτι ἡ ὑπαρξὴ τῆς Ἀμερικῆς ἔγινε γνωστὴ στήν Εὐρώπη 8 χρόνια πρωτίτερα. Ἡ ἱστορία σ' αὐτὴ τὴν περίσταση εἶχε δίκιο καὶ δὲν εἶναι καμιά ἀχάριστία, πού ἡ καινούργια γῆ δὲν πήρε τὸ ὄνομα τοῦ Γενοβέζου.

«Ἄς ρωτήσουμε ὅμως ἀκόμα: Θὰ ἦταν ἄγνωστο τὸ θεώρημα τοῦ Πυθαγόρα, ἂν αὐτὸς δὲν εἶχε γεννηθεῖ καὶ ἂν δὲν εἶχε ὑπάρξει ἡ Πυθαγόρεια σχολή; Χωρὶς τὸν Νεύτωνα θὰ ἄγνοοῦσαμε τὸ νόμο τῆς βαρύτητας; Ἡ θὰ ταξιδεύαμε ἀκόμα

μέ ταχυδρομικά ἀμάξια, ἂν ὁ Στέφενσον δὲν ἔβρισκε τὴν ἀτμομηχανή; Νομίζω, πὼς περιττεύει κάθε ἀπάντηση. Ἄμα ὑπάρχουν οἱ ὅροι γιὰ μιὰν ἐπιστημονικὴ ἀνακάλυψη ἢ μιὰ τεχνικὴ ἐφεύρεση, αὐτὴ πάντα πρέπει νὰ γίνει, ἀδιάφορο ἀπὸ τὸν Ἄλφα ἢ τὸν Βῆτα. Κάθε μάλωμα γιὰ προτεραιότητα εἶναι μικρὸ καὶ ἀνάξιο.

«Κάπως ἀλλιότικα φαίνονται τὰ πράματα στὴν περιοχὴ τῆς καλλιτεχνικῆς δράσης. Ἐδῶ δὲν ἔχει σημασίᾳ τὸ ἂν ἔγινε ἓνα ἔργο, παρὰ τὸ πὼς ἔγινε. Τὸν Φάουστ, λένε, ἔτσι ὅπως εἶναι, μόνο ὁ Goethe μοροῦσε νὰ τὸν γράφει, μόνο ὁ Ραφαήλ τὴ Σεξτίνεια Παναγία νὰ ζωγραφίσει, μόνο ὁ Βάγγερ νὰ συνθέσει τὸ δαχτυλίδι τῶν Νιμπελοῦνγκεν.

Ἄμα ὅμως ἐξετάσουμε ὄχι πιά τὸ κάθε καλλιτέχνημα στὴν ἰδιοτυπία του, παρὰ τὴ βαθμίδα τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας πὺ ἐκφράζει τὸ καλλιτέχνημα αὐτὸ, ἀλλάζει τότε ἢ εἰκόνα. Γιατὶ καὶ ἂν ἀκόμα ὁ Ραφαήλ δὲν εἶχε ζήσει, πάλι ἢ ἐξέλιξη τῆς Ἰταλικῆς ζωγραφικῆς δὲ θὰ ἦταν στὴν οὐσία τῆς διάφορη. Τὸ ἴδιο καὶ χωρὶς τὸ Goethe, πάλι θὰ εἶχαμε τὴν κλασσικὴ μας λογοτεχνία.

Φυσικὰ ὅμως καὶ ὁ Γκαῖτε καὶ ὁ Ραφαήλ δὲν εἶναι κατανοητοὶ παρὰ μόνο σὰν δημιουργήματα τῆς ἐποχῆς, ὅπου ἔζησαν. Ἄν εἶχαν ἔρθει στὸν κόσμον λίγα χρόνια νωρίτερα, καὶ τότε βέβαια, κάτω ἀπὸ εὐνοϊκὲς συνθῆκες, θὰ ἔκαναν κάτι μεγάλο· τὰ ἔργα τους ὅμως θὰ εἶχαν ὀλοσδιόλου ἀλλιότικη μορφή.

Τὸ ἴδιο καὶ μέ τὴν πολιτικὴ ἐξέλιξη. Δὲν ὑπῆρξαν ποτὲ ἄνθρωποι, πὺ συσώρεψαν στὰ χέρια τους μεγαλύτερη δύναμη ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους αὐτοκράτορες. Καὶ ἐπειδὴ οἱ περισσότεροὶ τους δὲν πήραν τὸ θρόνον μέ κληρονομικὸ δικαίωμα, παρὰ μέ τὴ δική τους δύναμη, βρίσκουμε ἀνάμεσα τους περισσότερες σημαντικὲς προσωπικότητες, παρὰ στὶς κληρονομικὲς μοναρχίες. Καὶ ὅμως πόσο λίγο μπόρεσαν αὐτοὶ νὰ ἐπιδράσουν στὴν πορεία τῆς ἱστορίας! Δὲν κατόρθωσαν νὰ συγκρατήσουν τὸ κατέβασμα τοῦ πολιτισμοῦ, πὺ προχωροῦσε ὀλοένα, καὶ μαζί του καὶ τοῦ κράτους ἢ νὰ ἐμποδίσουν νέα πνευματικὰ ρεύματα, τὸ Χριστιανισμὸ ἔξαφνα. Θὰ μοροῦσε κανεὶς νὰ γράφει τὴν ἱστορία τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων, χωρὶς νὰ νοιαστεῖ διόλου γιὰ τὴν προσωπικότητα τῶν δυνατῶν, καὶ ἀπὸ ἓνα τέτιο ἀπεικόνισμα τίποτα δὲ θὰ ἔλειπε.

Σχετικὰ μ' αὐτὸ εἶναι πολὺ διδαχτικὴ μιὰ ματιὰ στὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτεύματος, πὺ μοροεὶ κανεὶς ὀργανικὰ νὰ τὴν παρακολουθήσει, ὅπως καὶ τὴν ἐξέλιξη στὴν πνευματικὴ περιοχὴ. Τὸν 9ο αἰῶνα ἦταν ἀκόμα παντοῦ κληρονομικὴ μοναρχία, πὺ εἶχε τὰ δικαιώματα τῆς ἀπὸ τὸ Δία. Δὲ χωρεὶ καμιὰ συζήτηση, πὺ μέσα στοὺς βασιλιάδες, πὺ κυριαρχοῦσαν στὶς τόσες μικρὲς Ἑλληνικὲς πολιτείες, θὰ ἦσαν καὶ πολλοὶ καλὰ προικισμένοι, καὶ ἐνεργητικοὶ ἄνθρωποι. Καὶ ὅμως ἢ μοναρχία αὐτὴ τοὺς ἐρχόμενους αἰῶνες γκρεμίζεται σ' ὄλο τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον. Ἐξαίρεση κάνουν μερικὲς πολιτείες, πὺ ἐμειναν ὅμως πίσω στὸν πολιτισμὸ. Κι αὐτὸ ἴσα ἴσα μᾶς δείχνει, πὺ ἢ ἐξέλιξη αὐτὴ δὲν ἦταν διόλου στὸ χέρι τῶν προσωπικοτήτων, πὺ δρούσαν τὸν καιρὸ ἔκείνο στὶς πολιτείες. Ἄπεναντίας ἦταν ἀναγκαῖο ἀποτέλεσμα τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν.

Δὲν ἔχουν διαφορετικὰ τὰ πράματα καὶ στὰ πνευματικὰ ζητήματα. Σὲ κάθε λαὸ ὑπάρχει πάντα ἓνας ἀριθμὸς ἄτομα, πὺ ἀπὸ σωματικὴ ἀποψη εἶναι πάνω ἀπὸ τὸ μέσο ὄρο, εἴτε σχετικὰ μέ τὴν ὀμορφιά, εἴτε σχετικὰ μέ τὴν ὀραία κορμοστασιά, εἴτε σχετικὰ μέ τὴ φυσικὴ δύναμη. Τὸ ἴδιο καὶ στὸ πνευματικὸ ἐπίπεδο. Τὸ πνευματικὸ προίκισμα ἔξαριέται ἀπὸ τὴν κατασκευὴ τοῦ ἔγκεφαλου. Ἐνῶ

ὅμως ἢ σωματικὴ δύναμη μοροεὶ εὐκόλα νὰ φανερωθεῖ, ἢ πνευματικὴ ἰδιοφυΐα, γιὰ νὰ μοροεὶ νὰ ἀναπτυχθεῖ, χρειάζεται προσεχτικὴ διάπλαση καὶ αὐτὴ πρέπει νὰ γίνει στὰ χρόνια τῆς νιότης, ἀργότερα δὲ γίνεται.

Γιατὶ ἢ Γερμανία τὸν καιρὸ τοῦ Ἀρμίνιου καὶ πολλὰ χρόνια ἔπειτα δὲν ἔβγαλε κανένα φιλόσοφο ἢ μαθηματικὸ καὶ πὺς ξεπρόβαλε ἔπειτα ὁ «λαὸς τῶν στοχαζόμενων» (Das Volk der Denker); Ἡ ἐπίδοση, ἢ ἰδιοφυΐα, δὲν ἔλειψε βέβαια ἀπὸ τοὺς προγόνους μας, ἐκείνο ὅμως πὺ τοὺς ἔλειψε ἦταν ἢ παρόρμηση καὶ ἢ εὐκαιρία, καθὼς καὶ ἢ θέληση γιὰ διαμόρφωση. Ὅ,τι συμβαίνει μέ τοὺς λαοὺς ὀλόκληρους, τὸ ἴδιο γίνεται καὶ στὰ ἰδιαίτερα στρώματα τῶν λαῶν. Πολὺ σπάνια σχετικὰ οἱ πρωτοεργοὶ σπουδαίων πνευματικῶν ἔργων εἶναι τέκνα ἔργατῶν, ἂν καὶ αὐτοὶ ἀποτελοῦν τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ. Καὶ ὅμως εἶναι φανερό, πὺς τὰ κάτω στρώματα ἓνος λαοῦ δὲ μοροῦν νὰ εἶναι λιγότερο προικισμένα ἀπὸ τὰ ἀνώτερα. Λεῖπει ὅμως ἀπὸ τίς οἰκογένειες τῶν ἔργατῶν κατὰ κανόνα ἢ πνευματικὴ παρόρμηση, πὺ εἶναι ἢ ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὴν ἐπιθυμία πρὸς ἀνώτερη μόρφωση, λείπουν ἀκόμα καὶ τὰ μέσα γιὰ τὴ μόρφωση. Μόνο κάτω ἀπὸ ἐξαιρετικὰ εὐνοϊκὲς περιστάσεις μοροῦν τὰ δεσμὰ αὐτὰ νὰ σπάσουν. Καὶ ὅταν τύχει μιὰ φορὰ ἢ τέτια περίσταση, λένε: «Ἡ μεγαλοφυΐα ἀνοίγει πάντοτε δρόμους». Ὅμως κι ἐδῶ συμβαίνει ὅ,τι μέ τοὺς ἀναθηματικὸς πίνακες, πὺ σώθηκαν ἀπὸ τὴν καταγίδα στὸ ναὸ τῆς Σαμοθράκης. «Πόσο ἀλλιότικα θὰ ἦταν ἐδῶ ἢ ὄψη, εἶπε ὁ Διογένης—ἂν καὶ οἱ ἄλλοι πίνακες, πὺ δὲ σώθηκαν, ἦσαν κρεμασμένοι στὸ ναὸ!»

Τὰ πράματα βρίσκονται λοιπὸν στὸ ἀντίθετο ἀπ' ὅ,τι φαίνονται μέ μιὰ ἐπιπόλαιη παρατήρηση. Ὅχι ἢ ξαφνικὴ εἴσοδος «μεγάλων ἀντρῶν» εἶναι ἐκείνο πὺ προσδιορίζει τὴν πορεία τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης, παρὰ «μεγάλοι ἄντρες», δηλαδὴ τέτιοι πὺ τὸ πνευματικὸ τους προίκισμα εἶναι πάνω ἀπὸ τὸ μέσο ὄρο, ὑπῆρξαν παντοῦ καὶ σὲ ὄλους τοὺς καιροὺς, καὶ μόνο οἱ κοινωνικὲς συνθῆκες δίνουν τὴν κατεύθυνση στὴν ἐπίδραση τους καὶ κάνουν μοροετὴ τὴ δράση τους, καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς. Ἡ πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ ἀνάπτυξη λοιπὸν γίνεται μέ τέτιο τρόπο, ὅστε τέτιοι σπουδαῖοι ἄνθρωποι στέκονται στὴν ὑπηρεσία τῶν ρευμάτων τῆς ἐποχῆς καὶ δίνουν συγκεκριμένη μορφή στὰ ἰδανικά, πὺ κινοῦν τίς μάξες. Ἄν εἶχε ἀλλιῶς τὸ ζήτημα, ἂν δηλαδὴ οἱ «μεγάλοι ἄντρες» εἶναι ἢ δύναμη πὺ σπρώχνει στὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξη, θὰ κάναμε καλύτερα νὰ τραβήξουμε τὰ χέρια μας ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς ἀρχαιότητος. Γιατὶ ἀπ' ὄλους τοὺς σπουδαίους ἄντρες, πὺ μῆχαν στὴν πολιτικὴ σκηνή, μ' ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, ἔφευγε μόνο τίς πράξεις τους, τίς περισσότερες φορὲς μάλιστα ἀτελέστατα. Ἄπὸ τὴν ἀτομικότητα τους ὅμως δὲν ἔφευγε σχεδὸν τίποτα. Ἐχουμε κάποτε μερικὰ ἀνέκδοτα ὑποπτης προέλευσης, μὰ σχεδὸν ποτὲ γραμμὲς ἀπὸ τὰ ἴδια τους τὰ χέρια. Ὁ πρῶτος καὶ ἴσως ὁ μόνος πὺ γιὰ τὸ χαρακτήρα του μοροῦμε νὰ ἔχουμε μιὰ ἀρχετὰ καλὴ εἰκόνα εἶναι ὁ Κικέρωνας, καὶ ἀκόμα ὁ Ἰουλιανὸς, πὺ στέκεται στὸ κατώφλι μιᾶς νέας ἐποχῆς. Τὸ ἴδιο πολὺ λίγο ἔφευγε γιὰ τὴ γένεση ἐπιστημόνων, ποιητῶν καὶ καλλιτεχνῶν. Τὸ πολὺ πολὺ ἔφευγε ποιους δασκάλους εἶχαν. Θὰ εἶχαμε στὴν περίπτωσή αὐτὴ νὰ κάνουμε μέ ὀλότελα ἄγνωστους μεγάλους καὶ γι' αὐτὸ ποτὲ δὲ θὰ φτάναμε σὲ μιὰν ἀληθινὴν κατανόηση.

(Ἀκολουθεῖ συνέχεια)

ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ

Κ. Δ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ

Η κ. Έλλη Λαμπρίδη στην όμορφογραμμένη περιγραφή της εφηβικής ηλικίας, που δημοσιεύτηκε στα δυο τελευταία φυλλάδια της «Αναγέννησης»¹ κηρύχνει φανερά τον πόλεμο της ψυχανάλυσης, ή, καλύτερα, ενάντια στις εφαρμογές της ψυχανάλυσης στην παιδαγωγική. Ήμουν βέβαιος, πως η ψυχανάλυση και στον τόπο μας θα γεννοῦσε αντιπάθεια και ἔχθρα. Τάραξε τόσο πολύ τον αυτοθαυμασμό και την ἡσυχία τῶν ἐπίσημων ψυχολόγων και παιδαγωγῶν. Ἡ ἐπίθεση ὅμως της κ. Λαμπρίδη, τὸ ὁμολογῶ, εἶναι ἄστοχη. Γιατί οὔτε χτυπάει τὴν ψυχανάλυση στὰ ἀδύνατα σημεῖα της οὔτε τὰ ἐπιχειρήματα, πὺ παραθέτει με τὴν χάρη και φαινομενικὴ πειστικότητα, εἶναι ἀνάλογα με τὴ βαθειά της μόρφωση.

Μολονότι στὴν Εἰσαγωγή μου στὴν ψυχανάλυση, πὺ δημοσιεύεται ἀπὸ καιρὸ στὴν «Αναγέννηση», κάνω και θὰ κάνω κάθε φορὰ λόγο γιὰ τὴν κριτικὴ τῶν ἀντιπαλῶν της, ὅμως νομίζω, πὺ ἔχω χρέος νὰ μὴν ἀφήσω ἀναπάντητα και ἀναίρετα τὰ ἐπιχειρήματα της κ. Λ. Ἐτσι, πιστέβω, θὰ μπορέσουν και οἱ ἀναγνώστες της «Αναγέννησης» νὰ κρίνουν καλύτερα.

***

Καθὰυτὸ τὰ ἐπιχειρήματα, πὺ φέρνει, δὲν εἶναι θεωρητικά. Εἶναι πολὺ περισσότερο σχετικὰ με τὴν εφαρμογὴ της ψυχανάλυσης προπάντων στὸ παιδί. Θὰ τὰ ἐξετάσω με τὴ σειρά.

Ἡ βάση της ἐπιχειρηματολογίας της κ. Λ. εἶναι ἕνας συλλογισμὸς και τὸ συμπέρασμα πὺ βγάζει ἀπὸ τὸ συλλογισμὸ αὐτόν. Ὁ αὐτίχημα ὅμως εἶναι, πὺ οὔτε ὁ συλλογισμὸς αὐτὸς εἶναι πραγματικός, οὔτε τὸ συμπέρασμα, πὺ βγάζει, εἶναι σωστό.

«Οἱ ψυχαναλυτικοί, γράφει, συλλογίζονται ἔτσι». Ἐ λοιπόν, οἱ ψυχαναλυτὲς ΠΟΤΕ, ΟΥΤΕ ΜΙΑ ΦΟΡΑ δὲ συλλογίστηκαν ἔτσι. Εἶναι ἀδύνατο νὰ ὑποστηρίζουν ἄλλα, ἀπὸσα τοῖς λέει ἡ ψυχανάλυση. Δὲν ὑπάρχει, ἀλήθεια, εὐκολότερη νίκη ἀπὸ τὸ νὰ χτυπᾶς μιὰ σκέψη τάχα τοῦ ἄλλου, παραμορφωμένη ὅμως ἀπὸ σένα τὸν ἴδιο, γιὰ νὰ διευκολύνεις τὰ ἐπιχειρήματα σου. Νὰ θέλεις τὸ θῦμα σου νὰ εἰπεῖ ἐκεῖνο, πὺ θὰ ἐπιθυμοῦσες ἐσὺ νὰ εἰπεῖ, γιὰ ν' ἀποδείξεις ἔτσι τὴν ἐνοχί του, δὲ νομίζω, πὺ εἶναι ὁ κατάλληλος τρόπος γιὰ ἐπιστημονικὴ συζήτηση. Ζαίρω και ἐχτιμῶ τὴν εὐθυκρισία της κ. Λ. Γι' αὐτὸ φοβάμαι, πὺ τὸν ψευτοσυλλογισμὸ αὐτόν θὰ τὸν πῆρε καλόπιστα ἀπὸ τοὺς ἐπικριτὲς της ψυχανάλυσης. Γιατί ὅμως νὰ λησμονήσει, πὺ οἱ ἐπικριτὲς και μάλιστα στὴν ἀρχή, ἦσαν θολωμένοι και πολλές φορές κακοχαραχτήρισαν ἄδικα τὴν ψυχανάλυση;

Εἶπα, πὺ οἱ ψυχαναλυτὲς ἦταν ἀδύνατο νὰ κάνουν τὸ συλλογισμὸ αὐτό. Και νὰ γιατί.

Παρατήρηση πρώτη. Ποτέ, πούθενά δὲν «ἀνόμασαν» οἱ ψυχαναλυτὲς τὸν ἔρωτα, τὴν θρησκεία, τὴν Τέχνη, τὸν ἐνθουσιασμό και τὴν πίστη σὲ εὐγενικά ἰδανικά κτλ. «ἀνώμαλα» ψυχικά φαινόμενα, ὅπως φαντάζεται ἡ κ. Λ. Ἀνάθετα, ὅλα αὐτὰ τὰ ψυχικά φαινόμενα, τὰ δέχονται και τὰ παραδέχονται γιὰ ὀμαλά, σκόπιμα, κανονικά και ἀνώτερα. Οἱ ψυχαναλυτὲς ὅμως ὑποστηρίζουν—και κανένας καλόπιστος δὲ μπορεῖ νὰ τὸ ἀμφισβητήσει—πὺ ὅλα αὐτὰ

1. «Αναγέννηση» Τόμος Α'. σελ. 468—473 και 505—514.

2. Θὰ παρακαλέσω πολὺ τὸν ἀναγνώστη, πὺ θὰ διαβάσει τούτο τὸ κριτικὸ μου σημείωμα, νὰ ἔχει δίπλα του ἀνοικτὴ τὴ σελίδα 513 της «Αναγέννησης» και νὰ προσέξει ιδιαίτερα ἀπὸ τὴν σειρά 5 και κάτω.

τὰ ψυχικά φαινόμενα, καθὼς και ἄλλα, σκοντάβουν, στὴν ἐξέλιξη τους ἐπάνω, σὲ μικρὰ ἢ σὲ μεγάλα ἐμπόδια—και θὰ ἴδουμε γιὰ ποιὸ λόγο—και γι' αὐτὸ παρουσιάζουν συχνότερα, ἀπὸτι νομίζουμε, μικρὲς ἢ μεγάλες ἀνωμαλίες και τότε και μόνον τότε στραβώνουν και αὐτὰ και γίνονται ἀνώμαλα. Ἐτσι λοιπόν ὁ ἔρωτας εἶναι ὀμαλό ψυχικὸ φαινόμενο και σκόπιμο. Ὁ αὐτοερωτισμὸς ὅμως, ὁ σαδισμὸς, ὁ μασοχισμὸς κ.τ.λ. εἶναι στρεβλώματα, διαστροφές της γενετήσιας ὀρμῆς και γι' αὐτὸ ὁ ἔρωτας, ὅσων ἀνθρώπων πάσχουν ἀπὸ τὴς διαστροφές, τὴς ἀνωμαλίες αὐτῆς, ἔγινε ἀνώμαλος. Τὸ ἴδιο ἡ θρησκεία εἶναι ἀπὸ τὰ ἀνώτερα ψυχικά φαινόμενα. Ἡ θρησκοληψία ὅμως, ὁ θρησκευτικὸς ὀραματισμὸς, ὁ ἀσκητισμὸς με τὰ μαστιγώματα κ.τ.λ. βέβαια εἶναι «ἀνώμαλα».

Τὸ ξεκαθάρισμα, πὺ ἔκανα με τὴν πρώτη παρατήρηση μου, ἦταν ἀπαραίτητο. Γιατί τὸ συμπέρασμα, πὺ λέει ἡ κ. Λ. πὺ βγάζουν οἱ ψυχαναλυτὲς, εἶναι πολὺ διαφορετικὸ, ἀπὸ ἐκεῖνο πὺ πραγματικά βγάζουν. Οἱ ψυχαναλυτὲς δὲ λένε πὺ «πρέπει νὰ ἀνακουφίσουμε τὸ παιδί ἀπὸ τὴς ὑπερβολικά ἐντονες χαρὲς ἢ στενοχώριες», πὺ τοῦ φέρνουν τὰ ἀνώτερα αὐτὰ ψυχικά φαινόμενα, οὔτε πὺς πρέπει νὰ τὰ καταλύσουμε με τὴν ψυχανάλυση τὰ ἀνώτερα αὐτὰ ψυχικά φαινόμενα, και νὰ δώσουμε στὸ παιδί «τὴν κατεύθυνση πρὸς τὰ πῶς». Τέτια σκέψη ποτέ τους δὲν ἔκαναν οἱ ψυχαναλυτὲς. Μόνον οἱ ἐπικριτὲς τους τὸ φαντάστηκαν. Ἐκεῖνο ὅμως πὺ πραγματικά ὑποστηρίζουν οἱ ψυχαναλυτὲς εἶναι, πὺς πρέπει νὰ καταλύσουμε τὴν ἀνώμαλη ἐξέλιξη αὐτῶν τῶν φαινομένων, πὺς ἔχουμε χρέος νὰ ἐλευθερώσουμε τὸν ἀνθρώπο ἀπὸ τὴς ἀνωμαλίες αὐτῆς, γιὰ νὰ τοῦ χαρίσουμε ἔτσι τὴν ἀληθινὴ, τὴ δημιουργικὴ χαρὴ της ζωῆς. Και ἀκόμη λένε, πὺς προπάντων πρέπει νὰ προλάβουμε τὸ παιδί νὰ μὴν πάθει τέτια στρεβλώματα, νὰ χτυπήσουμε δηλαδή τὸ κακό, ἅμα πρωτοφανερόνεται, γιατί τότε θὰ εἶναι και ἡ ἐπέμβαση μας πὺς καρποφόρα.

Παρατήρηση δεύτερη. Ἡ κ. Λ. βάζει στὸ στόμα τῶν ψυχαναλυτῶν τὴ στιγμή, πὺ κάνουν τάχα τὸ συλλογισμὸ τους, τὴν ἀκόλουθη φράση: «Ἐπειδὴ ὅλα τὰ ψυχικά φαινόμενα τοῦ ἀνθρώπου και μάλιστα ὅλα τὰ ἀνώμαλα φαινόμενα προέρχονται ἀπὸ αἰσθήματα και ἐντυπώσεις της γενετησιακῆς ζώνης...» Ὁμολογῶ, πὺς ἡ φράση αὐτὴ της κ. Λ., και ὅχι τῶν ψυχαναλυτῶν και κλείνει μέσα της και δίνει ἀφορμὴ νὰ γεννηθοῦν κάμποσα παρανοήματα. Εἶναι λοιπόν, ἀνάγκη νὰ γίνεῖ πολλαπλὸ ξεκαθάρισμα.

α'. Ἡ διατύπωση, ἔπος εἶναι καιωμένη, δυσκολέβει τὸν ἀναγνώστη νὰ συλλάβει καθάρᾳ τὸ νόημα. Γιατί τί πάει νὰ εἰπεῖ «αἰσθήματα και ἐντυπώσεις της γενετησιακῆς ζώνης»; Τί νὰ καταλάβει ὁ πρωτόπειρος; Ἐπειτα τὰ «αἰσθήματα» αὐτὰ και οἱ «ἐντυπώσεις» αὐτῆς δὲν εἶναι ψυχικά φαινόμενα; Και ἀφοῦ εἶναι, τότε πὺς «προέχονται ὅλα τὰ ψυχικά φαινόμενα», ἀφοῦ μέσα στὰ «ὅλα» περιλαμβάνονται και αὐτὰ;

β'. Ἐπειτα ποιὸς ψυχαναλυτὴς εἶπε ποτέ του, πὺς τὰ ὀπτικά αἰσθήματα, οἱ ἦχοι, οἱ μυρωδιές, ὁ πονόδοντος, ὁ πονοστόμαχος κ.τ.λ. προέχονται ἀπὸ τὸ σεξουαλικὸ ἐνστιχτο; Ἡ μήπως αὐτὰ δὲν εἶναι ψυχικά φαινόμενα; Ἡ ποιὸς ψυχαναλυτὴς ἔγραψε ποτέ του ἢ ὑποστήριξε, πὺς ἡ ἀντίληψη, ἡ ἀνάτλαση τῶν παραστάσεων, ἡ μνήμη, ἡ λησμοσύνη, ἡ προσοχή, ἡ κρίση, ὁ συλλογισμὸς κ.τ.λ. «προέχονται» ἀπὸ τὴ γενετήσια ὀρμή; Ἡ μήπως και αὐτὰ δὲν εἶναι ψυχικά φαινόμενα και δὲν περιλαμβάνονται μέσα στὸ «ὅλα»;

Ἐκεῖνο ὅμως, πὺ ὑποστηρίζουν οἱ ψυχαναλυτὲς—και φέρνουν χίλιες δυὸ ἀποδείξεις, ἔτσι πὺ κανένας ἐπικριτὴς τους δὲν κατόρθωσε νὰ κλονίσει τὴ γνώμη τους—εἶναι τούτο: πὺς δηλαδή ὅλα τὰ ψυχικά φαινόμενα ἐπηρεάζονται στὴ λειτουργία τους ἀπὸ παραμερισμένες και λεισμένες στὸ ὑποσυνείδητο αἰτίες. Μ' ἄλλα λόγια, πὺς τὸ κάθε ψυχικὸ φαινόμενο μπορεῖ νὰ λειτουργήσει με τούτον ἢ ἐκεῖνον τὸν τρόπο και νὰ πάρει αὐτὴ τὴ μορφή πὺ παίρνει, ἀκόμη και ἀνώμαλη, χάρη στὴν ἐπενέργεια και κάποιας ὑποσυνείδητης ψυχικῆς αἰτίας. Και ἀκόμη ἀπλούστερα. Οἱ ψυχαναλυτὲς παραδέχονται, πὺς τὸ π α ρ α μ ε ρ ο σ ι μ α (Verdrängung) στὸ ὑποσυνείδητο εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους παράγοντες γιὰ τὴ λειτουργία τῶν ψυχικῶν φαινομένων, και πὺς ὅλα τὰ ψυχικά φαινόμενα εἶναι σφιχτοδεμένα με τὸ ὑποσυνείδητο. Ἐτσι—γιὰ νὰ φέρω μερικά παραδείγματα—ἀπὸ τὴν ψυχικὴ ζωὴ τοῦ παιδιοῦ—μπορεῖ ἕνας μαθητὴς, πλούσια προικισμένος ἀπὸ τὴ φύση, νὰ εἶναι ἀπρόσεχτος στὸ μάθημα ἑνὸς καθηγητῆ ἢ νὰ μὴν παίρνει καν τὰ μαθήματα και οἱ δασκάλοι του νὰ τὸν νομίζουν

1. Κοίταξε και τὰ παραδείγματα γιὰ τὰ «Παραστρατήματα» στὴν «Αναγέννηση» Τόμος Α' φυλλάδιο 3.

πνευματικά καθυστερημένο, όχι, βέβαια, επειδή είναι ήλιθιος, παρά από κάποια άλλη αιτία κρυμμένη στο υποσυνείδητο. "Η πολλές φορές βλέπουμε στα παιδιά, προπάντων στην εφηβική ηλικία, ξαφνικές φιλίες, ξαφνικές έχθρες, ξαφνικούς ένθουσιασμούς, άνεξήγητα φερόσιμα και η αιτία τους μπορεί να βρίσκεται στο υποσυνείδητο. "Η πολλά παιδιά παρουσιάζουν φαινόμενα άβουλίας, ψευτομανίας, κ.τ.λ. όχι επειδή είναι φυσιολογικά ή ήθικα καθυστερημένα, παρά από κάποια άλλη ψυχική αιτία, παραμερισμένη στο υποσυνείδητο. Με δυο λόγια: Βλέπουμε πολλές φορές και στους μεγάλους και στα παιδιά όλα τους τα ψυχικά φαινόμενα— από τα κατώτερα ως τα ανώτερα—νά επηρεάζονται στη λειτουργία τους (και όχι να γεννιούνται αυτά τα ίδια) και να παίρνουν άκομη και ανώμαλη μορφή, και η αιτία της τέτοιας λειτουργίας τους να είναι το παραμέρισμα.

γ'. Μά τι παραμερίζεται από τη συνείδηση και πιέζεται στο υποσυνείδητο, και ποιοι είναι οι παράγοντες, που φέρνουν το παραμέρισμα (Verdrängung);

"Η κ. Λαμπρίδη μās παρουσιάζει τους ψυχαναλυτές να παραδέχονται, πώς παραμερίζονται οι γενετησιακές αισθησιακές έντυπώσεις». Και η αντίληψη αυτή της κ. Λ., τόσο δυσκολονόητα διατυπωμένη, χρειάζεται κάποιο ξεκαθάρισμα. Πρώτα δέν παραμερίζονται όλες οι γενετησιακές—ας πούμε καλύτερα—οι σεξουαλικές έντυπώσεις. Και έπειτα δέν παραμερίζονται μόνο σεξουαλικές έντυπώσεις, παρά και άλλου είδους έντυπώσεις και συναισθήματα. Οι ψυχαναλυτές λοιπόν παραδέχονται, πώς κάθε τι, κάθε συναισθηματική παράσταση, (έπιθυμία) που έρχεται σε σύγκρουση με τη συνείδηση μας, είτε επειδή είναι η μās φαίνεται ανήθικη άπρεπη, είτε επειδή είναι άπραγματοποιήσιμη, είτε επειδή μās θυμίζει κάτι τρομαχτικό, κάτι πολύ πονερό, πώς όλα αυτά μπορεί να παραμεριστούν στο υποσυνείδητο, απόπου δέν μπορούν ν' ανέβουν φανερά επάνω στη συνείδηση, επειδή τους προβάλλει ανάλογη αντίσταση το έγώ μας και προπάντων το ήθικό έγώ μας.

"Όστε είναι πλούσιο και πολύπλευρο το ψυχικό υλικό, που παραμερίζεται στο υποσυνείδητο και ο σπουδαιότερος παράγοντας του παραμερίσματος είναι η ήθικη και κοινωνική συνείδηση μας. Βέβαια, είναι πολύ φυσικό να παραμερίζεται ποικιλότητα και το σεξουαλικό ένστιχτο, η γενετησια όρμη. Και είναι άκομη φυσικότερο, η ήθικη και κοινωνική αντίληψη για το σεξουαλικό ένστιχτο—παραφορτωμένη με τόσους απαγορευτικούς κανόνες και προλήψεις—να γίνεται το σπουδαιότερο απ' όλα ελατήριο για το παραμέρισμα.

δ'. "Ίσως η κ. Λαμπρίδη να μου αντίταξει το τρομερό έπιχείρημα: τον «πανσεξουαλισμό» του ίδρυτή της ψυχανάλυσης, του Freud. Γι' αυτό προτιμώ να ξεκαθαρίσω από τώρα και αυτό το ζήτημα, για να μπούν τα πράγματα στη θέση τους.

Πρώτα πρώτα είχε την υποχρέωση η κ. Λ. να μη λησμονήσει, πώς μέσα στην ψυχανάλυση υπάρχουν σήμερα κάμποσες ξεχωριστές σχολές. Αναφέρνω τη σχολή της Ζυρίχης με τον C. G. Jung, και την ψυχαναλυτική σχολή του Adler. Και οι δυο τους με τους πολυάριθμους όπαδούς τους, όπως βέβαια θα το ξαίρει η κ. Λ., δέν δέχονται πέρα πέρα τις θεωρίες του Freud, και πολύ λιγότερο τον τάχα πανσεξουαλισμό του δασκάλου τους. "Όστε είχε επισημονικό χρώος η κ. Λ. αφού δημοσιέβει την όαλία της, να ήταν πω προσεχτική και να μη γράφει «οι ψυχαναλυτικοί συλλογίζονται έτσι», παρά να ξεχωρίσει τα ζητήματα και να γράφει «ό Freud και οι όπαδοί του κ.τ.λ.»

"Έπειτα είχε η κ. Λαμπρίδη τη δεύτερη—πολύ σπουδαιότερη—υποχρέωση να μην παρουσθεθεί από τον όρο «πανσεξουαλισμός» και να φανταστεί από απλή άνάλυση του όρου αυτού, πώς ό Freud και οι όπαδοί του λένε τάχα, πώς «όλα τα ψυχικά φαινόμενα... προέρχονται από αισθήματα και έντυπώσεις της γενετησιας ζωής». Είπα παραπάνω, πώς κανέναν ψυχαναλυτή, λοιπόν ούτε ό Freud ούτε οι όπαδοί του δέν υποστήριξαν ποτέ τους τέτοιο πράγμα, γιατί δέν μπορούσαν να υποστηρίξουν κάτι, που προσπερνά τα όνορα της σοβαρότητας. Δέν κατάλαβε η κ. Λ., πώς οι αντίπαλοι του Freud, πιάστηκαν από τον όρο «πανσεξουαλισμός» που, αν δέν γελιέμαι, τον έπλασαν οι ίδιοι τους, τον έγραψαν στη σημαία της κριτικής τους, για να μπορέσουν έτσι να θολώσουν τα νερά:

Τι είχε πραγματικά ό Freud, το ξαίρουμε σήμερα, επειδή το ζήτημα αυτό έχει πολύ καλά ξεκαθαριστεί ύστερα από την πολύχρονη συζήτηση που έγινε.

1. Κοίταξε και την Είσαγωγή μου στην ψυχανάλυση: «Αναγέννηση» Τόμος Α', φυλλάδιο 4 και 5, όπου μίλησα—κάπως γενικά, βέβαια—για το παραμέρισμα και τους παράγοντες του.

"Ο Freud λοιπόν, ξεκινώντας, σαν ψυχίατρος, από τη θεραπεία της ύστερίας και άλλων ψυχοπαθολογικών φαινομένων, καθόρισε σύμφωνα με τις έρευνες του, πώς όχι η μόνη, παρά η βαθύτερη, η *ειδική* αιτία της ύστερίας και των άλλων βρίσκεται στη λίγο, ή πολύ σταματημένη ή έμποδισμένη σεξουαλική ζωή του άρώστου. Τόνισε δηλαδή, πώς το σεξουαλικό ένστιχτο είναι η σπουδαιότερη τροφοδότρα πηγή της ύστερίας, της νεύρωσης. "Απλώνοντας έπειτα την έρευνα του γενικά στα ψυχικά φαινόμενα και του ψυχοαρώστου και του γερού ανθρώπου, τόνισε—και πολύ σωστά—πώς η γενετησια όρμη (Sexualität) στη στενή σημασία της λέξης, παίζει πολύ μεγαλύτερο μέρος σ' όλη μας την ψυχική ζωή, απότι η πρόληψη και η σεμνοτυφία μās άφηνε ως τότε να ιδούμε. "Επηρεάζει δηλαδή η γενετησια όρμη λίγο ή πολύ όλα τα ψυχικά φαινόμενα στη λειτουργία τους είτε άρνητικά, είτε θετικά. Και είναι πολύ φυσικό, όπως είπα και παραπάνω, επειδή το σεξουαλικό ένστιχτο πιέζεται, από την πω του φερέη μας ηλικία, πολύ περισσότερο από κάθε άλλο ένστιχτο, και γι' αυτό βρίσκει και έκμεταλλέβεται χίλιους δυο τρόπους να ξεσπάσει. Ποτέ όμως δέν είπε ό ίδιος ό Freud—όπως τον κατηγορούν οι αντίπαλοι του—πώς «όλα τα ψυχικά φαινόμενα» γεννιούνται από το σεξουαλικό ένστιχτο. Το παραμύθι αυτό πρέπει επιτέλους να πάψει.

Την αντίληψη αυτή του Freud, την τόσο γόνιμη, καμιά κριτική, όσο ξαίρω έγώ, δέν μπόρεσε να κλονίσει. Μά ό Freud προχώρησε και παραπέρα. Τόνισε άκομη, πώς ό σεξουαλισμός (Sexualität) στην πλατειά σημασία, που του έδωσε ό Freud—στη σημασία αυτή ταυτίζεται με την «άγάπη» (Liebe)—διχοτεβεται, μεταμορφώνεται, έξυψώνεται σε άλλα ανώτερα ψυχικά φαινόμενα και τα τροφοδοτεί. Μά τ' ανώτερα αυτά ψυχικά φαινόμενα δέν είναι «όλα τα ψυχικά φαινόμενα», όπως γράφει η κ. Λαμπρίδη, παρά είναι μόνο η συμπάθεια, ή φιλία, ή άφοσίωση, και άκομη ή τέχνη, ποίηση, μουσική, χορός, ή άγωγή, ή θρησκεία, ή άγάπη στην πατρίδα, σε ιδανικά και άλλα τέτια ανώτερα συναισθήματα. "Υποστήριξε δηλ. ό Freud πώς σ' όλα αυτά τα ανώτερα και ευγενικότερα συναισθήματα, άμα ψάξουμε στη ρίζα τους, θα βρούμε κάποια άγάπη, κάποια τρυφερότητα, που μπορεί να έχει σεξουαλικό χρωματισμό. Μ' άλλα λόγια, πώς το σεξουαλικό, το γενετησιακό ένστιχτο. (καθώς άλλωστε και τα άλλα ένστιχτα) κρύβει μέσα του μεγάλη δυναμικότητα, γιατί έχει την ικανότητα ν' άπαλλαγει από τα καθαρά υλιστικά και, αν θέλετε, ταπεινά στοιχεία του, και να μεταμορφωθεί, να έξυψωθεί σε κάτι πολύ ψηλότερο και ιδανικότερο. "Έτσι το σεξουαλικό ένστιχτο γίνεται πολύτιμη πηγή του ψυχικού πολιτισμού.

"Άμα ό Freud άνακοίνωσε τη θεωρία του αυτή, και την υποστήριξε μ' ένα σωρό περιστατικά, παρμένα από την ψυχαναλυτική του έρευνα, ξεσπασε πια τρομερή ή αντίδραση. Ψυχίατροι και παθολόγοι, παιδαγωγοί και ήθικολόγοι μάνιασαν, γιατί νόμισαν, πώς ό Freud βεβηλώνει και κατασπλώνει τα ανώτερα αυτά και ευγενικά συναισθήματα, δείχνοντας τόσο ταπεινή (!) την καταγωγή τους. Μάταια φώναζε ό Freud, πώς η καταγωγή δέν κατεβάζει την τωρινή τους αξία. Μάταια φώναζαν οι όπαδοί του, πώς η πολεμική των αντίπαλων μās θυμίζει το «έλέφ θεού» των φεουδαρχών.

Δέν είναι εδώ η κατάλληλη θέση να κρίνω πλαύτερα τη σεξουαλική θεωρία του Freud. Δυο μόνο λόγια θα προστέσω. Είναι άναμφισβήτητο, πώς ό Freud έχει δίκιο, όταν τονίζει το σπουδαίο μέρος που παίζει το σεξουαλικό ένστιχτο α) στη γένεση της ύστερίας και άλλων ψυχοπαθολογικών φαινομένων, και β) στη λειτουργία όλων των ψυχικών φαινομένων. Ποιός μπορεί σήμερα ν' άρνηθει στα σοβόρα, πώς η γενετησια όρμη δέν επηρεάζει συνειδητά και υποσυνείδητα όλα μας τα ψυχικά φαινόμενα, και ιδιαίτερα τη μνήμη, τη φαντασία, την κρίση, τη βούληση μας; "Ας ρίξουμε μιά μόνη ματιά στους σημερινούς χορούς, στην ποίηση, στο διήγημα, στη μουσική, στις βιογραφίες των άγίων κ.τ.λ. και θα πειστούμε δλότελα. "Επίσης έχει δίκιο ό Freud, όταν τονίζει, πώς το σεξουαλικό ένστιχτο δέν μένει στην πρωτόγονη κατάσταση του, παρά μπορεί να έξελιχτεί, να έξυψωθεί και να πάρει άλλες ευγενικότερες μορφές. "Αν τώρα από το σημείο αυτό, όπου τον όδήγησαν τον Freud τα πράγματα, προχώρησαν οι όπαδοί του λίγο παραπέρα και γενίκεψαν κάπως περισσότερο τα συμπεράσματα, νομίζω πώς δέν πρέπει να είμαστε πολύ άσθηροί και να τους άρνηθούμε το δικαίωμα να βγάλουν και

1. Μεταφράζω τα ίδια τα λόγια του Freud: «Μεταχειρίζομαι, γράφει, τη λέξη σεξουαλισμός στην ίδια πλατειά σημασία, που έχει στη γερμανική γλώσσα ή λέξη «άγάπη» (Lieben)».

αυτοί με το συλλογισμό τους τις άπώτερες θεωρητικές συνέπειες. Είναι ο καθένας ελεύθερος να κρίνει και να κατακρίνει, άμα οι θεωρητικές αυτές συνέπειες δε συμβιβάζονται με τα πράματα. Παράλληλα όμως έχει την υποχρέωση να μην παρανοήσει, όσα πραγματικά λένε και ο Freud και οι άκρινοι όπαδοί του.

Παρατήρηση τρίτη. Με μεγάλη μου όμως λύπη είμαι υποχρεωμένος να όμολογήσω, πως ή κ. Λαμπρίδη σε παραπολλά σημεία της κριτικής της παρανόησε την ψυχανάλυση. Και όχι μόνο τις θεωρίες, παρά προπάντων το έργο της ψυχανάλυσης και τη μεγάλη της ήθικη αξία. Αυτό τουλάχιστο μ'ς δείχνει ή ακόλουθη φράση από την κριτική της: «*Πρέπει τις γεννησιακές..... έντυπώσεις να τις λευτερώσουμε από το παράνομα τους στο ύποσυνείδητο..... και ν' ανακουφίσουμε το παιδί από τις υπερβολικά έντονες χαρές και στεναχώριες, που το φέρνει ή ήθικη ή αισθητική τους άνύρωση*».

Ποτέ κανένας ψυχαναλυτής ούτε καν φαντάστηκε τέτιο πράμα. Άπεναντίας ή ψυχανάλυση υποστηρίζει όλωσδιόλου το αντίθετο. Όστε ή κ. Λαμπρίδη ή δεν κατάγινε ποτέ της σοβαρά με την ψυχανάλυση και παίρνει τις πληροφορίες της από όχι και τόσο καλόπιστους επικριτές, ή δεν κατάλαβε τι θα ειπεί «έξύψωση» (Sublimierung, Sublimation) ή έχει πολύ θολωμένη ιδέα για το έργο της ψυχανάλυσης. Άς ξεκαθαρίσω λοιπόν και το ζήτημα τουτό όσο μπορώ συντομότερα.

Καθώς είπα και παραπάνω τα διάφορα ένστιχτα και προπάντων το σεξουαλικό, από την πιο τρυφερή μας ήλικία, έρχονται σε σύγκρουση και γι' αυτό πιέζονται από την ήθικη και κοινωνική μας συνείδηση και έμποδίζονται να λειτουργήσουν ελεύθερα. Η ψυχική δύναμη που κλείνεται μέσα τους, και που είναι αφάνταστα μεγάλη στο σεξουαλικό ένστιχτο, σφίγγεται με την πίεση, που παθαίνει το ένστιχτο. Τι γίνονται λοιπόν τα παραμερισμένα ένστιχτα και τι παθαίνει ή τι κάνει ή πιεσμένη ψυχική δύναμη τους;

Τα ένστιχτα δεν είναι, όπως πίστεβε ή παλαιότερη ψυχολογία, πάγιοι, άκίνητοι, κλεισμένοι στον έαυτό τους και άμετάβλητοι μηχανισμοί, παρά, όπως μ'ς έδειξε ή ψυχανάλυση, έχουν δυναμικότητα και, άμα πιέζονται και δε μπορούν να λειτουργήσουν ελεύθερα, παθαίνουν διάφορες *άλλοιώσεις*. Άλλοτε λοιπόν, ή ψυχική δύναμη, που είναι κλεισμένη μέσα στο ένστιχτο, ανοίγει κάποιο πλάγιο δρόμο και προσπερνά ήρεμα, και τότε το ένστιχτο *άλλοιώνεται λιγάκι και διοχετεύεται*, όπως π. χ. το μαχητικό ένστιχτο διοχετεύεται στην πυγμαχία ή ξιφομαχία, ή το σεξουαλικό ένστιχτο διοχετεύεται σε πολλούς της εποχής μας χορούς, ή στη συλλογή γυμνών εικόνων, ή στην αγάπη, που δείχνουν οι γεροντοκόρες στα σκυλλάκια. Στην περίπτωση όμως αυτή ή ψυχική δύναμη του ένστιχτου δεν είναι, βέβαια, βλαβερή, δε χρησιμοποιείται όμως σκόπιμα και ώφέλιμα παρά σπαταλιέται άσκοπα. Άλλοτε πάλι το πιεσμένο ένστιχτο *ξεσπάει άγρια, παραστρατίζει*, και παίρνει βλαβερούς δρόμους, όπως συμβαίνει με το σεξουαλικό ένστιχτο, που παραστρατίζει στον αυτοερωτισμό, στο σαδισμό, στο μασοχισμό. Στην περίπτωση αυτή ή ψυχική δύναμη του ένστιχτου χρησιμοποιείται, βέβαια, μά είναι βλαβερή και στο άτομο και στην κοινωνία. Το άτομο τότε ξεπέφτει ήθικά, τυρανιέται από το πάθος του, και εξαργιώνεται. Άλλοτε πάλι, το πιεσμένο ένστιχτο, μη μπορώντας να νικήσει την αντίσταση, κάνει πως υποχωρεί, συμβιβάζεται με μικροψύχουλα, με κάποια φανταστική και εύκολη ικανοποίηση του. Τότε ή ψυχική δύναμη του ένστιχτου ή σταματάει σγεδόν όλότελα τη δράση της και έτσι μένει άχρησιμοποίητη και στην περίπτωση αυτή ξεπέφτει ή ζωτικότητα του ατόμου και λιγοστεύει ανάλογα και ή παραγωγικότητα του και ή χαρά της ζωής, όπως το βλέπουμε σ' ένα σωρό άβουλους ανθρώπους, που σέρνουν κουραστικά τα βήματα στο δρόμο της ζωής τους. Η γίνεται κάτι χειρότερο ακόμη ή ψυχική δύναμη του ένστιχτου, σταματημένη και έμποδισμένη όπως είναι, ξεσπάει μυστικά, κλέφτικα με κάποιον λίγο ή πολύ άρρωστιάριχο τρόπο. Και βλέπουμε τότε να γεννιούνται άνεξήγητες αντιπάθειες, υπερβολικοί ψεφτοενθουσιασμοί, ποικιλότητες ιδιοτροπίες, άδικαιολόγητοι φόβοι, έμμονες ιδέες, ύστερικές κρίσεις, έντονες μελαγχολίες και άλλα ψυχοπαθολογικά φαινόμενα. Στην περίπτωση όμως αυτή, ο άνθρωπος είναι λίγο ή πολύ άχρηστος και άνίκανος να νικήσει τα εμπόδια της ζωής, τρέμει μπροστά τους και καταντάει πολλές φορές και βλαβερός και στον έαυτό του και στην κοινωνία.

Άλλοτε πάλι το πιεσμένο ένστιχτο *μπλέκεται μ' άλλα ένστιχτα*, συνεργάζεται μ' άλλες ψυχικές λειτουργίες, και έτσι χρησιμοποιείται κι ή ψυχική δύναμη του, και τέλος άλλοτε το πιεσμένο ένστιχτο *μεταμορφώνεται* όλότελα, όπως π. χ. το μαχητικό ένστιχτο μεταμορφώνεται

στον εύγενικό άγώνα για ιδανικά, ή το σεξουαλικό ένστιχτο στην άγνή αγάπη της πατρίδας, στην άφοσίωση σε άνωτερες εύγενικές ιδέες. Τότε ή ζωτικότητα του ανθρώπου βρίσκεται σε πλέρια ενέργεια, και το άτομο νιώθει την άληθινή, έσωτερική χαρά.

Άς προσέξουμε λίγο καλύτερα το τελευταίο αυτό σημείο. Τι λοιπόν γίνεται με την εύγενικότερη μεταμόρφωση του ένστιχτου; Κάτι πολύ άπλό, μά και *κοινωνικά πολύ ώφέλιμο*. Η ψυχική δύναμη, ή ψυχική όρμη του πιεσμένου πρωτόγονου ένστιχτου, κατορθώνει σε μιá στιγμή ν' αποχωριστεί από το πρωτόγονο αυτό ένστιχτο και παραδίνεται πρόθυμη και όλόκληρη σε κάποια άλλη άνωτερη ψυχική λειτουργία, που κηρυγáει έναν άλλον άνωτερο και εύγενικότερο σκοπό, κοινωνικά ώφέλιμο. Τότε, λέμε, ο άνθρωπος «*έξύψωσε*» το πρωτόγονο ένστιχτο. Έτσι το μαχητικό ένστιχτο «έξυψώνεται» στον εύγενικότατο άγώνα για να βασιλέψει ή ειρήνη στον κόσμο, ή πρωτόγονη και σαρκική αγάπη του σεξουαλικού ένστιχτου «έξυψώνεται» στη λατρεία των πιο ώραιών ιδανικών, και μεταμορφώνεται στην *πιο πνευματική και άγνή αγάπη*. Η «έξύψωση» (Sublimation) λοιπόν είναι πρώτα πρώτα ένα άνέβασμα της ψυχικής δύναμης του πρωτόγονου ένστιχτου. Μά είναι και κάτι παραπάνω. Είναι ακόμη μιá συγχώνευση, μιá άπορόφηση, σά να είπαμε, της πρωτόγονης δύναμης και όρμης του ένστιχτου, μιá εύγενικότερη και κοινωνικά σκόπιμη *άπικατάσταση*. Στη θέση του δηλαδή μπαίνει κάποια εύγενικότερη και άνωτερη ψυχική λειτουργία, που έχει στην ύπηρεσία της την πρωτόγονη δύναμη του ένστιχτου, έξυψωμένη όμως και έξαγνισμένη. Έτσι ή άληθινή χριστιανική αγάπη «*τοί πλησίον*» μ'ς δίνει όλη τη συγχίνηση, όλη τη λαχτάρα, όλες τις έγνοιες, όλη την άφοσίωση, χωρίς, βέβαια, να είναι έρωτική—ένω στο βάθος τροφοδοτείται από τη σεξουαλική αγάπη, έξυψωμένη όμως και πέρα πέρα έξαγνισμένη.

Το ψυχικό φαινόμενο της «έξύψωσης» γιό πρώτη φορά το έρευνήσε πλατιά και το καθόρισε ο ιδρυτής της ψυχανάλυσης, ο Freud. Η καινούργια αυτή κατάκτηση της ψυχανάλυσης είναι πολυτιμότερη. Όχι μόνο σάρωσε κάμποσες σκουριασμένες ιδέες της παλιάς ψυχολογίας, παρά έχει και αφάνταστα μεγάλη κοινωνική και παιδαγωγική σημασία, και μ'ς άποδειχνει πόσο εύγενικό είναι το έργο της ψυχανάλυσης και τί ήθικη αξία έχει ή σωστή και προσεχτική έφαρμογή της. Άνοίγει πλατύ και φωτεινότατο δρόμο στη δράση του παιδαγωγού, και—τουτό είναι το σπουδαιότερο, που τόσο το παρανόησε και ή κ. Λαμπρίδη και οι αντίπαλοι της ψυχανάλυσης—παρουσιάζει και κάνει το έργο του άληθινά άποτελεσματικό. Δεν πρόκειται λοιπόν—όπως φαντάζεται ή κ. Λαμπρίδη—με την ψυχανάλυση «*ν' ανακουφίσουμε το παιδί από τις έντονες χαρές και στεναχώριες που το φέρνει ή ήθικη ή αισθητική τους άνύρωση*» (Sublimation) ούτε να *πισωδρομίσουμε* το ένστιχτο και «*να του δώσουμε την κατεύθυνση προς τα πίσω*», παρά πρόκειται για όλωσδιόλου το αντίθετο. Ο παιδαγωγός δηλαδή έχει για σπουδαιότερο χρέος του, τη σταματημένη δύναμη του ένστιχτου να την ελευτερώσει, να της ανοίξει τον πιο σωστό και κοινωνικά χρήσιμα δρόμο. Να βγάλει από τη μέση τους ψεφτοσυμβιασμούς, που κάνει το πιεσμένο ένστιχτο, να έμποδίσει τα παραστρατήματα του, να γατρέψει και να καταλύσει τον άρρωστιάριχο τρόπο, που κλέφτικα παίρνει για να φανερωθεί, να μην αφήσει να πάει χαμένη ή και να γίνεται βλαβερή τόσο πολύτιμη ψυχική δύναμη, με δυό λόγια να βοηθήσει το άτομο, το παιδί να «έξυψώσει» τα σταματημένα, έμποδισμένα ή και παραστρατημένα ένστιχτα του και προπάντων το σεξουαλικό. Όστε δεν πρόκειται ν' ανακουφίσουμε το παιδί από την έντονη χαρά, που το φέρνει ή έξύψωση, παρά, αντίθετα, θα το ανακουφίσουμε από την τυρανία του πιεσμένου ένστιχτου, θα το ελευτερώσουμε από τα μυστικά, μά πραγματικά, δεσμά του, θα ανοίξουμε πλατύ δρόμο στη ζωτικότητα του και έτσι θα του χαρίσουμε την άληθινή, και εύγενικότερη χαρά, που φέρνει ή «έξύψωση».

Με ποιόν όμως τρόπο ο παιδαγωγός, τη στιγμή που έχει όλωφάνερα σημάδια, πως τα ένστιχτα του παιδιού είναι λίγο ή πολύ πιεσμένα, θα κατορθώσει να τα «έξυψώσει»; Άπλούστατα, εφαρμόζοντας την *τεχνική* της ψυχανάλυσης με όσο μπορεί μεγαλύτερη προσοχή. Και ή τεχνική της ψυχανάλυσης μ'ς λέει, πως ο *πρώτος και άπαραίτητος όρος* για να πετύχουμε, είναι να κατέβουμε με την ψυχαναλυτική μέθοδο στο ύποσυνείδητο, να βρούμε εκεί το πιεσμένο ένστιχτο, να ανακαλύψουμε τις αιτίες και τα ιδιαίτερα περιστατικά, που έφεραν την πίεση, το παραμέρισμα του (Verdrängung), τις αιτίες αυτές, όσο κι αν φαίνονται άνήθικες, να τις ξεσκεπάσουμε και, με όλη την ειλικρίνεια, μά και με όλη μας τη λεπτότητα, να τις ξαναφέρουμε επάνω στη συνείδηση και με το φώς της κρίσης μας να τις κυριαρχήσουμε.

Άπ' όσα είπα ως τώρα, πιστέβω να έγινε φανερό α) ο συλλογισμός απόπου ξεκινάει ή

κ. Λαμπρίδη στην κριτική της δεν είναι πραγματικός. Κανένας ψυχαναλυτής ούτε καν τον φαντάστηκε ποτέ του. Άπεναντίας ο συλλογισμός αυτός στηρίζεται σε μεγάλη παρεξήγηση από μέρος της των θεωριών της ψυχανάλυσης. Και β) το συμπέρασμα, που βγάζει η κ. Λ. από το συλλογισμό της, είναι αστήριχτο και στην ουσία αντίθετο από ότι λέει η ψυχανάλυση.

Είναι πολύ φυσικό λοιπόν και τ' άλλα επιχειρήματα της κ. Λ., σαν πορίσματα που είναι από τον παραπάνω συλλογισμό της, να μη μπορεί να σταθούν.

Παρατήρηση τέταρτη. Δε μάς επιτρέπεται, λέει η κ. Λ., να «επέμβουμε» με την ψυχανάλυση, γιατί, άμα ξεσκεπάσουμε τις υποσυνείδητες αιτίες «κάθε ανώτερης λαχτάρας, κάθε διανοητικού ένθουσιασμού» των παιδιών «συνειδητοποιώντας την προέλευση» τους «είναι σά να τους λέμε πώς μόνο» οι υποσυνείδητες αιτίες «είναι πραγματικότητα κι όλα τα άλλα (δηλαδή η ανώτερη λαχτάρα κ.τ.λ.) είναι φαντασίες». Έτσι, εξακολουθεί η κ. Λ. «αφαιρούμε από την όμορφη, από την άρετη... κάθε ενδόγενη αξία». Φοβάται λοιπόν η κ. Λ., πώς με το ξεσκέπασμα της υποσυνείδητης αιτίας α) θ' αφαιρέσουμε από τα ψυχικά φαινόμενα «την ενδόγενη αξία» και θά τα κλονίσουμε και β) θά τα φαντασιοποιήσουμε, θά τα αεροποιήσουμε, με μιιά λέξη, θά ξεμηδενίσουμε και την ουσία και την ήθική τους αξία.

Ήθελα να ξαίρω, σοβαρολογεί η κ. Λ., ή παίζει με λόγια; Πρώτα πρώτα γιατί θά «αφαιρέσουμε» την αξία ενός φαινόμενου, μιιά πράξης, άμα ξεσκεπάσουμε την καταγωγή τους; Τί σχέση έχει η καταγωγή με την τωρινή αξία, άμα η αξία αυτή είναι πραγματική; Έκείνο όμως που θά κατορθώσουμε, ξεσκεπάζοντας την καταγωγή, την υποσυνείδητη αιτία, τα μυστικά ελατήρια μιιάς ενέργειας, είναι να γκρεμίσουμε τη φαινομενική ψευτοαξία της. Και αυτό έχουμε υποχρέωση να το κάνουμε.

Έπειτα, γιά να μιλήσω και εγώ με χτυπητές εικόνες, φαντασιοποιεί, αεροποιεί την ουσία του νερού ο χημικός. Άμα λέει στο παιδί, πώς τα συστατικά του νερού είναι το υδρογόνο και το οξυγόνο; Μήπως το παιδί, έχοντας εμπρός του νερό, φαντάζεται πώς στην πραγματικότητα δεν υπάρχει το νερό, ή μήπως, άμα διψάει, δε θά λαχταράει πιά το νερό, ούτε θά το ένθουσιάζει πιά ή ποίηση του νερού; Άν αυτό ήταν αλήθεια, τότε θά έπρεπε να διώξουμε από τα σχολεία όχι μόνο την Ψυχανάλυση, παρά και την Ψυχολογία και τη Φυσική και τη Χημεία.

Παρατήρηση πέμπτη. Δεν επιτρέπεται όμως, λέει η κ. Λ., να εφαρμόσουμε την ψυχανάλυση—έστω κι αν οι ψυχαναλυτικές θεωρίες είναι σωστές—γιατί τότε θά καταλύσουμε κάμποσα φαινόμενα, όπως π. χ. το μυστικισμό «της Αγίας Θηρεσίας». Και τα τέτα «άνωματα φαινόμενα» της μυστικόπαθης θρησκοληψίας έχουν αξία και, προσθέτει η κ. Λ. δε «θά τ' αντάλλαζε η Αγία Θηρεσία γιά μιιά κανονική, ικανοποιημένη ζωή».

Προτιμάει λοιπόν η κ. Λ., να μην προλάβουμε, σαν παιδαγωγοί, τη μυστικόπαθη θρησκοληψία και ν' αφήσουμε τα κορίτσια να γίνουν αγίες Θηρεσίες, ή να μοιάσουν κάποιας από τις πολλές αγίες Κατερίνες, που έπεφτε σε έκσταση, έλειδη όπτασιαζόταν, πώς κατέβαινε από τους ουρανούς ο Χριστός με μορφή «άμνου» και κοιμάταν στην άγκυλιά της; Φοβάται μήπως καταλύσουμε μιιά τέττα εύλαβεια, που κρύβει μέσα της παραστρατημένο το σεξουαλικό ένστιχτο και τον γενετήσιο πόθο; Ο κόσμος, χωρίς άλλο, θά είναι πολύ πιο εύτυχημένος, άμα γιατρεφτούν κάμποσοι τρελοί, κάμποσοι ύστερικοί, κάμποσοι μικρομανιακοί, κάμποσοι θρησκόληφτοι, που γίνονται βάρος στους δικούς τους και στην κοινωνία. Ή μήπως, γιά να νά ξαναμιλήσω παραστατικότερα, δε μάς επιτρέπεται ούτε καν να ήξουμε τη μορφινομανία, έλειδη οι μορφινομανιακοί δεν ανταλλάζουν ποτέ τους τις ήδονικές όπτασίες τους «με μιιά κανονική» ίσοροπημένη και δημιουργική ζωή;

Παρατήρηση έκτη. Μά δεν υπάρχει, λέει η κ. Λαμπρίδη, κανένας λόγος, ο ψυχαναλυτής που θέλει να γιατρέψει τον άρρωστο από ένα άρρωστημένο ψυχικό φαινόμενο «να διδάξει τον άρρωστο του από τι του ήρθε» ή άρώστεια και να του ξεσκεπάσει τις υποσυνείδητες αιτίες της άρώστειας, «όπως και ο παθολόγος, που θεραπεύει μιαν άρώστεια, δεν εξηγεί στον πελάτη του όλη της την πορεία».

Δεν ξαίρω τι κάνει σε κάθε άρώστεια ο παθολόγος. Γιά μένα θά είναι πραγματικά έγκληματίας ο γιατρός εκείνος—είτε είναι παθολόγος, είτε νευρολόγος είτε ψυχίατρος—που, ένω ξαίρει πώς, αν ξεσκεπάσει και εξηγήσει στον άρρωστο του την πορεία και την αιτία της άρώστειας του—όσο κι αν το ξεσκέπασμα αυτό θά ήταν όδυνηρό—θά έσωζε τότε τον άρρωστο του, και όμως δεν το κάνει. Όστε, όσο ο ψυχαναλυτής πιστέβει, πώς το ξεσκέπασμα

και το άνέβασμα στη συνείδηση της υποσυνείδητης αιτίας είναι το πρώτο βήμα, ο απαραίτητος όρος γιά να γιατρέψει ένα άρρωστημένο ψυχικό φαινόμενο και να προλάβει το χειρότερο του, έχει την ήθική και έπιστημονική υποχρέωση να μη διστάζει και να εφαρμόσει την ψυχανάλυση. Κάθε αντίρρηση στο σημείο αυτό, μόνο άδικαιολόγητο πείσμα δείχνει.

Παρατήρηση τελευταία. Μά τελospάντων, διαμαρτύρεται η κ. Λαμπρίδη, ή ψυχαναλυτική σχολή «όσα ελατιώματα κι αν έχει είναι σύμφωνη με τις άρχές της. Είναι έπιστημονική, άρα δεν άναγνωρίζει αξίες. Έξετάζει κάθε φαινόμενο σχετικά με τις αιτίες και τα άποτελέσματα... Αυτό είναι, βέβαια, σωστό. Άν όμως το εφαρμόσουμε στη ζωή, στην πράξη, πέφτουμε έξω. Κάποτε, συζητούσα μ' ένα ψυχαναλυτή πολιτικά και του είπα άναρχισμένη γιά κάτι: «μά αυτό είναι άτιμία». «Εγώ δε βαθμολογώ, μου άπάντησε με αυτάρεσκο χαμόγελο, εγώ κρίνω». Και καταλήγει η κ. Λ. «στην παιδαγωγική αυτή είναι αστήριχτο» μ' άλλα λόγια, λέει, πώς ή εφαρμογή της ψυχανάλυσης στην παιδαγωγική είναι αστήριχτη.

Όποιος διαβάσει προσεχτικά το κομμάτι αυτό από την κριτική της κ. Λ., θά ιδεί, πόσο μπερδέβονται κάμποσα πράματα.

α'. Η ψυχανάλυση δεν είναι καμιά καινούργια έπιστήμη. Άπλούστατα είναι μιιά καινούργια σχολή μέσα στην ψυχολογία, και όπως ή παλιά ψυχολογία έρευνούσε να βρει τα συστατικά των ψυχικών φαινομένων, τις αιτίες και τους παράγοντες, που τα γεννούν, καθώς και τα ελατήρια της ανθρώπινης ενέργειας, το ίδιο κάνει και ή ψυχαναλυτική σχολή της ψυχολογίας. Τόν ίδιο σκοπό έχει, το ίδιο έργο. Η διαφορά είναι τούτη μόνο: Η ψυχανάλυση, με την καινούργια της μέθοδο, έρευνάει και το υποσυνείδητο, βρίσκει τις υποσυνείδητες αιτίες, τα μυστικά ελατήρια, και έτσι άναποδογυρίζει κάμποσες παλιές θεωρίες και με τον τρόπο αυτόν πλουτίζει την ψυχολογία. Όστε με όποιο δικαίωμα άρνιέται ή κ. Λαμπρίδη τη χρησιμοποίηση της ψυχανάλυσης «στη ζωή και στην πράξη» και στην παιδαγωγική, με το ίδιο δικαίωμα θά έπρεπε, σαν ήθελε να είναι σύμφωνη με τις άρχές της, να άρνηθεί και κάθε χρησιμοποίηση και της παλιάς ψυχολογίας. Μά τότε που θά στήριζε την παιδαγωγική της;

β'. Μά ή ψυχανάλυση, λέει η κ. Λαμπρίδη, «δεν άναγνωρίζει αξίες, εξετάζει κάθε φαινόμενο σχετικά με τις αιτίες και τα άποτελέσματα...». Στη ζωή όμως δε μπορούμε να εφαρμόσουμε την άρχή αυτή. Στη ζωή έχουμε ανάγκη τις αξίες, δε μάς επιτρέπεται να τις κατεβάσουμε, γιατί «αυτό είναι άτιμία».

Βέβαια, ή ψυχανάλυση, όπως και ή ψυχολογία και γενικά ή έπιστήμη, ένδιαφέρεται μόνο γιά την αλήθεια και δημιουργεί έπιστημονικές αξίες. Δεν επιτρέπεται στην έπιστήμη να ξεκινάει στην έρευνα της προκαταλημένη από την αξία, που άποδίνουμε έμεις στο φαινόμενο που θά έρευνήσει. Άν είναι ήθικό ή άνήθικο, ώραίο ή άσχημο, γερό ή άρρωστο το φαινόμενο, που εξετάζει, δεν την νοιάζει την έπιστήμη. Προσοχή όμως να μη μπερδέψουμε την ήθική και έπιστημονική συνείδηση του έπιστήμονα με την άντικειμενική, έπιστημονική έρευνα. Γιά την έπιστήμη υπάρχει μόνο ή αλήθεια. Είναι όμως πολύ φυσικό ή έπιστήμη να γκρεμίζει διάφορες προλήψεις, παραφουσκωμένες από ψευτοαξία. Το ίδιο κάνει και ή ψυχανάλυση. Άν ή ψυχανάλυση ξεσκεπάσει το υποσυνείδητο ελατήριο μιιάς ενέργειας, μιιάς πράξης, έτσι που ν' άποδειχτεί, πώς ή πράξη αυτή, ή ενέργεια αυτή δεν έχει πραγματικά την αξία που της άποδίναμε, πρέπει να την κατηγορήσουμε και να βρούμε την ψυχανάλυση γιά την άποκάλυψη, που μάς κάνει: Άπό πότε άπαγορεύεται το άντικειμενικό, το έπιστημονικό άντίκρισμα της ζωής και της πράξης, άκόμη και της πίστης; Είχαν δικίο λοιπόν οι παπάδες που θά φώναζαν χωρίς άλλο, «μά αυτό είναι άτιμία», όταν ή έπιστημονική έρευνα κλόνησε την αϊθεντία τους και γκρέμισε ένα σωρό προλήψεις τους, φουσκωμένες με αξία, που σταματούσαν όμως κάθε πρόοδο; Ή μήπως θά καταφύγουμε στον περιφημο συμβιβασμό, όπου άναγκάστηκαν από φόβο, από τρομοκρατία, να καταφύγουν, πώς ή έπιστήμη είναι γιά την έπιστήμη και όχι γιά τη ζωή, γιά την πράξη; Είναι κοινοτοπία, και όμως είμαι άναγκασμένος να το ξαναειπώ, πώς ή έπιστήμη υπάρχει μόνο γιά τη ζωή, είναι το άποτελεσματικότερο όπλο της ζωής.

Όστε μόνο άμα άποδειχτεί, πώς ή ψυχανάλυση δεν είναι έπιστήμη, πώς οι θεωρίες της είναι ψεύτικες ή φανταστικές, και τα πορίσματα της άθαιρετα, τότε μόνο θά πέσουν μόνες τους και οι εφαρμογές της.

Τὸ εκπαιδευτικό. Ἡ εκπαιδευτικὴ μάχη βρίσκεται πάλι στὴ μεγαλύτερη τῆς ἔνταση. Ὄταν σχηματίστηκε πρῶτα ἡ οἰκουμενικὴ κυβέρνησις καὶ ἔπειτα ἡ κυβέρνησις συνασπισμοῦ, γιὰ νὰ λύσουν τὰ πρῶτα σημαντικὰ προβλήματα τῆς νεαρῆς ἑλληνικῆς δημοκρατίας, τὸ εκπαιδευτικὸ θεωρήθηκε ἀπὸ τὰ δευτερότερα καὶ οἱ δημοκρατικοὶ ἀρχῆγοι μὲ ἡσυχὴ συνήδειση ἄφησαν τὸ ὑπουργεῖο τῆς Παιδείας στὰ λεγόμενα ἀντιβενιζελικὰ κόμματα. Τὰ πράγματα ὁμῶς ἀποδείξανε πόσο λαθιασμένη ἦταν αὐτὴ ἡ ἰδέα. Ὁ κ. Ἀργυρὸς μαζί μὲ τὸ γενικὸ Γραμματέα τοῦ Ὑπουργείου ὄχι μὴνες συνωμοτοῦσαν ἐναντὶα στὴν εκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση καὶ προσπαθοῦσαν νὰ βροῦν τρόπο νὰ τὴν χτυπήσουν ὑπουλα. Μὰ οἱ παλαιοημερολογιτικὲς ἰδέες τοῦ κ. Ἀργυροῦ ἔκαμαν χαλάστρα. Ἦταν παραπολὺ χτυπητὴ ἡ ἀντιδραστικὴ ἀπόφασίς τοῦ κ. Ὑπουργοῦ καὶ τὸ λαϊκὸν κόμμα πολὺ ὑποπτό. Γιὰ νὰ δοθεῖ ἀποτελεσματικὸν χτύπημα χρειαζότανε νέος Ὑπουργός, μὲ ἀέρα νεοιδεάτης, καὶ νέον κόμμα ὄχι τόσο εἰλικρινὰ καὶ φανερὰ ἀντιδραστικόν. Καὶ βρέθηκε ὁ κ. Νικολοῦδης καὶ τὸ κόμμα τῶν «ἐλευθεροφρόνων». Ἐτος ἔξοπασε ὁ ἀγῶνας.

Ὁ κ. Ὑπουργὸς ἄρπαξε τὸν ταῦρο ἀπὸ τὰ κέρατα. Ὑποβάλλει δύο νομοσχέδια. Μὲ τὸ ἓνα ζητᾷ νὰ παραδώσῃ τὴν διοίκησιν τῆς Παιδείας στοὺς ἀντιδραστικοὺς καθηγητὰς τοῦ Πανεπιστημίου, μὲ τὸ ἄλλο ζητᾷ φαινομενικὰ νὰ περιορίσῃ τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν στὶς τέσσαρις τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, μὰ οὐσιαστικὰ νὰ τὴν βγάλῃ ὀλωσδιόλου. Γιατί, ἀφοῦ ὀρίζει γιὰ πρόεδρον τῆς κοιτικῆς ἐπιτροπῆς τῶν βιβλίων τὸν κ. καθηγητὴ τῆς Παιδαγωγικῆς πύ φρονεῖ, πῶς «μητρικὴ γλῶσσα τῶν Ἑλλήνων εἶναι ἡ καθαρεύουσα» καταλαβαίνει ὁ καθένας, τί λογῆς θὰ εἶναι ἡ δημοτικὴ γλῶσσα καὶ στὶς τέσσαρις πρῶτες τάξεις.

Ἡ ἀντιδραστικὴ παράταξις βρέθηκε ἄρτια. Ἐργὰ Σύνοδος, Πανεπιστήμιον, Φιλοσοφικὴ Σχολή, Ἐμπορικὰ καὶ Βιομηχανικὰ Ἐπιμελητήρια, ἀντιδραστικὲς ἐφημερίδες, ἔθνηκοι σύνδεσμοι δασκάλων, οἱ ξηλωτὲς τοῦ Χριστοῦ. Ὁ κ. Ὑπουργὸς δὲν κρίνει κανένα μέσον ἀνάξιον γιὰ τὸν ἀγῶνα του. Ὁ μπαμπούλας τοῦ κομμουνισμοῦ εἶναι τώρα τὸ καλύτερον ὄπλον, μὰ καὶ τὰ ρούβλια τοῦ μακαρίτη Μιστριώτη δὲν εἶναι ἀχρηστώτα αὐτά.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ἀγωνίζονται γενναίᾳ οἱ δασκαλικὲς ὁμοσπονδίαι τῆς δημοτικῆς καὶ τῆς Μέσης Παιδείας.

Οἱ δημοκρατικοὶ ἀρχῆγοι βλέπουν τώρα τ' ἀποτελέσματα τοῦ λάθους των, νὰ ἀφίσουν τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας στοὺς ἀντιδραστικοὺς. Ὁ κ. Παπαναστασίου προσπαθεῖ βέβαια «ἐκ τῶν ὑστέρων» νὰ συγκρατήσῃ τὶς ὀλέθριαις συνέπειαι. Ὁ κ. Καφαντάρης λείπει καὶ σωπᾷται. Ποῦ θὰ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα;

Εἶναι φανερόν, πῶς τὸ κύμα τῆς ἀντίδρασης ὀλοένα φουσκώνει καὶ τὸ λίγο, πὺ κερδίθηκε εἶναι σὲ μὲγᾶλον κίνδυνον. Γιατί ὄχι οἱ δημοκρατικοὶ πιστέβουν βαθιά καὶ ἀληθινὰ στὴ μεταρρύθμιση. Ποτὲ δὲ διακηρύξανε ἄμεσα στὸ λαὸ τὴν πίστη τους. Ἄφησαν νὰ εἶναι στὴ συνείδηση τοῦ λαοῦ ἀντικατὰ τὸ ὄφελαιμότερον γι' αὐτὸν σημαντικὸν κίνημα. Ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὅμιλος τὸ εἶπε τόσο καθαρὰ στὴ διακήρυξίν του.

Ἄν δε δεῖξουν καὶ τώρα οἱ δημοκρατικοὶ ἀπόλυτη σταθερότητα στὴ μεταρρύθμιση— πὺ ἔμεῖς ἀμφιβάλουμε γι' αὐτὸ— ὁ ἑλληνικὸς λαὸς θὰ μείνῃ καταδικασμένος γιὰ χρόνια ἀκόμα στὸ σκοτάδι. Ὡς πὺ νάρθῃ ἡ μέρα, πὺ θὰ πάρῃ τὸ δίκιον του μὲ τὸ χέρι του.

—**Οἱ ἐργαζόμενες τάξεις.** Οἱ πρόεδροι τῶν βιομηχανῶν, οἱ πρόεδροι τῶν ἐμπόρων, οἱ πρόεδροι τῶν ἐφοπλιστῶν, οἱ πρόεδροι τῶν ιδιοκτητῶν, οἱ πρόεδροι τῶν μεταπρατῶν «παρα τὸ πλευρόν» τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας καὶ τῆς ἀντίδρασης. Εἶναι οἱ ἐργαζόμενες τάξεις. Καὶ τὰ τρία ἑκατομύρια οἱ ἀναλφάβητοι Ἑλλῆνες εἶναι φαίνεται οἱ εἰσοδηματίαι καὶ ἐκμεταλλευτῆς. Πόσο οἱ λέξεις ἔχασαν τὴν σημασίαν τους!

—**Τὰ θολωμένα νερά.** Ὁ κ. Δελμούζος σὲ τρία ἄρθρα του στὸ «Ἐλεύθερον Βῆμα» βγήκε νὰ ξεθολώσῃ τὰ θολωμένα νερά. Ὁ καθένας θὰ νόμιζε, πῶς θὰ ξεθολώσῃ τὶς συγχυσμένες ἰδέαις τοῦ λαοῦ ἀπάνω στὸ εκπαιδευτικὸν πρόβλημα. Μὰ ὄχι δά! θολωμένα νερά εἶναι ἡ κακὴ ἰδέα, πὺ ἐπικρατεῖ γιὰ τὸν κ. Δελμούζον, πῶς εἶναι ἄθρησκος καὶ ἄπατρις. Καὶ αὐτὸ ἔπρεπε νὰ ξεκαθαριστῇ. Καὶ ἔγινε. Ὁ κ. Δελμούζος θὰ δημοσιέψῃ ὡς ἑκατὸ φορὲς ἀκόμη τὸ μπουσουρλίσιον, πὺ τοῦ ἔδωκε ὁ κ. Ἀντωνακάκης. Περὶ αὐτοῦ πρόκειται.

Ἡ «Ἀναγέννησις» τυπώνεται σὲ 5000 ἀντίτυπα καὶ κυκλοφορεῖ πλατύτατα σὲ ὄλο τὸν μορφωμένο κόσμον τῆς Ἑλλάδας καὶ ἰδιαίτερα στὸν εκπαιδευτικόν. Ἀναγράφει γὰρ βιβλίον, πὺ τῆς στέλνεται ἓνα ἀντίτυπον στὴ διεύθυνση: Κον Δημ. Γληνόν, ὀδὸς Σααδίου 24 Μέγαρον Ἐφεσίου Δωμ. ἀριθ. 59 Ἀθήνα. Ἡ «Ἀναγέννησις» ἐπιθυμεῖ νὰ δίνει μὲ τὸ βιβλιογραφικὸν τῆς δελτίον, ἂν εἶναι δυνατὸν, μὲ εἰκόνα τῆς πνευματικῆς μας κίνησης. Γι' αὐτὸ παρακαλεῖ θερμὰ τοὺς συγγραφεῖς καὶ ἐκδότας νὰ τῆς στέλνουν τὰ ἔργα τους.

Α'. ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ

ΜΑΥΡΕΑ Π.: *Ἐλεγχοὶ* (σειρὰ Γ'). Ἀθήνα (Τυπ. Κ. Σ. Παπαδογιάννη) 1927 Σχ. 80 Μ. Σελ. 30 Δρ. 7.50 (Δ)

ΤΖΕΛΕΠΗ Σ. Ν.: *Τὸ τέλος ἑνὸς ἀνθρώπου*. Ἀθήνα 1927. (Τὰ βιβλία τῆς Βραδυνῆς) Σχ. 80 μ. σελ. 115 (Δ).

ΜΑΡΙΚΑΣ ΚΑΡΚΑΝΙΔΟΥ: *Μετὰ τὸν πόνον*. (ρωμάντζο) Ἀθήνα. (Τυπ. «Ἐλπίς») 1927 Σχ. 160 Σελ. 232 (Δ).

ΜΟΣΧΟΝΑ Ι. Σ.: *Τὸ ἡμερολόγιον τοῦ θανάτου*. (ποιήματα) Ἀθήνα 1927. Σχ. 80 μ. Σελ. 685 (Δ).

ΤΣΙΡΙΜΩΚΟΥ ΜΑΡΚΟΥ: *Ἐκ βαθέων*. (ποιήματα) Ἀθήνα. (Ἐκδ. «Στοχαστή») 1927. Σχ. 80 μ. Σελ. 93. (Δ).

Β'. ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ

ΑΦΕΛΟΥΣ ΑΚΑΙΡΟΥ: *Ἡ «Σμίκενοι» τοῦ Σολωμοῦ*. Ἀθήνα 1927. Σχ. 80 μ. Σελ. 43 Δρ. 10 (Κ).

ΠΕΤΡΟΥ ΚΙΚΑΥΚΑ: *Περὶ ἀνακλάσεως*. Ρήγα 1927. Σχ. 80 μ. Σελ. 7 (Κ).

Γ'. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ

Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΥ: *Ὁ Ἐφηβὸς τοῦ Μαραθῶνος*. Ἀθήνα. (ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ ἀρχ. δελτίου 1924—25) 1927. Σχ. 40 Σελ. 41 (Τυπ. «Ἐστία») (Κ).

Δ'. ΙΣΤΟΡΙΚΑ

ΙΩΑΝΝΟΥ ΡΙΣΠΕΝ: *Τὰ πρῶτα βήματα τοῦ Καίσαρος Βοργία*. Ἀλεξάνδρεια (Ἐκδ. Α. Καστιγόνη) 1927. (Ἐρευνα: Αὐγούστος—Σεπτέμβριος) Σχ. 80 μ. Σελ. 64 Δρ. 14 (Κ).

ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΙΘΩΜΙΤΗ: *Ἑλληνικὴ Ἱστορία*. Ἀθήνα (Τυπ. Φοῖνιξ) 1927. Σχ. 80 μ. Σελ. 32. (Κ).

Ε'. ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑ

Bilder aus der Freien Schulgemeinde Wickersdorf. (Ἐκδ. Im Selbstverlag der Freien Schulgemeinde Wickersdorf.) 1926. Σχ. 80 μ. Σελ. 31

ΣΤ'. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ

V. GRONANN: *L' économie nationale de l' U. R. S. S.—Sa crise et son relèvement*. Paris (Ed. Représentation commerciale de l' U. R. S. S. en France) 1927. Σχ. 80 Μ. Σελ. 24.

M. KAUFMANN: *Organisation du Commerce extérieur de l' U. R. S. S.* Paris (Ed. Représentation commerciale de l' U. R. S. S. en France) 1927 Σχ. 80 Μ. Σελ. 19.

Y. OBOLENSKY—OSINSKY ET G. SOKONICOFF: L' économie mondiale et le developpement de l' Économie Nationale de la l' U. R. S. S. (Discours) Paris. (Ed. Représantation commerciale de l' U. R. S. S. en France) 1927. Σχ. 80 μ. Σελ. 24.

Ζ'. ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΑ

ΛΕΥΚΑΔΙΤΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ: *Κοινωνιολογικαὶ παρατηρήσεις*. Ἀθήνα. (Τυπ. «Ἐορμῆς» Ἀλ. Βιτσιουνάκης) 1927. Σχ. 80 Μ. Σελ. 86. Δρ. 25. (Κ).

Η'. ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

ΕΡΜΗΣ (Μηνιαῖο Περιοδικὸν Μελέτης καὶ Ἔρευνας). Διευθυντῆς Α. Μαρσέλλος. Ἀλεξάνδρεια. Τεῦχος 9—10. Σεπτέμβριος 1927. (Ἐκδ. κατάστημα «Νέα Ζωή». Σχ. 80 μ. σελ. 40 Συνδρ. δρ. 120 (Δ. καὶ Κ.)

ΕΛΛΗΝΙΣ (Μηνιαῖον περιοδικὸν τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου τῶν Ἑλληνίδων) ἔτος Ζ'. Τεῦχος 9—10. Αὐγουστος—Σεπτέμβριος 1927. Ἀθήνα Σχ. 40. σελ. 30 συνδρ. Δρχ. 75 (Κ. καὶ Δ. καὶ Μ.).

ΤΑ ΠΑΡΑΣΚΗΝΙΑ (Καλλιτεχνικὸν περιοδικὸν) Διευθυντῆς Ν. Παρασκευάς. Ἔτος Δ'. Τεῦχ. 3ο Ὀκτώβριος 1927. Ἀθήνα Σχ. 40 σελ. 16 Συνδρ. δρ. 50. (Κ).

ΙΟΝΙΟΣ ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ (Μηνιαῖο ἱστορικὸν, φιλολογικὸν καὶ καλλιτεχνικὸν περιοδικὸν). Διευθύντρια Μαριέτα Μινώτου. Ἔτος Δ'. ἀρ. 6 Σεπτέμβριος 1927. Ζάκυνθος. Σχ. 80 Μ. σελ. 24 Συνδρ. δρ. 35 (Δ. καὶ Κ.).

ΤΟ ΦΩΣ (Δεκαπενθήμερο ἐκπαιδευτικὸν περιοδικὸν). Διευθυντῆς Στέλιος Ἀλοῖζος. Ἡράκλειο Κρήτης. Χρόνος Δ'. 1927. Σεπτέμβριος. Συνδρ. δρ. 50.

Ο ΑΓΩΝΑΣ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ (Δεκαπενθήμερο Δελτίον τοῦ συνδέσμου γιὰ τὰ δικαιώματα τῆς Γυναίκας). Ἀθήνα. Χρονιά Δ'. ἀρ. δελ. 52. Σεπτέμβριος 1927. Σχ. 40. σελ. 8 (Δ).

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ. (Δεκαπενθήμερο λογοτεχνικὸν περιοδικὸν) Διευθυντῆς Γρ. Ξενοπούλου. Τεῦχος 14 καὶ 15. 15 Ὀκτωβρίου 1927. Ἐκδ. Ι. Κολλάρος.

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ. (Δεκαπενθήμερο περιοδικὸν) Διευθυντῆς Κ. Μπαστιάς καὶ Ι. Μαλατάκης. Τεῦχος 9ο.

[Κ=Καθαρεύουσα, Δ=Δημοτική, Μ. Μιχτή. Σχ. 80 Μ=Σχήμα ὄγδοο μέγα. Σ. 80 μ=Σχήμα 80 μικρό. Ὁ ἐκθέτης δίπλα στὴ χρονολογία σημειώνει τὸν ἀριθμὸν τῆς ἐκδοσης].

Ἄρθρογραφία Ἡ «Ἀναγέννησις» προσπαθεῖ νὰ τηρεῖ ὁμοιόμορφη ὀρθογραφία, περίπου τὴν ὀρθογραφία τῶν ἀναγνωστικῶν βιβλίων τῆς δημοτικῆς, περιμένοντας νὰ γίνει ἕνας ἐπίσημος κανονισμός, πού θὰ ἀπλοποιήσῃ, καθὼς ἐλπίζουμε, πολὺ τὴ σημερινὴ ὀρθογραφία. Παρακαλεῖ λοιπόν, ὅσους γράφουν, νὰ συμμορφώνονται, ὅσο μποροῦν, μετὰ τὴν ὀρθογραφία τοῦ περιοδικοῦ. Ἀπὸ τὸ σημερινὸ φυλλάδιον γίνονται μερικὲς ἀλλαγές, πού θὰ τίς σημειώσουμε ἀναλυτικὰ στὸ ἐρχόμενον φύλλον.